

**Х. МУҲАББАТОВ, Р. ДИЛОВАРОВ,
Ш. АКОБИРОВ, М. РАҲИМОВ**

ГЕОГРАФИЯ

(мамлакатҳо ва минтақаҳо)

Наши сеюм

**Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ**

**Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст**

**ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2022**

ТДУ (УДК) 91(075)+908+371.671+373
ТКБ (ББК) 26.89Я72+26.89(2)+74.264.3
М-95

М-95. Муҳаббатов Х., Диловаров Р., Ақобиров Ш., Раҳимов М.
География. Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти
умумӣ. Душанбе, «Маориф», 2022, 192 сах.

ХОНАНДАГОНИ АЗИЗ!

Китоб манбаи донишу маърифат аст. Аз он баҳравар шавед
ва тозааш нигоҳ доред! Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам
ин китоб ҳамин гуна зебову ораста дастраси хонандагони дигар
гардад ва онҳо низ аз он истифода баранд.

ҶАДВАЛИ ИСТИФОДАИ КИТОБ

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				аввали соли таҳсил	охири соли таҳсил
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99985-64-65-7
Моликияти давлат

© «Маориф», 2022

МУҚАДДИМА

Хонандаи азиз, географияи мамлакатҳо ва минтақаҳо яке аз шохаҳои асосии илми географияи иқтисодӣ ва кишваршиносӣ мебошад, ки ҷойгиршавӣ ва фаъолияти одамонро дар ҳудуд ва минтақаҳои алоҳида ба таври комплексӣ меомӯзад. Он самтҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, таърихӣ географӣ, экологӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Яке аз вазифаҳои асосии географияи иқтисодию иҷтимоӣ ва минтақавӣ муайян кардани тафовут байни объектҳо ва номутаносибӣ (диспропорсия)-и минтақаву кишварҳо ҳангоми ҷойгиршавии географии онҳо мебошад. Объектҳо ва комплексҳои асосии омӯзиши географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ – минтақаҳо, давлатҳо (як қисми мамлакатҳои калон ё гурӯҳи давлатҳои хурд); шаҳрҳои калон, агломератсияҳои шаҳрӣ, ноҳияҳо; корхонаҳои соҳавӣ, сохти сиёсӣ, иқтисодиёти давлатҳо ва объектҳоест, ки ҳудуди алоҳида доранд (корхонаҳои алоҳида, роҳҳо, каналҳо, фурудгоҳҳо, биноҳо, комплексҳои истехсолӣ, маҳалҳои аҳолинишин, осоишгоҳҳо ва ғайра).

Объектҳои омӯзиши географияи мамлакат ва минтақаҳо мафҳуми васеъ дошта, минтақаҳои бузург (қитъаҳои олам), зерминтақаҳо, давлатҳо, ноҳияҳо – аз сатҳи ҷаҳонӣ то шаҳрҳои ҷудогона ё ҳатто деҳаҳо дар бар мегиранд.

Тамоми сайёраи Замиро шумо минбаъд дар шакли минтақаҳо (регион)-ҳои бузурги таърихӣ-фарҳангӣ-географӣ хоҳед омӯخت. Шумо ҳанӯз аз курсҳои дигари география доир ба минтақаҳои таърихӣ, фарҳангӣ-географии Африқо (Африқои Шимолӣ, Тропикӣ, Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ, Ҷанубӣ), Осиё (Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ, Ҷанубу Ғарбӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Марказӣ), Аврупо (Аврупои Ғарбӣ, Шарқӣ, Марказӣ), Амрико (Амриқои Шимолӣ, Амриқои Лотинӣ ва ғайра), Австралия ва Укёнусия (Океания) маълумот доред. Ин минтақаҳо аз нигоҳи мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ, шароитҳои ташаккулёбии таърихӣ фарҳангӣ, ҷойгиршавии аҳоли, ташаккулёбии сохти хочагӣ ва дигар нишондиҳандаҳои географӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Инчунин, ин минтақаҳо ба зерминтақаҳо ва давлатҳои алоҳида ҷудо мешаванд, ки онҳо низ аз рӯйи таркиб ва як қатор нишондиҳандаҳои географӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Онҳо ҳудуде мебошанд, ки шумо дар алоҳидагӣ омӯхта, донишу маҳорат ва малакаи худро доир ба ягонагии олам ва мураккабии ташаккули давлатҳо мукамал месозед.

Китоби дарсӣ, ки дар даст доред, маводди хосси мактаби таҳсилоти умумиро дар бар мегирад. Мақсади асосии ин фан ба хонандагон додани донишҳои мебошад, ки ба талаботи стандарти ҷаҳонӣ ва мактаби муосир ҷавобгӯӣ буда, дар маводди он унсурҳои

таҳсилоти босалоҳият ворид карда шудааст. Шумо дар раванди омӯзиши ин фан доир ба минтақаҳо, тафовутҳои дохилии онҳо, хусусиятҳои бо ҳам монанд ва фарқкунандаи минтақа ва давлатҳо маълумоти мушаххас пайдо мекунед.

Китоби мазкур тарзе пешкаш карда шудааст, ки ҳар як минтақаву зерминтақа ва мамлакати алоҳида аз рӯйи самти географӣ ва таърихӣ он мавриди омӯзиш қарор мегирад. Онҳо аз рӯйи усулҳои умумияти рушди географию таърихиашон гурӯҳбандӣ шудаанд. Ҳар як мавзӯ минтақа ва гурӯҳи давлатҳоро муттаҳид месозад.

Пеш аз ҳама шумо бояд бо харитаҳои табиӣ, иқтисодию соҳавӣ ҳар як минтақа ва мамлакатҳои алоҳида ва баъд бо тавсифи умумии минтақаҳо, ки онҳо дар китоб оварда шудаанд, шинос шавед. Матн, харита ва нигоришҳои ҳар як мавзӯ хусусияти минтақа ва давлатҳоро таҷассум мекунад. Дар ибтидои ҳар мавзӯ барои кушодани он саволномаҳо оварда шудааст, ки хонандагонро ба мустақилона фикр кардан водор месозанд. Азбаски гоҳ-гоҳ дар давлат ва ноҳияҳои алоҳидаи ҷаҳон тағйироти сиёсӣ иқтисодӣ рӯй медиҳад, бинобар ин, ба омӯзгорон лозим меояд, аз хабару маълумоте, ки дар матбуоти даврӣ дарҷ мешаванд, пайваста истифода баранд.

География аз ибтидо ба омӯзиши табиат, инсон, ҳифзи муҳити зист ва тавсифи ҳудудҳои алоҳида, таҳлилу тадқиқи хусусиятҳои табиӣ, таҳассуси хоҷагӣ ва аҳолии ҳудуду минтақаҳо сару кор дорад. Ҳар як қитъаи олам хусусияти географии хосси худро дорад. Гуногунии инкишофи иқтисодӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва географии мамлакатҳо ин тафовутҳоро боз ҳам васеътар мекунад.

ФАСЛИ I

ТАВСИФИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲО ВА МИНТАҚАҲО

§1.1 ЗАРУРАТИ ТАҚСИМОТИ МИНТАҚАВӢ

Заминаи асосии тақсим кардани қураи Замин ба минтақаҳои бузург дар чист? Аз чӣ сабаб минтақаҳоро ба минтақаҳои фарҳангии таърихӣ ва таърихӣ географӣ ҷудо кардаанд?

Барои ифода намудани воҳиди ягонаю ҳамачонибаи географӣ мафҳуми «минтақа» (регион), ки аслан ҳудуди васеъро дар бар мегирад, истифода мешавад. Ғайр аз ин, мафҳуми «ноҳия» вучуд дорад, ки аслан ҳангоми тақсими маъмурӣ-сиёсӣ, ноҳиябандии иқтисодӣ ва табиӣ истифода мешаваду масоҳати камтарро дар бар мегирад.

Аз мафҳуми «минтақа» истилоҳи «Географияи минтақавӣ» пайдо шудааст ва он тамоми гуногуноҳои ҷаҳони имрӯзаро инъикос мекунад ва меомӯзад.

Дар гузаштаи на он қадар дур ҷаҳонро ба Дунёи қадим ва Дунёи нав ҷудо мекарданд. Зери мафҳуми Дунёи қадим се қитъаи олам – Аврупо, Осиё ва Африқо, ки аз қадим ба инсоният маълум буданд, фаҳмида мешуд. Дунёи нав қитъаи чоруми олам аст, ки то асри XVI ҳанӯз маълум набуд. Баъди кашф кардан онро Амрико номиданд. Ҳамин тавр, ҷаҳон аз рӯи як қатор хусусиятҳои фарқкунандаи географӣ минтақабандӣ карда мешавад.

Зери мафҳуми минтақаҳои махсус – минтақаҳои табиӣ-географӣ (Ҳимолой, Саҳрои Кабир, Помир ва ғайра), ноҳияҳои иқтисодӣ, ноҳияҳои алоҳида, ки миллату халқиятҳои он хусусиятҳои ягонаи этникий динӣ доранд, кишварҳои алоҳида ва ғайра фаҳмида мешавад.

Мо аксар вақт ба мафҳумҳои минтақаи Аврупои Ғарбӣ, Шарқи Наздик, Вест-Индия, Африқои Тропикӣ ва ғайра воҷеҳурем. Ин

минтақаҳо аз рӯи таърихи маскуншавии аҳоли, шароити табиӣ, хусусиятҳои этникию динӣ, баъзе умумиятҳои таҳассуси хоҷагидорӣ ва дигар нишондиҳандаҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Инро ба инобат гирифта, ҷаҳонро ба минтақаҳои ҷудоғона тақсим кардаанд. Ҳар кадоми ин минтақаҳо дар навбати худ боз тафовутҳои дохилии худро доранд. Масалан, китъаи Аврупо ба Аврупои Ғарбӣ, Шарқӣ, Марказӣ ҷудо мешавад ва Африко ба Африкои Шимолӣ, Тропикӣ ва ғайра.

Ҳангоми ба минтақаҳо ҷудо кардани ҷаҳон, пеш аз ҳама, хусусиятҳои фарҳангии онҳо ба инобат гирифта мешавад, зеро он нисбат ба хусусиятҳои идеологӣ, сиёсӣ ва монанди ин камтар таъйир меёбанд.

Сайёраи мо аз назари географӣ хеле гуногунранг ва ҷолиб аст. Ҳар як минтақаи он дорои шароити гуногуни табиӣю иқтисодӣ, таркиби этникӣ, ҷойгиршавӣ ва баъзе хусусиятҳои умумии аҳоли мебошад. Минтақасоро аз рӯи нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои гуногун таснифот мекунанд. Аз рӯи меъёр ва назарияи таърихӣ-географӣ ҷаҳонро ба минтақаҳои таърихию географӣ ҷудо мекунанд, ки онҳо барои мо кайҳо боз ҳамчун китъаҳои олам маълуманд. Барои минтақабандӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ хусусиятҳои ташаккули таърихии он мебошад.

Мо дар ҳаёти ҳаррӯза ба мафҳуми **минтақа** (*сиёсати минтақавӣ, проблемаҳои минтақавӣ, иқтисодиёти минтақавӣ, минтақаҳои туристӣ-рекреатсионӣ ва ғайра*) рӯбарӯ мешавем, онро дар харита мебинем ва таҳлил мекунем. Бинобар ин, ҳангоми тавсифи минтақаҳо мо унсурҳои географии онҳоро, ки пеш аз ҳама, ба хусусияти имрӯзаи минтақа таъсир мерасонад, мавриди таҳлил қарор медиҳем. Ба ин нишондиҳандаҳо, пеш аз ҳама, «тамаддун» ва «тараққиёт» мансуб мебошанд.

Як шохаи илми географияро «Географияи тамаддунҳо» ташкил медиҳад, ки он ба омӯзиши фарҳанги моддӣ ва маънавии халқу миллатҳо нигаронида шудааст.

Тавсифи ҳар як минтақа дар асоси муайян кардани хусусиятҳои географии он, масалан, давраҳои гуногуни ташаккулёбии таърихӣ ба назар гирифта мешавад. Чунончи дар Осиё ҷойгиршавии аҳоли мунтазам амалӣ шуд, аммо дар Африко, бахусус дар Амрико ва Австралия, тарзи зисти аҳоли ва фаъолияти хоҷагидорӣ он якҷанд садсола пеш, дар замони мустамликадорӣ аврупоӣҳо сурат гирифта буд.

Тафовути шароити табиӣ ва хусусиятҳои иқтисодию фарҳангӣ боиси ба вучуд омадани минтақаҳои махсусгардонидашудаи дохилӣ мегардад. Ин хусусият дар минтақаҳои Осиё ва Аврупо ба таври равшан ба назар мерасад. Ҳар як минтақа шароит ва сарватҳои табиӣю

хосси худро дорад (хачм, мачмуъ, мавкеи чойгиршавӣ). Иқтидори захиравии сарватҳои табиӣ имконияти рушди хоҷагии минтақа ва шароити табиӣ, хусусияти зиндагии аҳолиро муайян мекунад.

Аксари минтақаҳои бузурги ҷаҳон таркиби мураккаб ва серзина доранд, ки инро мо дар мисоли Аврупои Ғарбӣ ба таври возех мушоҳида карда метавонем. Ин минтақаро ба Аврупои Ҷанубӣ, Марказӣ, Шимолӣ ва ҷазираҳои Британия ҷудо мекунанд. Дар дохили онҳо боз минтақаҳои хурдтар ҷудо шудаанд. Масалан, кишварҳои Скандинавия ё ин ки Бенилюкс. Дар баробари ин, дар дохили давлатҳо низ тафовутҳои хурди фарҳангию таърихӣ ташаккул ёфтаанд. Масалан, дар Британияи Кабир – Англия, Шотландия, Уэлс; дар Фаронса – Лотарингия, Элзас, Бретан, Корсика, Бургундия, Прованс, Лангедок ва ғайра; дар Олмон – Бавария, Саксония, Анхалт, Тюрингия; дар Испания – кишвари Басқҳо, Андалусия, Кастилия, Каталония ва ғайра.

Қитъаи Осиё ба чунин минтақаҳо ҷудо карда шудааст: Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ, Ҷанубӣ, Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ. Пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси ба вучуд омадани минтақаи Осиёи Марказӣ шуд, ки ба ҳайати он Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон ва Туркменистон дохил мешаванд. Аз тарафи дигар, дар доираи ҳар яке аз ин минтақаҳо минтақаҳои боз хурдтар, ки дорой хусусиятҳои фарҳангию географии худ мебошанд, ҷудо карда мешаванд.

Давлатҳои минтақаи Амрико аз рӯи хусусиятҳои забонӣ ба мамлакатҳои Амрикои англисзабон (Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Канада) ва Амрикои Лотинӣ (дар ҳайати он минтақаҳои хурдтар – Мексика, Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия, мамлакатҳои Анд, кишварҳои ҳавзаи Амазонка ва пастии Ла-Плата) ҷудо карда мешаванд.

Африқо ба ду минтақаи мушаххас – Африқои Шимолӣ (бо минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ, ки тамаддуни исломӣ дорад) ва Африқои Тропикӣ (ба ҳайати он зерминтақаҳои Африқои Ғарбӣ, Шарқӣ, Ҷанубӣ ва Марказӣ дохил мешаванд) ҷудо карда мешавад. Ҳамин тавр, дар дохили ҳар як минтақа мамлакатҳои зиёде чойгиранд (ғайр аз Австралия ва Уқёнусия), ки аз якдигар куллан фарқ мекунанд.

Аз харитаи сиёсии ҷаҳон ба шумо мавқеи чойгиршавӣ, масоҳат, мамлакатҳои ҳамсарҳад, пойтахт, шаҳрҳои калонтарини давлатҳои ҷаҳон маълум аст. Ин имкон медиҳад, ки харитаи ҳар як худудро барои давраҳои гуногуни таърихӣ муқоиса ва натиҷагирӣ кунед.

Дар ин китоби дарсӣ мо мафҳумҳои «мамлакат», «давлат» ва «кишвар»-ро ҳамчун синоним истифода мебарем, гарчанде ин мафҳумҳо гоҳе маъно ва тобишҳои хосси худро доранд.

Расми 1. Яке аз шаклҳои маъмули тақсироти минтақавии ҷаҳон

Мамлакат – худуде мебошад, ки сарҳади муайян дошта, аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногуни географӣ – мавқеи географӣ, шароити хосси табиӣ ва ғайра фарқ намуда, ягонагии ин қаламравро тавсиф мекунад.

Давлат – системаи сиёсии ҳокимият мебошад, ки дар худуди муайяни географӣ воқеъ шудааст. Ба ибораи дигар, давлат мамлакати соҳибистиқлол ва мустақил аст.

Кишвар – низ синоними мамлакат буда, бештар дар мавриди худуди муайяни географӣ истифода мешавад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Истилоҳоти муҳим: *минтақа, ноҳия, географияи минтақавӣ, минтақаҳои таърихӣ-географӣ, минтақаҳои фарҳангӣ-таърихӣ, усулҳои минтақабандӣ, давлат, кишвар, мамлакат.*

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз харита мамлакатҳои:*

А	<i>минтақаи баҳри Миёназамин</i>	В	<i>минтақаи баҳри Кариб</i>
Б	<i>мамлакатҳои нимҷазираи Балкан</i>	Г	<i>мамлакатҳои Осиёи Марказиро нишон диҳед</i>

2. *Кадам минтақаҳои ҷаҳонро медонед?*
3. *Минтақаҳои таърихӣ-географӣ ва таърихӣ-фарҳангиро аз рӯи кадом хусусият ва меъёрҳо фарқ мекунанд?*
4. *Географияи минтақавӣ чиро меомӯзад?*
5. *Тоҷикистонро ба кадом зерминтақаи таърихӣ-фарҳангӣ ворид кардан мумкин аст?*

Хулоса. *Дар асоси хусусиятҳои ташаккули таърихӣ ва фарҳангӣ мо метавонем, ки ҷаҳонро ба минтақаҳо ҷудо кунем. Хусусиятҳои ҳудудӣ ва мавқеи ҷойгиршавии географияи мамлакатҳо, ки хосси ин минтақа мебошанд, ба ҷойгиршавии аҳоли ва рушди хоҷагӣ бештар таъсир мерасонанд. Хусусиятҳои ҳар як минтақа ва мамлакат такрорнашаванда аст. Минтақа ва мамлакатҳои ҷаҳонро танҳо дар асоси таснифоти пурра ва мукамал бо дарназардошти меъёрҳои географӣ дуруст омӯхта метавонем.*

§ 1.2. МАРКАЗҲОИ РУШДЁФТАИ ИҚТИСОДӢ ВА КИШВАРҲОИ КАМБИЗОАТ

Шумо кадом шаклҳои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакатҳои ҷаҳонро медонед? Сарвати миллии кишварро чӣ таъсир муайян мекунанд? Таносуби марказҳои пуриқтисодӣ дар ҷаҳон чӣ гуна тағйир меёбад?

Тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҷаҳони имрӯза.

Нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар ҷаҳон хеле гуногунанд. Вале заминаи асосии онро *гурӯҳи аввал* – чанд давлати тараққиқарда ташкил медиҳанд. *Гурӯҳи дувум* – шумораи зиёди мамлакатҳои рӯбаинкишофи Африко, Осиё, Амрикои Лотинӣ ва Укёнусия (Океания) мебошанд. *Гурӯҳи сеюм* – гурӯҳи давлатҳои сершумор ва мухталифе ҳастанд, ки аз ҳолати камбизоатӣ ва қашшоқӣ акнун ҳалос шуда, ҳоло ба қатори давлатҳои рӯбаинкишоф ворид нашудаанд.

Бо ҳамин сабабҳо байни давлатҳои тараққиқарда ва рӯбаинкишоф тафовутҳои бузург мавҷуд аст, вале ҳангоми гурӯҳбандии давлатҳо онҳоро ба мамлакатҳои тараққиқарда ва рӯбаинкишоф ҷудо мекунанд ва давлатҳое, ки дараҷаи миёнаи тараққиёт доранд, дар қанор мемонанд. Яъне онҳо аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба ягон гурӯҳи ин давлатҳо дохил намешаванд.

Сарвати миллий – маҷмуи сарвати давлат аст, ки дар натиҷаи қор ва андухтани неъматҳои моддӣ ба вуҷуд омадааст.

Муҳим он аст, ки сатҳи рушди иқтисод ва иҷтимоии кишвар фарқ карда шавад. Масалан, Чин аз рӯйи нишондодҳои ММД (Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ) дар дунё ҷойи дуумро ишғол мекунанд. Аммо аз назари некуаҳволии аҳоли (яъне дараҷаи рушди иҷтимоӣ) ба гурӯҳи давлатҳои миёнарушд дохил мешавад, на ба сафи кишварҳои мутараққӣ.

Сарвати миллиро бо роҳҳои гуногун муайян мекунанд. Дар Иттиҳоди Шӯравии собиқ сарвати миллий гуфта, асосан маҷмуи дороиҳои молиеро меҳисобиданд, ки инсон тавассути қору захмати худ андухтааст (сармояи истехсолӣ ва ғайра то ҳол дар Тоҷикистон бо ҳамин усул ҳисоб карда мешавад). Иттиҳоди Шӯравӣ нисбат ба дигар давлатҳо нафт, ҷӯяну пӯлод, семент, трактор ва ғайра зиёдтар истехсол мекард, аммо сатҳи зиндагии аксари сокинони он дар дараҷаи миёна қарор дошт. Аз ин бармеояд, ки ин таъриф на он қадар дуруст аст.

Як қисми олимони бар ин ақидаанд, ки сарвати асосии мамлакат шумораи аҳоли мебошад. Аммо шумораи зиёди аҳоли сабаби пешрафти иқтисодии кишвар шуда наметавонад, аксар вақт ин ҳолат

баръакс аст (инро дар мисоли давлатҳои сараҳоливу қафомонда бубинед). Ба ақидаи дигарон, нишондиҳандаи асосӣ дараҷаи маълумотнокӣ, тахассусии аҳоли, иқтидори маънавии миллат ва ташаббускориҳои он мебошад.

Мувофиқи усули пешниҳодкардаи Бонки ҷаҳонӣ, асоси муайян кардани сарвати миллиро се навъи сармоя – инсонӣ, табиӣ ва истеҳсолӣ ташкил медиҳанд. Сарвати миллии як қисми давлатҳои дунё аз рӯи ин пешниҳод ҳисоб карда мешавад. Мувофиқи ин нишондиҳанда сарвати миллии Федератсияи Русия аз Амрикои Шимолӣ, Аврупои Ғарбӣ, Шарқи Наздик дар пеш меистад. Аммо ин нишондиҳанда барои Тоҷикистон мувофиқат намекунад. Масалан, сарвати табиӣи ФР нисбат ба ИМА 10 баробар зиёд аст. Ҳар гуна ки ҳисоб кунем, сарвати Русия хеле бузург ба назар мерасад. Савол бармеояд, ки пас барои чӣ Русия кишвари бой нест? Аз тарафи дигар, агар сарвати давлат танҳо аҳоли бошад, пас чаро Тоҷикистон ба қатори кишварҳои тараққикарда ворид намешавад? Аз чӣ сабаб дараҷаи тахассус ва сатҳи зиндагии аҳолии Тоҷикистон паст аст? Олимон бар ин ақидаанд, ки дастовардҳои ҳар як мамлакат дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, пеш аз ҳама, ба оқилона идора кардани давлат, рушди демократия, то ҳадди имкон истифода кардани зарфияти зеҳнии аҳоли, ташкили рақобат дар истеҳсолот, интиҳоби мутахассисони лаёқатманди соҳавӣ дар соҳаҳои гуногун ва ғайра вобаста аст.

Кишварҳои нисбатан сарватманд ва нисбатан қашшоқ бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Усулҳои гуногуни муайян кардани сарвати миллии кишварҳо мавҷуд аст. Ҳар яки онҳо ҷиҳатҳои мусбат ва манфии худро доранд.

Марказҳои пуриқтидори иқтисодӣ: дирӯз ва имрӯз. Дар нимаи дууми асри XX дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чор маркази пуриқтидор – ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон ва Иттиҳоди Шӯравӣ нақши асосиро мебозиданд. Маркази рақами як – аз нигоҳи аксар нишондиҳандаҳо ИМА буд ва то ҳол боқӣ мондааст. ИМА аз ҷиҳати содироти сармоя дар ҷаҳон пешсаф аст.

Марказҳои асосии имрӯзаи иқтисодиёти ҷаҳон ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон ва Чин ба шумор мераванд.

Маркази дууми пуриқтидори иқтисодии ҷаҳон Аврупои Ғарбӣ аст. Ин бузургтарин маркази савдои ҷаҳонӣ (ҳиссаи он дар содироти ҷаҳон нисбат ба ИМА ду баробар зиёд аст) мебошад. Аммо мавқеи Аврупои Ғарбӣ дар содироти маҳсулоти технологияи илмталаб нисбатан паст шуда истодааст. Ин ҷо истеҳсоли маҳсулоти дараҷаи

миёнаи технологӣ бартарӣ дорад. Дар бозори ҷаҳонӣ саноати ИМА ва Ҷопон бо роботсозӣ, азхудкунии кайҳон, системаи автоматикӣ, масолеҳи нав, биотехнология ва ғайра мавқеи ҳукмрон доранд. Мавқеи Ҷопон ҳамчун маркази иқтисодӣ дар муқоиса бо ИМА ва Аврупои Ғарбӣ нисбатан поинтар аст. Ҷаҳиши иқтисодиёти он дар нимаи дуҷуми асри XX дар ҳақиқат ғайримуқаррарӣ буд. Он дар муддати кӯтоҳ соҳиби сармоя ва ҳокими молиявии сатҳи ҷаҳонӣ шуд. Аз ҷиҳати истехсоли як қатор маҳсулоти муҳим ба ИМА баробар ё аз ӯ пеш гузашт. Бо вучуди ин ки Ҷопон ашӯи хомро аз хориҷ ворид мекунад, дастовардҳои онро дар ҷаҳон "муъҷизавӣ" меноманд.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI давлати Чин ба яке аз бузургтарин марказҳои иқтисодии дунё табдил ёфт ва аз ҷиҳати истехсоли як қатор навъҳои маҳсулоти саноатӣ пешсаф шуд. Ин кишвар аз рӯи ММД дар дунё пас аз ИМА дар зинаи дуюм меистад.

Чин дар охири асри XX ва аввали асри XXI дар натиҷаи рушди босуръати иқтисодӣ ба маркази нави пешрафти иқтисодиёти ҷаҳон табдил ёфт.

Ин мафҳумҳоро бояд дар хотир нигоҳ дошт!

Нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ: сарвати миллӣ, сатҳи рушди иқтисодӣ, дараҷаи рушди иҷтимоӣ, маркази пуриқтисодии иқтисодӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Харитаро истифода бурда: а) давлатҳои тараққиқарда, ки асоси иқтисодиёти ҷаҳонро ташкил намудаанд; б) мамлакатҳои қафомондари нишон диҳед.*
2. *Доир ба нобаробарии иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатҳои ҷаҳон мисолҳо биёред.*
3. *Сарвати миллӣ гуфта, чиро дар назар дорем? Онро чӣ гуна муайян мекунанд?*
4. *Марказҳои сиёсӣ иқтисодии ҷаҳон дар ибтидои асри XXI кадомҳоянд? Онҳоро дар дафтари географӣ дарҷ намоед.*
5. *Дараҷаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакатҳоро аз рӯи кадом нишондиҳанда муайян кардан мумкин аст? Барои чӣ?*
6. *Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба қатори кадом давлатҳо дохил мешавад? Онро таҳлил кунед.*

МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

§ 2.1 ОСИЁ. ТАВСИФИ УМУМӢ

Осиё кадом хусусиятҳои хосси табиӣ дорад? Кадом миллату халқиятҳо дар қаламрави Осиё маскун шудаанд? Хоҷагии он чӣ гуна инкишоф меёбад? Кадом омилҳо шаҳодат медиҳанд, ки нақши минтақа дар иқтисодиёти ҷаҳон афзуда истодааст? Осиёро ба кадом зерминтақаҳои бузург ҷудо мекунанд?

Ҷуноғунии шароит ва сарватҳои табиӣ: минтақаи муъҷизаҳо.

Осиё дар материки Авруосиё ҳудуди васеъро ишғол кардааст, қариб 44,4 млн км² масоҳат ва қариб 30%-и сатҳи хушкӣи Замиро дар бар мегирад. Ин минтақа 49 давлат дорад, ки аз ҷиҳати масоҳат ва шумораи аҳоли ҷуноғунанд. Қитъаи Осиё дар ду нимкура: Шимолӣ ва Ҷанубӣ воқеъ шудааст ва ин боиси ҷуноғунии шароити табиияш мебошад. Осиё минтақаи баландкӯҳи ҷаҳон аст: дар ин ҷо баландтарин системаи қаторкӯҳҳо ва баландтарин қуллаҳои кураи Замиро воқеъ шудаанд.

Шарҳи умумӣ – мавқеи иқтисодии кишварҳои осийӣ дода намешавад. Ноҳияҳои, ки аз норасоии об дар ин қитъа танқисӣ мекашанд, масоҳати васеъро ишғол мекунанд. Аммо дар баробари ин, аҳолии баъзе минтақаҳои қитъаи Осиё, баръакс, аз рутубати зиёди табиӣ мушкулдоранд. Вобаста ба ин, олами набототи қитъа ҷуноғун аст. Он аз минтақаи беша, дашт ва биёбонҳои минтақаи муътадил то бешазорҳои намноки ҷазираҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ тӯл кашидааст. Осиё минтақаи дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ мебошад. Хусусан аз захираи беандозаи сарватҳои обӣ, гидроэнергетикӣ, агроиклимӣ, ашёи хоми минералӣ – аз ҷумла нафт ва газ, маъданҳои ҷуноғун: оҳан, ангишт, филизоти ранга, калъагӣ, волфрам ва ғайра ғанӣ мебошад.

Осиё ҳудуди хеле васеъро дар бар гирифта, дорои захираҳои ҷуноғуни табиӣ мебошад.

Аҳоли. Аҳолии танҳо Чин, Ҷиндустон, Индонезия, Покистон, Ҷопон ва Бангладеш аз нисфи аҳолии кураи Замиро зиёдтар мебошад. Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ минтақаҳои сараҳолитарин мебошанд. Ноҳияҳои сараҳолии ин қитъа водии канори дарёҳо ва соҳили баҳрҳо аст. Дар пастиҳои назди дарёҳои Ганг, Янззи, Хуанхэ, соҳилҳои нимҷазираи Ҷиндустон, ҳамвории ҷазираҳои калони

Индонезия ва Чопон зичии аҳоли баъзан дар 1 км² ба 1000 нафар ё аз ин зиёдтар мерасад.

Осиё ватани динҳои буддоӣ, насронӣ ва ислом мебошад.

Қариб 1/3 ҳиссаи аҳолии Осиё бо оилаи забонҳои чинию тибетӣ (ё ин ки синотибетӣ) сухан мегӯянд, ки ба онҳо чинихо (хан), дунганҳо, тибетихо, бирмагиҳо ва ғайра дохил мешаванд. Сокинони Ҳиндустон бо забонҳои гурӯҳи ҳиндӣ, ки ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупой дохил мешаванд (ҳиндӣ, банғолӣ, панҷобӣ, мартаҳӣ ва ғайра) ва забонҳои оилаи дравидӣ (тамилҳо, канарихо, гондҳо ва ғайра) гуфтугӯ мекунанд. Дар Осиё намояндагони оилаи забонҳои олтой (муғулҳо, халқҳои туркзабон, манҷуриҳо ва ғайра) ҳавзаи ниҳоят васеъ ва пароканда доранд. Ғайр аз ин, индонезиягиҳо (забони онҳо ба оилаи забонҳои малаю полинезиягӣ дохил мешаванд), арабҳо (оилаи забонҳои семиту хамит) низ халқҳои сершумори сарзамини Осиё мебошанд. Дар зерминтақаи Осиёи Марказӣ намояндагони гурӯҳи забонҳои эронӣ (форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ, курдӣ, пашту, забонҳои бадахшонӣ ва диг.) мавҷуданд.

Осиё минтақаи кишоварзӣ аст. Тақрибан 60% аҳоли дар деҳот маскун шудаанд. Бузургтарин шаҳр ва мегаполиси минтақа ба кишварҳои Чин, Ҳиндустон ва Чопон рост меоянд.

Дар ин қитъаи дунё марказ ва ҷойгоҳҳои муқаддас воқеъ шудаанд. Шаҳри Иерусалим (*онро Байтулмуқаддас ва Уршалим низ мегӯянд*) рамз ва маркази се дини муктадири ҷаҳонӣ – яҳудия, насрония ва ислом дар ин қитъа воқеъ аст. Динҳои миллӣ: буддоия, ҳиндуия, зардуштӣ, чайния, сикхия, даосизм, конфутсия, синтоизм низ дар ҳамин минтақа ба вучуд омадаанд. Сернуфустарин халқи Осиё – чинихо пайрави таълимоти конфутсия буда, қисме аз онҳо даосизм ва буддоияро парастид мекунанд. Сокинони кишварҳои Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ (пеш аз ҳама, арабҳо) пайрави дини ислом мебошанд.

Осиё қитъаи сараҳолӣ ва сермиллати дунё буда, маркази пайдоиши аксари динҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Нақши минтақа дар сохтори хоҷагии ҷаҳонӣ. Осиё ҳамчун «минтақаи кишоварзӣ»-и ҷаҳон оҳиста-оҳиста дар иқтисодии ҷаҳонӣ пешсаф мешавад. Дар ин минтақа давлатҳои ҷойгир шудаанд, ки аз ҷиҳати нишондиҳандаи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар дунё дар ҷойҳои дуюм ва сеюм қарор доранд: **Чин ва Чопон.** Инчунин, Чин ягона мамлакати пуриқтидор аст, ки имрӯз марҳалаи бехӯрони рушди иқтисодиро аз сар мегузаронад.

Дар Осиё давлатҳои нави саноатӣ, ки иқтисодии онҳо босуръат рушд меёбад – Сингапур, Таиланд, Ҷумҳурии Корея, Малайзия,

Индонезия чойгир шудаанд. Хочагии аксари ин кишварҳо ба истехсоли маҳсулоти илмталаб ва технологияи аълосифат маҳсус гардидаанд.

Дар шароити ба вучуд омадани проблемаҳои глобалии энергетикӣ манбаъҳои асосии захираҳои сӯзишворӣ дар ҷаҳон ба Осиё рост меоянд, ки дар давлатҳои Арабистони Саудӣ, Кувайт, Ироқ, Эрон, Амороти Муттаҳидаи Араби (АМА), Баҳрайн, Қатар, Индонезия, Бруней чойгир шуда, боиси даромади бузурги иқтисодии китъа шудаанд. Айни замон тамоюли гузариши маркази муносибатҳои иқтисодию молиявии ҷаҳон аз соҳилҳои уқёнуси Атлантик ба минтақаи уқёнуси Ором мушоҳида мешавад.

1. Ўзбекистон - Тошканд	9. Урдун - Уммон	17. Бангладеш - Дакка
2. Қирғизистон - Бишкек	10. Фаластин - Байтулмуқаддас	18. Лаос - Вентян
3. Туркманистон - Ашқобод	11. Кувайт - Ал-Кувайт	19. Камбоҷа - Пномпен
4. Тоҷикистон - Душанбе	12. Баҳрайн - Манама	20. Малайзия - Куала-Лумпур
5. Кипр - Никосия	13. Қатар - Доҳа	21. Бруней - Бандар - Сери - Бегаван
6. Сурия - Димишқ	14. Ама - Абузабӣ	22. ЧХДК (Корияи Шимолӣ) - Пхенян
7. Лубнон - Бейрут	15. Непал - Катманду	23. Ҷумҳурии Корея - Сеул
8. Исроил - Тел-Авив	16. Бутан - Тхимпху	24. Тимори Шарқӣ - Дили

Расми 2. Осиё ва минтақаи зерминтақаҳои он

Дар баробари ин дар қитъаи Осиё давлатҳои қафмонда низ кам нестанд (Афғонистон, Лаос, Камбоҷа ва ғайра), ки ММД-и онҳо ба сари ҳар як сокин ниҳоят паст аст (1-3 ҳазор доллар). Соҳаҳои асосии иқтисоди ин кишварҳоро кишоварзии камдаромад, саноати маъдани кӯҳӣ ва касибӣ ташкил медиҳад.

Аслан, қитъаи Осиёро ба чунин зерминтақаҳо ҷудо мекунанд: Осиёи Шарқӣ, Осиёи Ҷанубӣ, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Ҷанубу Ғарбӣ, Осиёи Марказӣ. Дар ин минтақабандӣ сарҳади ин зерминтақаҳо ҳам

аз ҷиҳати табиӣ ва ҳам сиёсӣ бо шакли тахминӣ гузаронида шудааст. Масалан, давлатҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ (мамлакатҳои нимҷазираи Ҳиндучин, Индонезия ва ғайра) дар зери таъсири тамаддуни қадими Чин ва Ҳиндустон ташаккул ёфтаанд. Аммо ба ин нигоҳ накарда, сарҳади фарҳангию таърихии байни Осиёи Шарқӣ, Ҷануби Шарқӣ ва Ҷанубӣ то ҳол наметавонад аз ҳам ҷудо бошад.

Пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси ба вучуд омадани зерминтақаи Осиёи Марказӣ шуд, ки ба ҳайати он давлатҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон ворид мешаванд ва забони қисми зиёди аҳолии онҳо мансуби забонҳои гуруҳи эронӣ, туркӣ, оилаи забонҳои олтойӣ буда, динашон ислом аст.

Ин китъаи олам дорои тамаддун ва таърихи гуногун аст, ки ҳар як мамлакат ва зерминтақаи он хусусиятҳои хосси худро дорад. Масалан, яке аз бузургтарин давлатҳои он Чин аст, ки дар дохили он тафовутҳои фарҳангию дохилӣ зиёд ба чашм мерасад. Қисми Тибет, Муғулистони Дохилӣ, вилояти мухтори Шинҷону Уйғур (дар Чин) аз ҷумлаи онҳост. Мамлакатҳои Осиёи Ҷануби Ғарбӣ баръакс бо давлатҳои Африқои Шимолӣ хусусиятҳои ягона доранд, ки онҳоро тамаддуни таърихию фарҳангии арабу исломӣ муттаҳид месозад.

Мустаҳкам шудани мавқеи Осиё дар иқтисодии ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама, ба рушди босуръати Чин ва Ҷопон, давлатҳои нави саноатии Осиё, кишварҳои тавлидкунандаи нафт вобаста мебошад. Ҳоло Осиё дар ҳалли проблемаи сӯзишворию энергетикӣ ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Ин мафҳумро бояд дар хотир дошт!

Осиё – дорои шароити гуногуни табиӣ, сарватҳои бузурги зеризаминӣ, таърихӣ ва китъаест, ки дар он аз нисф зиёди аҳолии кураи Замин зиндагӣ мекунад ва ватани асосии динҳои ҷаҳонӣ ва бисёр динҳои миллӣ мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз харита ва атлас истифода бурда, мавқеъ ва хусусиятҳои ҷойгиршавии географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣи Осиёро муайян кунед.*
2. *Гуногунии табиати минтақа ба чӣ вобастагӣ дорад?*
3. *Кадам хусусиятҳои демографӣ хосси аҳолии Осиё мебошанд?*
4. *Кадам омилҳои давлатҳои асосии Осиёро аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ ба пеш баровард?*
5. *Ноҳияҳои сараҳолии Осиё кадомҳоянд?*
6. *Захираҳои бузурги нафт, гази табиӣ ва дигар маъданҳои табиӣ дар кадом қисми китъа ҷойгир шудаанд?*
7. *Дар харитаи тарҳи сарҳади давлатҳо ва минтақаҳоро тасвир кунед.*

ОӢ МЕДОНЕД?

1. Баландтарин қуллаи кураи Замин Эверест (Чомолунгма – 8848 м аз сатҳи баҳр баланд) ва пасттарини мавзеи он баҳри Мурда (395 м аз сатҳи баҳр паст) дар Осиё воқеъ шудаанд.
2. Осиё бузургтарин қитъаи кураи Замин аз ҷиҳати масоҳат ва шумораи аҳоли мебошад.
3. Зиёда аз 95% қаламрави Арабистони Саудиро биёбон ташкил медиҳад.

Хулоса. Қитъаи Осиё дорои шароити мусоиди табиӣ-географӣ мебошад, ки инсон дар фазои он мутобиқ шудаасту ҳаёт ва фаъолият мебарад. Дар ин ҷо шаклҳои махсуси хоҷагидорӣ ба вуҷуд омадаанд. Бахусус дар шароити ниҳоят мушкил ва ғайриодии биёбону баландкӯҳ зиндагӣ кардан, ривож додани заминҳои обёришаванда ва суфагӣ дар доманакӯҳҳо. То имрӯз дар ин мавзеи географӣ баъзе навъҳои анъанавии фаъолияти хоҷагидорӣ боқӣ мондааст. Пешбурди ҳаёт дар шароити душвори табиӣ инсони пуртоқат, меҳнатдӯст, боинтизом тарбияёфтаро ба вуҷуд овард.

§ 2.2 МАМЛАКАТИ ПУРИҚТИДОРИ САНОАТИЮ АГРАРӢ БО ВАЗӢИ МУРАККАБИ ДЕМОГРАФӢ

Ба ақидаи шумо ин кадом давлат аст? Чаро ин давлатро чунин ном мебаранд? Чаро нишондиҳандаҳои муқоисавии мутлақ ва миёнаи рушди иқтисодии ин мамлакат ба сари аҳоли як хел нест?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Чин (онро Хитой ҳам меноманд) яке аз давлатҳои бузург буда, қариб 7% сатҳи хушкӣ сайёроро ишғол кардааст. Қаламрави он аз шарқ ба ғарб ба масофаи 5700 км ва аз шимол ба ҷануб ба масофаи 3650 км тӯл кашидааст.

Соҳти релйефи Чин гуногун аст. Аз ин қариб 33% кӯҳҳо, 26% пуштакӯҳҳо, 19% фурурафтаҳо, тақрибан 19% ҳамворихо ва 10% баландихо мебошанд.

Дар хушкӣ бо давлатҳои Тоҷикистон, Русия, Муғулистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Афғонистон, Ҳиндустон, Непал, Бутан, Мянма, Лаос ва Ветнам ҳамсарҳадӣ дорад. Худуди он ба 23 музофот, 5 ноҳияи мухтор, 4 шаҳри тобеи марказ (Пекин, Шанхай, Тантсзини, Чунтсин) тақсим шудааст.

Мавқеи ҷойгиршавии географии мамлакат сарвати бебаҳои он ба шумор меравад ва он имкон додааст, ки тавассути нақлиёти баҳрӣ бо дигар давлатҳои ҷаҳон робитаҳои иқтисодӣ барқарор кунад. Дар охири асри XX ин давлат мустақилияти идоракунии худро дар ҷануб бо худуди пешинааш Сянган (Гонконг), Аомин (Макао) барқарор кард. Ин худуд пештар мустамликаи Британияи Кабир ва Португалия буданд. Дар худуди баҳри Зард, баҳри Шарқи Чин ва баҳри Ҷануби

Чин аз 5 ҳазор қазира мавҷуд аст, ки онҳо дорои захираҳои бузурги сайёҳию истироҳатӣ мебошанд.

Табиати саховатманди ин сарзамин аз сарватҳои гуногуни зеризаминӣ ва захираҳои бузурги обӣ ғанӣ аст.

Чин дорои захираҳои бузурги оби гидроэнергетикӣ буда, аз ин ҷиҳат дар байни давлатҳои ҷаҳон ҷойи чорумро ишғол мекунад. Иқтидори энергетикӣ дарёҳо хеле зиёд буда, бо истифодаи технологияи нав метавонад дар як сол то 300 млн квт/с неруи барқ истеҳсол кунад.

Калонтарин дарёҳои ин кишвар – Янсзи, Хуанхэ, Сисзян, Чжутсзян, Ляохе буда, ба ҳавзаи укёноси Ором мансуб мебошанд. Дарёҳои ин сарзамин аҳаммияти калони нақлиёти обӣ доранд. Ин дарёҳо Сисзян, Амур, Сунгорӣ, Ялутсзян, Хуанхэ мебошанд, ки барои обёрии заминҳо низ аҳаммияти бузург доранд. Янсзи яке аз рӯдҳои калонтарини Чин буда, дарозияш 5980 км аст.

Сарватҳои табиӣ зеризаминӣ. Чин аз канданиҳои фойданоки зеризаминии табиӣ ғанӣ буда, аз ҷиҳати захираи баъзеи онҳо аз сарватҳои табиӣ дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад. Сарватҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ, маъдани ва ғайримаъдани он ба сохти мураккаби геологии он алоқаманд мебошанд. Чин аз ҳисоби сарватҳои гуногун (расми 3) яке аз давлатҳои сарватманди дунё ба шумор рафта, аз рӯйи захираҳои маъдани ангишт, оҳан, марганес, боксит, сурма, қалъагӣ, волфрам, молибден, симоб; маъданҳои камёфт, аз ҷумла титан, намаки ошӣ, ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Дар худуди Чин захираҳои калони маъдани уран, берил ва тилло ҷойгир шудаанд. Захираи сарватҳои зеризаминии қисми ғарбии Чин то ҳол пурра омӯхта ва ба онҳо баҳои иқтисодӣ-географӣ дода нашудааст.

Дар минтақаҳои саноатии Шимол ва Шимолу Шарқи қаламрави он ҳавзаҳои калони захираи ангиштсанг мавҷуд аст, вале ҳавзаҳои ангишти аҳаммияти саноатӣ дар мавзёҳои Шаней, Шенси, Кайлуан, Фушун, Фусин ҷойгир шудаанд. Ҳавзаҳои ангиштсанги перспективӣ дар қисми шимолии Муғулистони дохили Чин ҷойгир буда, аҳаммияти бузурги иқтисодӣ доранд.

Ҳавзаҳои нисбатан калони газу нафт ба қисми шимолии Чин (соҳили Халичи Дотсин, Чунгар, пастхамии Сайдам ва ҳавзаҳои гази пастхамии Сигуан) рост меоянд. Захираи умумии геологии нафт ба 3 млрд тонна ва газ ба 200 млрд м³ мерасад. Дар солҳои охир дар тунуқобиҳои соҳилҳои баҳрҳои Зард ва Ҷануби Чин ҳавзаҳои газу нафт кашф кардаанд.

Чин аз маъдани оҳан низ ғанӣ буда, захираи он ба 5 млрд тонна мерасад ва аз ин ҷиҳат дар ҷаҳон ҷойи сеюмро ишғол кардааст. Ин ҳавзаҳо дар мавзёҳои Аншан, Баян-Обо (Муғулистони дохили Чин),

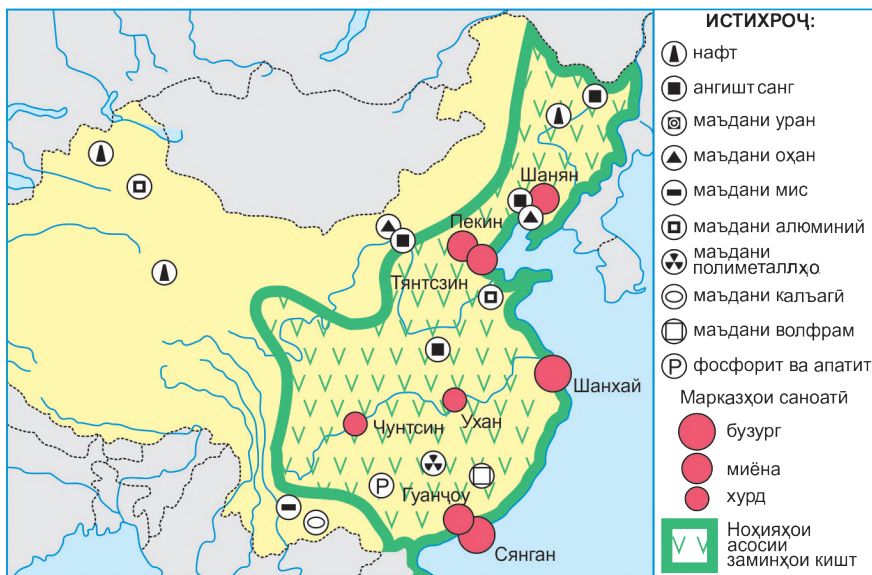
Дае, Мааншан (қисми Шарқӣ) чойгир буда дар ин ҳудуд соҳаҳои филизоти (металлҳои) ранга дар қисми ҷанубӣ ва марказии Чин чойгир шудаанд.

Географияи аҳоли ва захираҳои корӣ. Чин аз рӯи шумораи аҳоли дар ҷаҳон ҷойи аввал (1,4 млрд)-ро ишғол менамояд. Ҳар панҷумин сокини кураи Замин шаҳрванди Чин мебошад.

Шумораи зиёди аҳоли ва қувваи кории арзон ба сатҳи даромади аҳоли мутобиқ набуда, масъалаҳои таъмин бо манзил, хӯрокворӣ, ҷойи корро ба миён меорад, ки ҳалли онҳо хеле душвор аст.

Аз нуқтаи назари геоэтноикӣ халқи Чин дар асри якуми пеш аз милод дар қисми ҳамвории миёнаи Чин ташаккул ёфта, фаъолияти асосии он зироатчиғии обёришаванда ва шиликорӣ ба шумор мерафт.

Аз нигоҳи пайдоиши антропология чиниҳо ба гурӯҳи муғулҳои Осиёи Шарқӣ дохил мешаванд. Забони давлатии онҳо путунхуа буда, ба забони гуфтугӯии пекинӣ шабоҳат дорад.

Расми 3. Географияи ҷойгиршавии сарватҳои зерзаминӣ ва марказҳои саноатии Чин

Халқиятҳои ғайриҷинии ҷуанҳо дар Ноҳияи Мухтори Гуанси-Ҷуан, Хуэй (Нисия-Хуэй), уйғурҳо (Шинҷону Уйғур), тибетиҳо (дар вилояти Тибет), муғулҳо (дар вилояти Муғулистони дохилӣ) зиндагӣ мекунанд. Дар қисми шимолу шарқ кореягӣҳо, манҷурҳо ва дар

ноҳияҳои кӯҳӣ халқиятҳои исзу, мяо, яо, туэзня, буи, дун сукунат доранд.

Дар Чин асосан се дин ва таълимоти динии давлатӣ амал мекунад: конфутсия, даосизм ва буддоия. Қисми зиёди аҳоли пайрави таълимоти конфутсия мебошад.

Барои коҳиш додани афзоиши табиии аҳоли дар Чин барномаи миллии идоракунии таваллуди фарзанд қабул шудааст, ки шиори он «Як оила – як фарзанд» мебошад. Ин сиёсати демографӣ ҷиҳатҳои иқтисодию иҷтимоӣ дорад ва натиҷаи хуб ба бор овардааст.

Дар сохтори дохилии аҳоли одамони қобили меҳнат хеле зиёд буда, қариб 850 млн нафарро ташкил мекунанд. Аҳоли дар кишвар нобаробар ҷойгир шудааст: дар қисми шарқии мамлакат, ки шароити хуби табиӣ иқтисодӣ дорад, қариб 90%-и аҳоли зиндагӣ мекунад.

Дар кишвар 32 шаҳр ҳаст, ки ҳар кадоми онҳо зиёда аз 1 млн нафар аҳоли дорад. Шаҳрҳои калонтарини Чин – Шанхай (14,2 млн нафар), Пекин (12,7 млн нафар), Тяньзин (9,5 млн нафар), Шенян (5,5 млн нафар) мебошанд.

Пекин (Тези) пойтахти имрӯзаи Чин соли 1121-и то милод таъсис ёфтааст, ки маънояш «пойтахти шимолӣ» мебошад.

Халки Чин дорои захираҳои бузурги зеҳнӣ, рӯхию равонӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Чиниҳо мардуми хайрхоҳ, чобук, бомулоҳиза ва кордӯст буда, дарозии миёнаи умри онҳо ба 70 сол мерасад (соли 1949 – 35 сол).

Тавсифи географияи соҳаҳои хоҷагии халқ. Хоҷагии халки Чин дар миқёси ҷаҳон яке аз тараққикардатаринҳо ба шумор меравад, ки он дар натиҷаи амалӣ гардонидани чунин омилҳо ба ҳадафҳои асосӣ расидааст:

– гузаронидани ислоҳоти бузурги сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва илмию фарҳангӣ;

– афзалият додан ба марҳалаи ислоҳот дар соҳаҳои, ки маблағгузори давлатӣ ба рушди он замина гузошт (саноати сабук ва хӯрокворӣ);

– додани замин барои истифода ба хоҷагиҳои инфиродӣ дар асоси шартнома;

– сиёсати хирадмандона бо додани имтиёзҳои зиёд ба ҳокимияти маҳаллӣ барои рушди иқтисодиёти маҳал;

– ҳидоят ба меҳнатдӯстӣ.

Дар баробари ин, соли 1978 нақшаи азнавтарбиякунии ҷомеа оғоз шуд, ки аз рӯи дурнамои он кишвар то соли 2049 бояд ба яке аз давлатҳои абарқудрат ва тараққикардаи ҷаҳон табдил ёбад.

Чин соли 1980 ба ислохоти бузурги иктисодӣ шуруъ кард, ки афзоиши солонаи он зиёда аз даҳ баробар афзуд. Чин дар истеҳсоли ангишт, пӯлод, нуриҳои маъданӣ, телевизорҳои гуногунтамаға дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Дар ин давра миллионҳо нафар аҳолии деҳот барои кор ба корхонаҳои саноатӣ, сохтмон, соҳаҳои хизматрасонӣ ҷалб карда шуданд. Сифати маънавии қувваи корӣ боло рафта, дараҷаи маърифати мардум баланд, даромади аҳоли зиёд шуд ва барои некуаҳволии халқ заминаи мусоид фароҳам омад.

Соҳаи асосии саноатро рушди энергетикаи сӯзишворӣ ташкил медиҳад. Ҳар сол дар Чин зиёда аз 1,4 млрд тонна ангишт истеҳсол карда мешавад, ки қариб 60% онро дар ноҳияҳои иқтисодии Шимолу Шарқ ва Шимолӣ мамлакат дар ҳавзаҳои ангишти Фу-Син, Фушун, Датун истеҳсол мекунанд.

Дар маҳалҳои зисти аҳоли ҳамчун сӯзишвории иловагӣ поруи чорво, баргу шох, навади рустайи ва партовҳои саноати ҷўборкунӣ истифода мешавад.

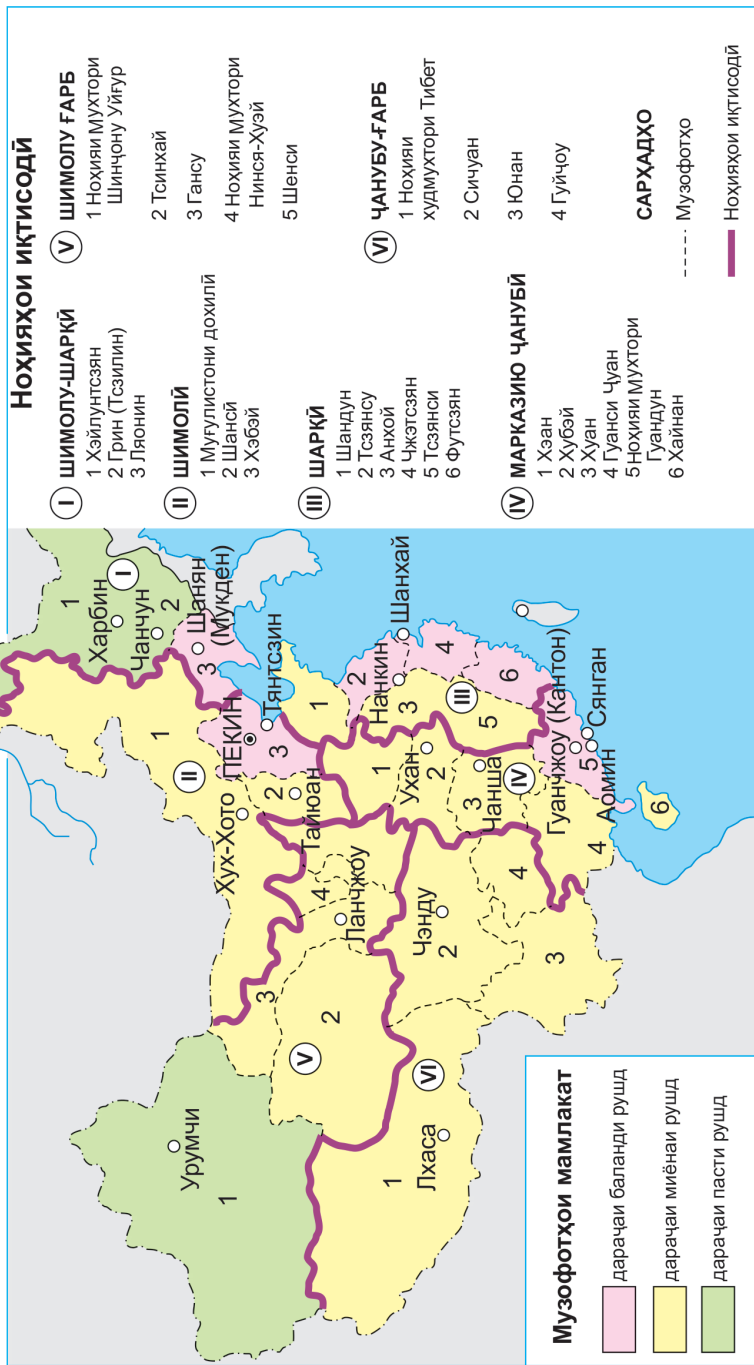
Саноати нафт ва корхонаҳои истихроҷи он дар Датсин ҷойгир шудаанд, ки беш аз ҳазор кон ва ҷоҳи нафтро дар бар мегирад. Дар мавзёҳои географии Шэнян, Пекин, Далян, Шанхай корхонаҳои бузурги коркарди нафт ва нафту химия ташаккул ёфтаанд.

Неруи барқро аз ду манбаъ истеҳсол мекунанд:

1) НБА – неругоҳҳои барқӣ, ки бо сӯзишворӣ кор мекунанд.

Расми 4. Сарбанди НБО-и «Се водӣ»

Расми 5. Ноҳияҳои иқтисодии Чин

2) НБО – неругоҳҳои барки обӣ дар дарёҳои калон, дарёҳои миёнаю хурд бунёд карда шудаанд. Иқтидори неругоҳи барки обии Гэчоуба, ки дар дарёи Янсзи сохта шудааст, 2,7 млн квт/с буда, калонтарин ба шумор меравад. Дар ин дарё сохтмони бузургтарин неругоҳи барки обии «Се водӣ» давом дорад, ки он дорои 26 агрегат буда, иқтидори ҳар кадомаш 700 ҳазор квт/с ва иқтидори умумии неругоҳ ба 18,2 млн квт/с-ро ташкил медиҳад. Дарозии обанбори он 632 км, баландии сарбанди он ба 185 м мерасад, ки аҳаммияти калони гидротехникӣ ва комплексӣ дорад. Филізгудозии сиёҳ дар заминаи захираи устувори маъдани оҳан ва ангишти кокшаваанда корхонаҳои бузурги филизот (металлургия)-и сиёҳ бунёд карда шудааст, ки Чин дар ин соҳа дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Марказҳои ҷойгиршавии корхонаҳои филизгудозии сиёҳ – ноҳияҳои Шимолу Шарқӣ (комбинатҳои филизгудозии Аншан, Бэнси, Душун, Далянь), Шимол (Пекин, Тянтэзин), Муғулистони дохилӣ (Баоту, Шанхай, Баошан), Марказ (Ухан) мебошанд.

Саноати филизгудозии рангаи Чин дар солҳои охир рушд карда, ба истеҳсоли алюмин, мис, сурб, руҳ, қалъагӣ, нукра, висмут ва дигар филизот равона карда шудааст. Ин корхонаҳо дар қисми шимолу шарқии мамлакат, дар маҳалли истеҳсолоти барқталаб ва сӯзишвории баландсифат ҷойгир шудаанд.

Географияи саноати мошинсозии Чин. Саноати мошинсозии Чин яке аз соҳаҳои тараққиқардаи саноати вазнин ба шумор меравад. Кишвар дар истеҳсоли мошин ва таҷҳизоти кӯҳӣ, тракторҳо, автомобил, саноати электроника ҷойи аввалро ишғол кардааст. Корхонаҳои саноати вазнин ба базаҳои ашёи хом наздик ҷойгир карда шудаанд. Соҳаҳои истеҳсоли таҷҳизоти саноати маъдани филизгудозии кӯҳӣ, роҳи оҳан, дастгоҳҳо, таҷҳизоти электрикӣ, воситаи нақлиёт, мошинҳои соҳаи кишоварзӣ дар ноҳияҳои иқтисодии Шимолу Шарқ, дар марказҳои Шэньян, Нангу, Харбин, Лоян, Далянь ҷойгир шудаанд. Дар асоси ашёи хоми саноати нафту газ, ҷангал ва дигар партовҳои саноатӣ соҳаҳои саноати химияи пешрафта рушд меёбад, ки он инчунин, ба соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ замина гузоштааст.

Географияи кишоварзӣ. Асоси истеҳсолоти кишоварзиро фонди заминӣ об ташкил медиҳад. Вобаста ба зиёдшавии аҳолии мамлакат ин соҳаи қадима босуръат рушд меёбад, то ки талаботи аҳолиро бо маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ таъмин карда тавонад.

Чин бузургтарин истеҳсолкунандаи ғалла, пахта, зироати ползӣ ва тамоку буда, аз ҷиҳати саришумори хук, асп, паранда низ дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

Дар соҳаи кишоварзӣ қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат фаъолият доранд. Ҷамвории Бузурги Чин дар истеҳсоли аксари зироатҳо дар

мамлакат чойи аввалро ишғол мекунад. Пахтаро дар водии дарёҳои Хуанхе ва Янсзи парвариш мекунад. Дар доманакӯҳҳои чанубу шарқӣ ва шарқии мамлакат яке аз зироатҳои нодири ҷаҳон – чой парвариш мекунад. Чин аз ҷиҳати истеҳсоли чой дар дунё чойи намоёнро ишғол кардааст. Мавзеи Сичуан, ки бо кӯҳҳо ихота шудааст, маркази асосии парвариши зироатҳои субтропикии Чин ба шумор меравад. Ин мавзеёро чинӣҳо мавзеи ҳамешасабзи кишвар ном мебаранд. Он аз рӯйи хусусиятҳои табиӣ аз дигар музофотҳои Чин фарқ дорад ва макони шиликорӣ, парвариши найшакар, меваҳои тропикию субтропикии мамлакат ба шумор меравад.

Дар минтақаҳои дашт, биёбону нимбиёбонҳои шимолию ҷанубӣ ва Муғулистони дохилӣ аҳоли ба парвариш ва нигоҳубини чорво машғул аст. Паҳнкӯҳи васеи Тибет ба чорводорӣи ҷароғоҳӣ махсус гардонида шудааст.

Географияи нақлиёт. Дар Чин қариб ҳамаи навъҳои нақлиёт босуръат тараққӣ мекунад ва пешрафти иқтисодиёти мамлакат ба рушди он алоқаманд мебошад. Шабакаи роҳҳои оҳан тамоми қисматҳои шарқии кишварро фаро гирифтааст ва қариб ҳамаи музофотҳои сараҳоли ва тараққикардаи саноатиро бо ҳам пайваст мекунад. Маркази бузурги шабакаи роҳи оҳан шаҳри Пекин аст, ки ниҳоят тараққӣ карда, ба бандарҳои баҳрӣ ва марказҳои саноатӣ, мавзеҳои Паси Байкал ва наздибаҳрии Русия, роҳи оҳани Муғулистон ва Ветнам пайваст аст.

Мутобиқи нақшаи давлат то соли 2025 дар ин сарзамин 1500 фурудгоҳи иловагӣ сохта мешавад, ки дар байни онҳо бандарҳои ҳавоии Шанхай, Пекин, Чуанҷжоу, Урумчи дар чойи аввал меистанд. Чин робитаҳои иқтисодии худро бо тамоми давлатҳои ҷаҳон мунтазам густариш медиҳад.

Робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии Чин бо Тоҷикистон сол то сол мустақкам мешавад. Роҳҳо, иншооти саноатӣ, неругоҳҳо, корхонаҳои хурду калон, системаҳои барқтаъминкунии Тоҷикистон, ки бо ёрии Ҷумҳурии Мардумии Чин сохта шудаанд, шохиди ин гуфта мебошанд.

Чин ба яке аз кишварҳои пуриқтисодӣ саноатӣ аграрӣ табдил ёфт ва аз ҷиҳати баъзе нишондиҳандаҳо бо ИМА рақобат мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Чин – кишвари сараҳолии дунё мебошад. Ҳамвориҳои Бузурги Чин бузургтарин истеҳсолкунандаи ғалла, пахта, зироатҳои полезӣ, тамоку ва саршумори хук, асп, паранда ба шумор меравад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дарачаи баланди афзоиши аҳолӣ барои Чин кадом мушкилотро пеш меорад?
2. Сабабҳои бо суръати баланд руши ёфтани иқтисодиёти Чин кадомҳоянд?
3. Чин аз ҷиҳати аксар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар дунё пешсаф аст.
4. Дар Чин танҳо саноати маъдани кӯҳӣ ва сабук руши ёфтааст.
5. Дар Чин ҷаҳиши босуръати иқтисодиёт дида мешавад.
6. Чин равияи иқтисодии аграрию истеҳсоли ашӯи хом дорад.
7. Чин дар самти руши иқтисодию иҷтимоӣ дастовардҳои бузургро соҳиб шудааст, аммо аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои асосӣ ба сари ҳар як нафар аҳолӣ аз аксар давлатҳои мутараққӣ қафо мондааст.
8. Дар харитаи контурӣ аз рӯи хотир сарҳади давлатӣ, пойтахт, инчунин, калонтарин ноҳияҳои саноатии Чинро тасвир кунед.
9. Дар асоси матни китоб, атлас ва харита, маводди иловагӣ – варақаи муаррифии (визитка) Чинро тартиб диҳед.

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Козази ҳочатхонаро соли 1300 дар Чин ихтироъ кардаанд.
2. Канали Гранди Чин (Spinas Grand Canal) – қадимтарин ва дарозтарин канали ҷаҳон мебошад, ки тӯлаш ба 1795 км мерасад. Қад-қади соҳили он 24 қалъа ва 60 пул сохта шудааст.
3. Қуллаи баландтарини дунё (8848 м) ба номи муҳаққиқи англис Чорч Эверест, ки геодезистии асосии Ҳиндустон буд, гузошта шудааст. Чиниҳо қуллаи Эверестро Чомолунгма меноманд, ки дар забони чинӣ «Модархудои Замин» тарҷума мешавад.

Хулоса. Иқтисодии бузурги сарватҳои табиӣ ва захираҳои корӣ, натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ, вазъи ороми сиёсӣ боиси руши босуръати иқтисодиёти Чин ва вусъати соҳаҳои хоҷагии мамлакат шуд. Аммо дарачаи суръати тараққиёти саноату кишоварзӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҳама минтақаҳои мамлакат баробар нест.

§2.3 РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ БЕ МАНБАЪҲОИ БУЗУРГИ САРВАТҲОИ ТАБИЙ

«Муъчизаи иқтисодиёт»-и ин мамлакат чӣ гуна ба вуҷуд омад? Оё бе мавҷудияти манбаъҳои бузурги сарватҳои табиӣ мамлакат рушид карда метавонад? Ба ақидаи шумо ин кадом мамлакат аст?

Мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ. Онро кишвари Тулуи Офтоб меноманд. Дар чор қазираи бузург ва қариб 4 ҳазор қазираи хурд ҷойгир шудааст, ки онҳоро аз ғарб баҳри Чопон ва аз шарқ укёноси Ором ихота кардаанд. Ин мавқеи географӣ аз як тараф барои рушди доимӣ, робитаҳои дохилӣ ва берунии мамлакат мусоидат кунад, аз ҷониби дигар ин қазираҳо дар минтақаи сейсмикӣ (серзилзила) ва сари роҳи ҳаракати тӯфону гирдбодҳое, ки моҳҳои июл – август мезаванд, ҷойгиранд. Заминчунбӣ ва тӯфонҳо барои аҳолии мамлакат фалокат ва хисороти зиёди иқтисодӣ меоранд.

Ҳамворихо 15% қаламрави қазираҳоро дар бар мегиранд. Аз ҳама пасти калонтарин Канто қад-қад соҳили халиҷи Токио тӯл кашидааст. Чопон аз сарватҳои табиӣ зеризаминӣ мебошад.

Қариб 2/3 ҳиссаи қаламрави онро бешазор ишғол кардааст, ки он аҳамияти бузург комплексӣ дорад. Дар ин кишвар дарёҳо хеле зиёданд, вале аз сабаби кӯтоҳ будани тӯлашон имконияти киштигардӣ надоранд, аммо онҳо манбаи гидроэнергетикӣ ва обёрӣ мебошанд. Баҳрҳое, ки онро ихота кардаанд, аз хайвонҳои оби хеле ғанӣ мебошанд.

Чопон – давлати қазиравӣ дар минтақаи сейсмикӣ ва тӯфону гирдбодҳо воқеъ буда, аз сарватҳои маъданӣ талаботи ҳудро таъмин карда наметавонад.

Географияи аҳоли ва захираҳои корӣ. Чопон кишварест, ки 99,9% аҳолии онро чопониҳо ташкил медиҳанд, аз ин рӯ, онро мамлақати якмиллата мешуморанд. Ғайр аз мардуми таҳҷой шумораи ками чиниҳо, кореягӣҳо ва дар қазираи Хоккайдо қариб 20 ҳазор нафар мардуми бумӣ – айнҳо сукунат мекунанд. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 344 нафарро ташкил медиҳад, аммо дарвоқеъ ин нишондиҳанда зиёдтар аст, дар 1 км² 2300 нафар ва дар ноҳияҳои саноатӣ ба 10000 нафар мерасад.

Барои Чопон дараҷаи баланди урбанизатсия хос аст, 80%-и аҳоли дар шаҳрҳо маскун шудаанд.

Аксари аҳоли дар соҳилҳои укёноси Ором, дар ҳудуди бузургтарин мегаполис – Токайдо, ки аз халиҷи Токио то халиҷи Осако дар масофаи 600 км тӯл кашидааст, зиндагӣ мекунанд. Токайдо ҳамагӣ

20% қаламрави кишварро ташкил медиҳад. Дар ин ҷо аз нисф зиёди аҳоли ҷойгир шудааст. Беш аз 80% аҳоли дар ҳамвориҳо зиндагӣ мекунад.

Ҷопон дар ҷаҳон аз ҷиҳати дарозумрии аҳоли ҷойи намоёнро ишғол мекунад (мардҳо 80 сол ва занҳо 85 сол). Аз тарафи дигар, ба мамлакат дараҷаи пасти бозтавлидӣ хос аст, ки ин боиси пиршавии миллат шудааст.

Ҷопон мамлакати моноэтники (якмиллата) бо дараҷаи баланди зичӣ ва шумораи зиёди аҳолии шаҳр мебошад, ки аксари онҳо дар ҳудуди мегаполиси Токайдо сукунат доранд.

Расми 6. Токио яке аз бузургтарин шаҳрҳои ҷаҳон аст.

Ҳоло Ҷопон дар якҷоягӣ бо ИМА ва кишварҳои Аврупои Ғарбӣ дар пешрафти иқтисодии ҷаҳон мавқеи асосиро ишғол мекунад. Ҷопон ба ҷаҳониён нишон дод, ки чӣ гуна муттаҳидии халқи он пас аз ҷанг боиси даҳсолаи баъд аз ҷанг боиси дастовардҳои бузурги илмию техникашуд. Интиҳоби стратегияи рушди иқтисодӣ, азхуд кардани донишҳои амиқи илмию техникашуд, ихтироъкорӣ аз кишварҳои Ғарб, маблағгузори кам ба соҳаи ҳарбӣ, заҳмати софдилонаю пурмаҳсул (ҳафтаи кории тӯлонӣ нисбат ба кишварҳои Ғарб) нақши худро бозиданд ва ин кишварро ба як давлати намунавии дорои иқтисоди рушдёрфта мубаддал карданд.

Яке аз муҳимтарин соҳаҳои пешрафта дар иқтисодии кишвар дар даҳсолаи охир соҳаи хизматрасонӣ мебошад, ки ҳиссаи он дар ММД 60%-ро ташкил мекунад. Аз сабаби он ки кишвар аз сарватҳои маъданӣ ғанӣ нест, дар истехсоли саноатӣ бештар ба соҳаҳои илмталаб рӯй овардааст (истехсоли робот, технологияи электронӣ, манипуляторҳо, радиоэлектроника ва ғайра). Дар ин кишвар ба таҳқиқоти фундаменталӣ ва ташкил кардани технополис диққати асосӣ дода мешавад.

Дар Ҷопон *саноати* неруи атомӣ рушд ёфтааст, беш аз 40 нуругоҳи барқӣ бо неруи атомӣ бунёд шудааст, ки дорои технологияи баланди бехатарӣ мебошанд. Дар соли 2013 дар натиҷаи заминларза дар нуругоҳи атомии Фуҷизяма фалокати калон ба амал омад, ки боиси фожиаи бузург шуд.

Саноати Ҷопон дар заминаи ашӣи хоми воридотӣ инкишоф меёбад.

Дар таркиби саноати Чопон соҳаи мошинсозӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад ва агар аз ҷиҳати истехсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҷаҳон пас аз ИМА ҷойи дуюмро гирад, пас аз ҷиҳати содироти ин маҳсулот дар дунё дар ҷойи аввал меистад.

Чопон дар ҷаҳон яке аз истехсолкунандаҳои асосии пӯлод, автомобил (ширкатҳои «Тойота», «Ниссан», «Хонда», «Митсубиси»), радиотехникаи маишӣ, робот, техникаи электронӣ, кишти ва ғайра буда, марказҳои бузургтарини саноатии он шаҳрҳои Йокогама, Осака, Кабе, Токио, Кавасаки, Ниигата мебошанд.

Дар Чопон соҳаҳои автомобилсозӣ, киштисозӣ, робототехника, электротехника соҳаҳои маҳсусгардидаи байналмилалӣ мебошанд.

Бо вучуди маҳдуд будани заминҳои кишоварзӣ, дастовардҳои Чопон дар ин соҳа бузурганд. Заминҳои кишт ҳамагӣ 14% масоҳати мамлакатро ташкил медиҳанд, аммо зироаткорони мамлакат дар як сол ду-се ҳосил мерӯёнд. Нишондиҳандаҳои соҳаи кишоварзии Чопон аз давлатҳои Аврупои Ғарбӣ қафо нест, он ҳатто аз ҳисоби даромаднокӣ аз як гектар замини кишт дар ҷаҳон яке аз мамлакатҳои пешсаф ба ҳисоб меравад. Дар кишоварзӣ ҳамагӣ 2 млн. нафар қору ғаболият мекунад.

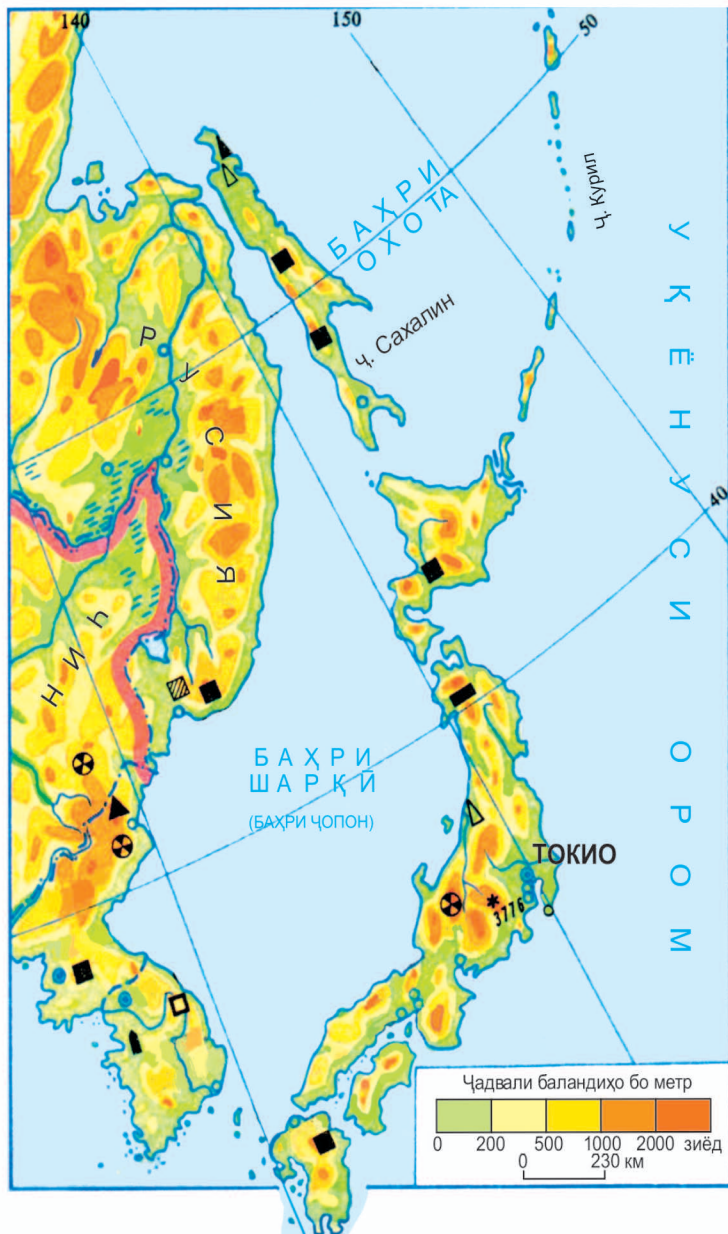
Дар соҳаи кишоварзӣ зироаткорӣ соҳаи асосӣ ба шумор меравад.

Дар соҳаи зироаткории ин кишвар ҷойи аввалро шиликорӣ ишғол мекунад, вале гандум, лӯбиё ва сабзавот низ парвариш карда мешаванд. Дар чорводорӣ соҳаҳои ҳукпарварӣ ва парандапарварӣ (бройлер) босуръат инкишоф меёбад. Дар таркиби ҳӯроки чопониҳо ҳамчун анъана моҳӣ ва маҳсулоти рустаниҳои баҳрӣ нақши муҳим мебозад. Чопон яке аз калонтарин воридкунандаҳои маҳсулоти кишоварзӣ, хусусан, ғалла ва дигар маҳсулоти ғизоӣ мебошад.

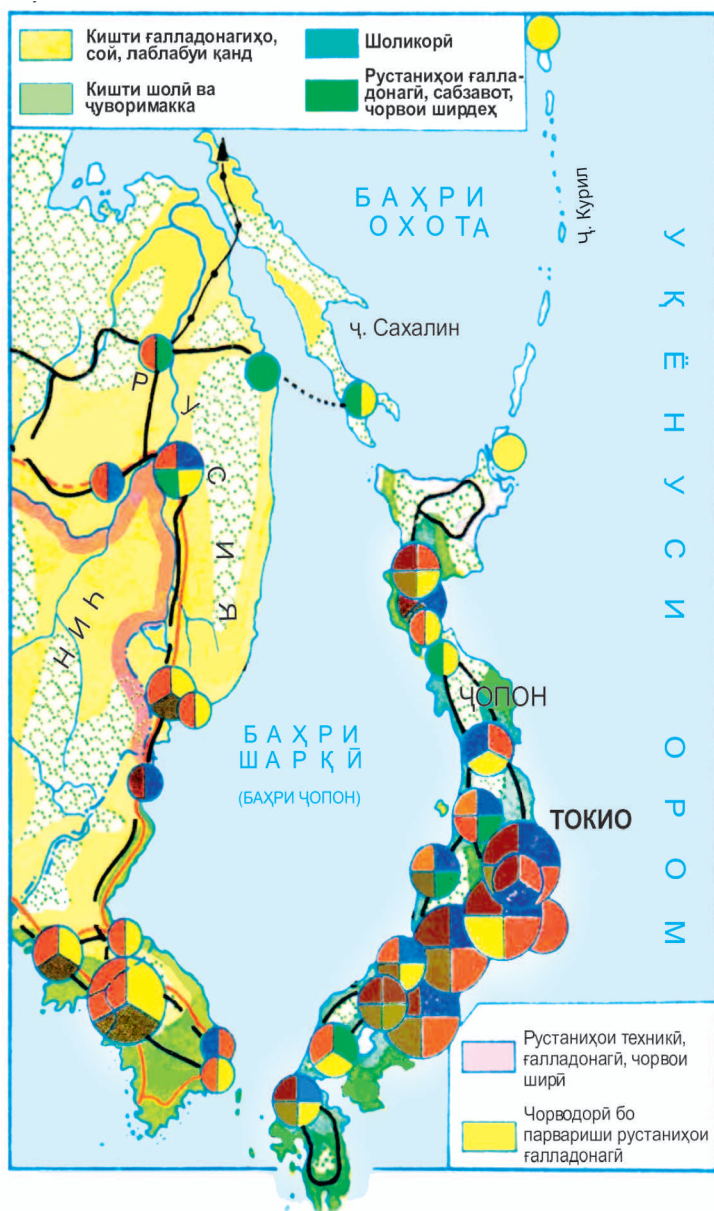
Географияи нақлиёт. Чопон кишвари дорои нақлиёти пуриқтидор аст. Ин мамлакат аз ҷиҳати паркҳои автомобилӣ дар дунё пас аз ИМА дар ҷойи дуюм аст, вале аз ҷиҳати зичии роҳҳо дар ҷойи аввал қарор гирифтааст.

Дар боркашонӣ ва мусофиркашонӣ нақши асосиро нақлиёти баландсуръати автомобилӣ ва роҳи оҳан ишғол мекунад. Чопон ҳамчун кишвари абаркудрати дорои нақлиёти баҳрӣ қариб тамоми робитаҳои берунии худро тавассути ин намуди нақлиёт амалӣ мегардонад. Дар ин мамлакат беш аз 100 бандари ҳозиразамон мавҷуд аст ва Кобе яке аз бузургтарин бандарҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Иншооти бузурги дигаре, ки мояи ифтихори Чопон мебошад, нақбҳои зеробӣ аст. Он 54 км дарозӣ дошта, дар чуқурии 100 м дар зери гулугоҳи

Сангар сохта шудааст ва казираҳои Хонсю ва Хоккайдоро бо ҳам мепайвандад.

Расми 7. Харитаи табиии Ҷопон

Расми 8. Харитаи иқтисодиёти Чопон

Дар охири асри XX ва аввали асри XXI иқтисодиёти кишвар дар ҳама ҷаҳа ба комёбиҳои назаррас ноил шуд.

Чопон яке аз кишварҳои бузурги бо қарз (кредит) таъминкунандаи давлатҳои дигар мебошад (сармояи қарзи берунаи он беш аз 2 трлн долларро ташкил додааст). Тавозун (баланс)-и савдои он бо дараҷаи баланди ҳаҷми содирот бар воридот фарқ мекунад. Ҳиссаи мамлакат дар истеҳсолоти саноатии ҷаҳон 7%-ро ташкил медиҳад.

Чопон дар рушди иқтисоди миллӣ дар муҳлати кӯтоҳ ба пешрафти бузурги илму техника расид ва дар ҷаҳон мавқеи асосиро соҳиб шуд.

Географияи тафовутҳои дохилӣ. Чопон, бо вучуди он ки масоҳати начандон калон дорад, дорои тафовутҳои табиӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аст. Қисми шарқии ноҳияи Хонсюи Марказӣ аз ҷиҳати зичии аҳоли, дараҷаи урбанизатсия, консентратсияи соҳаҳои муҳими саноат дар мамлакат мавқеи асосиро ишғол мекунад.

Хатти агломератсияи саноатиро, ки аз халиҷи Токио воқеъ дар шимолӣ мамлакат то халиҷи Осака воқеъ дар ҷануб тӯл мекашад, минтақаи саноатии соҳили уқёнуси Ором меноманд. Дар ин ноҳия 23 ҳиссаи аҳолии кишвар зиндагӣ мекунад. Соҳаҳои муҳимтарини саноат (70% – электроэнергетика, 80% – филизгудозии сиёҳ, зиёда аз 80% – саноати маснуотбарор) ва дигар корхонаҳои саноатӣ дар ҳамин ноҳия ҷойгир шудаанд. Мегаполиси машҳури Токайдор «Сегонаи бузург», агломератсияҳои шаҳрии **Кейхин** (Токио – Иокогама), **Хансин** (Осака – Киото-Кобе), **Тюкё** (Нагая ва атрофи шаҳр) ва дигар шаҳрчаҳои хурди тобеи онҳо ташкил медиҳанд.

Қисми ҷанубии Хонсю ва шимолӣи ҷазираи Кюсю аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ ва дараҷаи консентратсияи истеҳсолот баъди ноҳияи Хонсюи Марказӣ дар ҷойи дуюм меистанд. Дар ин ҷо агломератсияи бузурги саноатии Китакюсю (Кюсюи Шимолӣ) ҷойгир аст.

Ноҳияҳои нисбатан суст рушдфтои мамлакат Кюсюи Ҷанубӣ, Сикоку ва Хоккайдо мебошанд. Онҳо аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ аз ду ноҳияи пештара қафо мемонанд.

Проблемаи афзоиши аз меёр зиёди аҳоли ва консентратсияи саноат дар ҳудуди минтақаи уқёнуси Ором, хусусан ноҳияи Токио-Иокогама, кайҳост, ки ҷомеаи Чопонро ба ташвиш овардааст, зеро бо вучуди сармоягузорӣ ва ҷорабинҳои зиёд дар самти ҳифзи муҳити зист, вазъи экологии ин мегаполиси бузург ҳеҷ беҳбуд наёфтааст. Дар Токио, Иокогама, Нагос, Осака, Коба, ки корхонаҳои бузурги саноатӣ ва шумораи зиёди аҳоли ҷамъ шудаанд, сокинони онҳо аз неъматҳои табиӣ, ба монанди ҳавои тоза ва оби нӯшокӣ, танқисӣ мекашанд.

Тафовутҳои дохилӣ дар мамлакат ниҳоят воқеӣ мебошанд. Аз ҷиҳати дараҷаи рушди хоҷагӣ минтақаи саноати соҳили уқёнуси Ором аз минтақаи ҷанубии Хонсю, қисми шимолии Кюсю, Сикоку ва Хоккайдо бо пуррагӣ фарқ мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Ҷопон кишвари ҷазиравии якмиллата, дорони иқтисоди дар асоси технологияи илмталаб рушдёфта ва минтақаи саноатии уқёнуси Ором мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Барои чӣ Ҷопонро мамлакати якмиллата меноманд?
2. Шароити табиӣ чӣ гуна ба рушди саноат ва кишоварзии Ҷопон таъсир мерасонад?
3. Инқилоби илмию техникӣ ба сохтор ва ҷойгиршавии саноати Ҷопон чӣ гуна таъсир расонд?
4. Дар таркиби кишоварзии кишвар кадом соҳа бартарӣ дорад?
5. Дар харитаи контурӣ марказҳои асосии саноати Ҷопонро тасвир кунед. Мегалполиси Токайдоро таҳлил кунед.

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Дар Ҷопон соли таҳсил аз якуми апрел оғоз мешавад.
2. Токио аз ҳама бехатартарин шаҳри дунё ҳисоб меёбад. Дар ин ҷо ҳатто кӯдаки шашсола метавонад бемалол аз нақлиёти ҷамъиятӣ истифода барад.
3. Дар қаламрави Ҷопон 17 вулқони амалкунанда вуҷуд дорад.
4. Кӯчаҳои Ҷопон номгузорӣ нашудаанд.
5. Ҷой нӯшокии дӯстдоштаи ҷопониҳо мебошад. Онро пас аз ҳар як гизо истеъмол мекунад.

Хулоса. Суръати баланди рушди иқтисодию иҷтимоӣ баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ва нишондодҳои иқтисодию истеҳсолӣ заминаи «муъҷизаи иқтисодӣ»-и Ҷопон шуд. Хоҷагии мамлакат дар самти истеҳсолоти илмталаб ва соҳаҳои хизматрасонӣ тараққӣ ёфт. Дар пеиравти мамлакат минтақаи уқёнуси Ором ва ноҳияи Канто, ки пойтахти мамлакат шаҳри Токио дар ҳудуди он ҷойгир шудааст, нақши асосӣ мебошад.

§2.4 ГЕОГРАФИЯИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Минтақаи Осиеи Марказӣ бо кадом хусусиятҳои худ аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад? Давлатҳои минтақа аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ аз якдигар чӣ фарқ доранд? Оё шароит ва сарватҳои табиӣ ҳамаи ин давлатҳо яқхелаанд? Тафовутҳои беруниро дохилии онҳоро шарҳ диҳед.

Ба минтакаи Осиёи Марказӣ ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон дохил мешаванд, ки бисёр умумиятҳои фарҳангии таърихӣ доранд. Ҳамаи ин давлатҳо ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ буда, баъди пош хӯрдани он истиқлоли худро эълон карданд. Қисме аз ин давлатҳо таърихи ғаниву қадима доранд. Мардуми таҳҷойии ин зерминтақа борҳо бо аҷнабиёни юнониву араб, турку муғул мубориза бурдаанд, то истиқлол ва фарҳанги ғании худро хифз кардаанд. Халқу миллатҳои ғайрибумии ин сарзамин дар таърихи тӯлонӣ фарҳанг, урфу одат ва анъанаҳои миллии халқҳои муқимино кабул карда, ба ҳам дӯстона зиндагӣ мекунанд. То замони шӯравӣ дар натиҷаи задухӯрдҳои дохилии сарҳади давлатии онҳо борҳо дигар шудааст.

Шароити табиӣ худуди Осиёи Марказӣ аз баҳри Хазар (Каспий) дар ғарб то сарҳади Чин дар шарқ, аз ҳамвориҳои Сибири Ғарбӣ дар шимол то сарҳади Афғонистон ва Эрон дар ҷануб тӯл кашидааст. Табиати минтақа хусусиятҳои ба худ хос дорад. Дар ин ҷо баландтарин системаи қаторкӯҳҳо, ба монанди Тиёншон (қуллаи Ғалаба – 7439 м), Помир (қуллаи Исмоили Сомонӣ – 7495 м), ҳамвориҳои васеъ, ба монанди пастии Тӯрон, дар шимолу шарқ биёбонҳои Қизилқум ва Қароқум, дар шимол пуштакӯҳҳои Турғай ва майдатеппаҳои Қазоқ ҷойгиранд, ки онҳо дар қисми ҷанубу ғарбӣ ба ҳамвориҳои нисбатан баланди биёбони Бетпак-Дала мубаддал мешаванд. Қаламрави баъзе давлатҳои қариб пурра дар ҳамворӣ (Туркменистон ва қисман Қазоқистону Ўзбекистон) ва гурӯҳи дигари онҳо дар ноҳияҳои кӯҳистон (Тоҷикистон, Қирғизистон) ҷойгир шудаанд. Мавҷудияти кӯҳу биёбон ба табиат ва фаъолияти хоҷагидорӣ одамон таъсири гуногун расондааст. Аз нигоҳи хусусиятҳои умумии табиӣ-географӣ иқлими минтақа иқлими континенталии хушк аст. Қариб тамоми маҳалҳои аҳолинишини он аз Уқёнуси ҷаҳонӣ дар масофаи беш аз 1500 км дур ҷойгир шудааст.

Танҳо Қазоқистони Ғарбиро метавон ба минтақаҳои наздибаҳрӣ ворид кард, зеро он аз баҳри Азов, ки баҳри дохилиуқёнусӣ (Атлантик) ҳисоб меёбад, дар масофаи қариб 600 км дур ҷойгир аст. Дар шимолӣ минтақаи релјефи ноҳия ҳамвор ва барои ворид шудани ҳавои сард аз қисми шимол мусоид аст. Дар ҷануб минтақаро кӯҳҳои баланд иҳота кардаанд ва ба воридшавии ҳавои гарм монеа эҷод мекунанд. Намнокии зиёд ҳавое, ки аз шимол ба ин ҷо ворид мешавад, кам буда, дар як сол 100-300 мм-ро ташкил медиҳад. Он бештар ба минтақаҳои биёбонӣ ҷумҳуриҳои Туркменистон ва Ўзбекистон дахл дорад. Дар баъзе нишебиҳои рутубат то 1000 мм дар як сол мерасад (Қазоқистони Шарқӣ, қаторкӯҳҳои Ҷунгар, Ҳисор, Угам, Фарғона).

Сарватҳои табиӣ вобаста ба ҷойгиршавии зерминтақа дар маркази материки Авруосиё системаи дарёҳои онро ба ҳавзаи обҳои дохилӣ (ғайр аз ноҳияҳои шимолӣ ва шимолу шарқӣ) ворид мекунад. Дар ғарб аксари дарёҳо ба баҳри Хазар (Каспий) ва калонтарин дарёҳои Осиёи Миёна – Ому, Сир ба баҳри Арал ва дарёҳои чанубу ғарбӣ ба кӯли Балхаш мерезанд. Қисми дигари дарёҳои минтақа резишгоҳ надоранд, дар регзорҳо нопадид мешаванд. Дарёҳои асосӣ – Ому, Сир, Или, Иртиш ва кӯлҳои калонтарин Арал, Балхаш, Иссиққӯл, Зайсан, Алокӯл, Ҳайдаркӯл, Қарокӯл ва Сарикамиш мебошанд.

Олами хок, набототи ҳайвонот дар асоси қонуниятҳои минтақаи амудӣ ва уфуқӣ паҳн шудаанд. Минтақаи бешадаштро минтақаи дашти хушк, нимбиёбонҳо ва биёбонҳои минтақаи муътадил иваз мекунад. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ ивазшавии минтақаҳо аз минтақаи наздибиёбону нимбиёбонҳо оғоз шуда, минтақаҳои алпӣ ё пирях вобаста ба баландии кӯҳҳо ба охир мерасад. Аз ҳамин сабаб дар Қазоқистон ва Қирғизистон даштҳои марғзорро дар баландҳои аз 200 то 2000 м вохӯрдан мумкин аст. Дар ҳамвориҳо бештар рустаниҳои минтақаи биёбон ва нимбиёбон, дар доманакӯҳҳо ва кӯҳҳо арча, дарахтони сӯзанбарг, дар водии дарёҳо тўғайзор, дар баландҳои 2800-3400 м марғзорҳои алпӣ ва субалпӣ мерӯянд. Дар баландии 3600-4000 м саҳроҳои баландкӯҳ ва пиряхҳо воқеъ шудаанд.

Дар қаламрави Осиёи Марказӣ дар масоҳати 5,2 млн км² беш аз 60 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунад. Миллату халқиятҳои, ки дар ин минтақа маскун шудаанд, бо хусусиятҳои таърихӣ, этникӣ, урфу одат ва анъанаҳо бо ҳамдигар наздик мебошанд ва тарзи зиндагии монанд доранд, вале то замони ҳокимияти Шӯравӣ ғайр аз тоҷикону ўзбекони водинишин, аксари халқҳои ин минтақа бо усули кўчманчигӣ ва нимкўчманчигӣ зиндагӣ мекарданд. Минбаъд онҳо таҷрибаи заминдориро аз мардуми муқимӣ – тоҷикон, ки таърихан заминдор буданду фарҳанги баланди кишоварзӣ доштанд, омўхтанд.

Барои минтақа ландшафти гуногун бо сарватҳои ғании табиӣ ҳос аст, ки ин ба мавқеи географӣ, релйеф ва сохти геологии он вобаста аст. Осиёи Марказӣ аз канданиҳои маъданҳои табиӣ ғани аст, хусусан захираҳои нафту газ, ангишт, сулфур, мирабилит (захирааш аҳаммияти ҷаҳонӣ дорад), қалъагӣ, волфрам, молибден, сурб, уран, сурма, симоб, рух, мис, тилло, нукра, намаки калий, намаки ош, масолеҳи бинокорӣ (рег, оҳак, гач, мрамор, сангҳои сохтмонӣ ва ғайра) хеле зиёданд.

Дар баробари ин, ҳар як ҷумҳури хусусиятҳои хоси худро дорад. Масалан, хусусияти фарқкунандаи Қазоқистон дар он аст, ки пайвандгари давлатҳои Осиёи Миёна ва Русия буда, мавқеи байро ишғол кардааст. Ўзбекистон дар минтақа ягона кишварест, ки бо ҳама ҷумҳуриҳои ин ҳудуд ҳамсарҳад аст ва маркази тамаддуни он шаҳрҳои

кадими тоҷикнишини Бухоро, Самарқанд, Хива ва ғайра мебошанд. Қисми зиёди аҳолии Тоҷикистон дар мукоиса ба дигар кишварҳои минтақа ба гурӯҳи халқҳои эронинаҷод ва забонашон ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ байни давлатҳои минтақа тафовути зиёд ба назар мерасад.

ТОҶИКИСТОН. Тоҷикистон сарзамини қадим ва дорои таърихи чандҳазорсола аст. Яке аз чанубтарин ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) буда, дар байни 36° – $40'$ ва 41° – $05'$ -и арзҳои шимолӣ ва 67° – $31'$ ва 75° – $14'$ -и тӯлҳои шарқӣ, дар қисми ҷануби шарқии кӯхсори Осиёи Миёна дур аз уқёнусу баҳрҳо воқеъ гардидааст. Сарҳади Тоҷикистон печдарпеч буда, дар тӯли асрҳо ташаққул ёфтааст. Дар шимол ва ғарб бо Ўзбекистон, дар шимолӣ шарқӣ бо Қирғизистон, дар ҷануб бо Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, дар шарқ бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳамсарҳад аст.

Дар қаламрави Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон ҳанӯз пеш аз эраи мо аҳоли маскун шуда буд ва тоҷикон мардуми аслию муқими ин минтақа мебошанд. Шароити ниҳоят мусоиди табиӣ, мавқеи географӣ ва геополитикии ин сарзамин диққати ғоратгаронаи аҷнабиёнро ба худ ҷалб менамуд. Ҳанӯз то кашфиёти бузурги географӣ ва ба миён омадани роҳҳои байналмилалӣ тичорати баҳрӣ тавассути ҳудуди Тоҷикистон Роҳи тичорати абрешим Шарқро бо Ғарб мепайваस्त. Дар давраҳои тақдирҳалқунандаи тоҷикон ва ташаққул ёфтани ҳудуди фазои геополитикии он ин омилҳо ба таври хос таъсир расониданд. Ҳама тохтутозҳои истилогарон аз ҷануб ва аз шимолу шарқ аз ин сарзамин мегузаштанд.

Соли 334 пеш аз милод Искандари Мақдунӣ ба сарзамини Осиёи Марказӣ ҳучум намуда, онро ба тасарруфи худ даровард. Дар асри VIII онро арабҳо забт намуда, ба ҳайати Хилофати Араб шомил намуданд. Тақрибан аз солҳои 750 сар карда, арабҳо бо мақсади ҳокимияти худро дар Мовароуннаҳр мустаҳкам намудан, донишмандон ва мулкдорони маҳаллиро ба қорҳои идоракунии давлат ҷалб намуданд, ки ин барои озод шудани қаламрави Осиёи Марказӣ замина тайёр намуд. Дар натиҷа давлати Сомониён ҳамчун давлати мутамаркизи тоҷикон дар арсаи ҷаҳонӣ (874 – 999) ба миён омад. Ин давраи гул-гулшукуфии илм, фарҳанг, ҳунар, тичорат хунармандӣ ва давлатдорӣ тоҷикон буд. Солҳои 1220 – 1222 ҳудуди ҳозираи Осиёи Марказиро муғулҳо забт намуданд. Дар ибтидои асри XVI ҳудуди Тоҷикистонро қабिलाҳои ўзбеки бодиянишини кӯчманҷӣ ишғол намуда, зери хонигарии Бухоро мутаҳид гардиданд ва урфу одату анъанаҳои миллии тоҷикони муқимро қабул ва азхуд намуданд. Русия солҳои 50-уми асри XIX ба Осиёи Марказӣ сар дароварда, солҳои 60-ум амалиётҳои ҳарбиро идома дод. Дар натиҷа хонигарии Бухоро, Хуканд ва Хива ба вассали

(мутеи) Русия табдил ёфтанд. Бокимонда мулкҳои забтгардида ба генерал губернатории Туркистон муттаҳид карда шуда буд. Соли 1917 Инқилоби Октябр аввал дар Тошканд ва сипас дар тамоми Туркистон, аз ҷумла дар шимоли Тоҷикистон, ғалаба кард. Аморати Бухоро ҳокимияти худро то соли 1920 нигоҳ дошт. Баъдтар дар ин ҷо ҳам инқилоб ғалаба кард.

Соли 1924 дар Осиеи Марказӣ тақсимои миллию худудӣ гузаронида шуд. Пантуркистон халқҳои аслии муқимино сарфи назар карда, тақсимои миллию сарҳадиро ба манфиати худ гузарониданд. Соли 1924 Тоҷикистон дар ҳайати Ўзбекистон ба ҳайси Ҷумҳурии мухтор ва соли 1929 ба Ҷумҳурии Иттифоқӣ табдил ёфт. Баъди барҳам хӯрдани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, 9-уми сентябри соли 1991, Ҷумҳурии Тоҷикистон худро мамлақати соҳибистиклол эълон намуд.

Шароит ва сарватҳои табиӣ. Тоҷикистон сарзамини кӯҳсор буда, 93 дарсади худуди онро кӯҳҳо ишғол кардаанд. Тақрибан 50 дарсади сатҳи қаламрави ҷумҳурӣ аз 3000 метр баландтар воқеъ гардидааст. Дар шимол қаторкӯҳҳои Қурама, Муғул ва Туркистон, дар қисми марказӣ қаторкӯҳҳои Зарафшон, Ҳисор, Қаротегин ва Олой, дар ҷануб қаторкӯҳҳои на он қадар баланди Вахш, Чилонтоғ, Қаротоғ, Оқтоғ, Боботоғ ва ғайра маълуманд. Дар байни қаторкӯҳҳо водию ҳамвориҳои Фарғона, Мирзочӯл, Зарафшон, Ҳисор, Вахш, Кофарниҳони Поён, Фархор, Кӯлоб, Ёвон, Данғара доман паҳн кардаанд. Дар қисми шарқии Тоҷикистон силсилакӯҳҳои Помир ҷойгиранд.

Водӣ ва ҳамворию доманакӯҳҳо барои парвариш намудани зироатҳои кишоварзӣ шароити мусоид доранд. Сипас ин ландшафтро даштҳои доманакӯҳӣ, бешазори кӯҳсор, марғзор ва минтақаи пиряхӣ иваз менамоянд.

Фаровон будани сарватҳои зеризаминӣ ба таърихи геологӣ он вобаста аст. Сарватҳои зеризаминӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ аз таҳшинҳои давраҳои мезозой ва кайнозой ҳосил шудаанд ва аз сарватҳои маъданӣ (сурб, рӯй, нукра, сурма, тило, волфрам) ва ғайримаъданӣ (ангишти бўр, ангиштсанг, нафт, озокерит, гази табиӣ, фосфорит, намаксанг, масолеҳи гуногуни сохтмон, обҳои маъданӣ) иборатанд. Дар таҳнишастаҳои давраи чорумин тиллои пошхӯрда дучор меояд (дар Помир, Дарвоз ва ғайра). Дар ҷумҳурӣ конҳои ангишти Шӯроб, Фон-Яғноб, Зиддӣ, Назарайлоқ, нафту гази Равот, Айритон, Ниёзбек, Маданият, Маҳрам, Конибодом, Кичикбел, Шамбарӣ, Бештентоғ, Окбошадир, филизот рангаи Қарамазор, оҳани Чоқадамбулоқ машхуранд.

Тоҷикистон иқлими гарм, хушк, континентии шадид бо зимистони кӯтоҳу нарм ва тобистони тӯлонии гарм дорад. Зимистони Тоҷикистон кӯтоҳ ва тағйирёбанда аст. Ҳарорат ба ҳисоби миёна маъмулан аз

0°C боло аст (баъзан ҳарорат то 20°C, дар баландкӯҳҳо то – 50° С паст мешавад). Тобистон тӯлонӣ, хушк ва гарм буда, дар водиҳо ҳарорат то +40 – +45° С мешавад. Маҳали гармтарини Тоҷикистон ноҳияи Шаҳритус (Айваҷ +48° С) ба шумор меравад. Боришоти аз ҳама зиёд дар нишебиҳои ҷанубии қаторкӯҳи Ҳисор (соле ба ҳисоби миёна то 1200 мм дар сол) рух медиҳад. Дар водиҳо ҳамагӣ 150 – 300 мм боришот мешавад. Мавзеи аз ҳама камбориши Тоҷикистон Помири Шарқӣ, мавзеи Қароқул аст (70 мм). Шароитҳои мусоиди иқлими барои фаъолияти кишоварзӣ ва рӯёнидани ду-се ҳосил дар як сол мусоидат мекунад.

Мавзеи табино географӣ, орография, шароити иқлимӣ ва бисёр будани захираи пираху тармаҳо омили асосии пайдоиши дарёю кӯлҳои Тоҷикистон мебошанд. Муҳимтарин дарёҳои Тоҷикистон (Панҷ, Вахш, Зарафшон, Кофарниҳон ва ғ.) ғизогирии пираху барфӣ доранд ва дар тӯли сол ду маротиба – баҳорон ҳангоми об шудани барф ва боронгарӣ ва тобистон дар натиҷаи об шудани пирахҳо сероб мешаванд, ки барои фаъолияти кишоварзӣ аҳаммияти бузург дорад.

Кӯлҳо дар қаламрави ҷумҳурӣ зиёд нестанд. Аксари онҳо дар ҳудуди Помир ҷойгиранд. Калонтарин кӯл Қароқул (мас. 380 км²) мебошад, дар чуқуриё, ки дар натиҷаи афтидани метеорид дар баландии 3914 метр аз сатҳи баҳр пайда шудааст, ҷойгир гардидааст, оби кӯл шӯр аст.

Бо мақсади обёрӣ намудани заминҳои кишт ва бунёд кардани нуругоҳҳои барқи оби обанборҳо (Қайроққум, Каттасой, Муъминобод, Селбур, Норақ ва ғайра) сохта шудаанд.

Қариб 6 дарсади сарзамини ҷумҳуриро пирахҳо пӯшониданд, масоҳати умумиашон тақрибан 8,5 ҳаз. км² буда, аксари онҳо дар шимол ва ғарби Помир, кӯҳҳои Тоҷикистони Шарқӣ ва Марказӣ ҷойгир шудаанд.

Бешазор дар Тоҷикистон ҳамагӣ 410 гектарро ишғол намудааст ва асоси онро арчазорҳо ташкил медиҳанд. Дар баландҳои 1500 - 3200 метр аз сатҳи баҳр, дар ҳудуди қаторкӯҳҳои Ҳисор, Зарафшон, Пётри I, Дарвоз паҳн гаштаанд.

Барои Тоҷикистон дараҷаи баланди афзоиши табиӣ хос аст. Суръати афзоиши аҳоли дар ҷумҳурӣ дар як сол 2,3 % (2020) буда, афзоиши табиӣ аҳоли ба ҳар ҳазор нафар 24,4 кас рост меояд. Шумораи аҳоли қариб 10 млн. нафар аст. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 64,5 нафарро ташкил медиҳад. Тоҷикон – 84,3%, ўзбекҳо – 13,8%, дигар миллатҳо 2% (аз ҷумла қирғизҳо, русҳо, туркманҳо, тоторҳо, арабҳо ва ғ.) аҳолиро ташкил медиҳанд. Қариб 27,7% аҳоли дар шаҳр ва 72,3% дар деҳот маскун шудаанд. Калонтарин шаҳрҳои он Душанбе, Хучанд, Бохтар, Кӯлоб мебошанд. Дар Тоҷикистон синну

соли аҳолии кобили кор чунин муқаррар карда шудааст: мардони 15–63-сола ва занони 15–57-сола.

Хоҷагии Тоҷикистон гуногунсоҳа мебошад. Дар такиби хоҷагии халқ кишоварзӣ бартарӣ дорад. Соҳаҳои рушдёфта саноати энергетикӣ (гидроэнергетика), саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, истихроҷи маъдан ва истеҳсоли алюминий мебошанд. Соҳаи гидроэнеогетика дар ҷумҳурӣ рушдёфтатарин соҳа маҳсуб меёбад, аз 90 дарсади истеҳсоли қувваи барқ рост меояд. Корхонаҳои хурду бузурги он қариб дар ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ бунёд гардидаанд. Дар дарёҳои Тоҷикистон НБО-ҳои "Дӯстии халқҳо", "Помир 1", "Сарбанд", "Марказӣ", "Норак", "Бойғозӣ", сисиланеругоҳҳо дар дарёҳои Варзоб, Вахш, Ғунд ва Ғайра сохта шудаанд. Бузургтарини онҳо неругоҳҳои "Норак" (3 млн. кВт/соат) ва "Роғун" (3,6 млн. кВт/соат) ба шумор мераванд.

Ба истихроҷи ангишт корхонаҳои давлатӣ, муштарак ва хусусию саҳомии ҚСШК «Ангишт»-и ноҳияи Исфара, КВД КФ «Шахтаи Фон-Яғноб»-и Айнӣ, КВД КФ Шӯрообод, ҚММ «Сайёд»-и Ваҳдат, КВД КФ «Моғиён»-и Панҷакент, ҚММ «Камаров»-и Рашт, КВД КФ «Назарайлок»-и Рашт, ҚММ «Вуромун»-и Сангвор ва нафту газ бошад, ҚММ «Петролиум-Суғд»-и Исфара, ҚММ «Тетис сервис тоҷик лимитед»-и Хатлон, ҚММ «Шоҳон»-и Конибодом, ҚММ «Муаймин»-и Чалолитдини Балхӣ, КВД «Нафту газ ва ангишт»-и Хатлон, КВД «Нафту газ, кофтуқоби чоҳ» ва ғайра қору фаъолият доранд.

Ҷамъияти саҳомии «Тоҷикхимпром»-и Ёвон бо ширкати Кипр «СЕМТЕК» корхонаи муштаракеро бо номи «Кимё» таъсис доданд, ки хлор ва содаи каустикӣ, маҳсулоти маишӣ (хокаи чомашӯйии «Белизна», «Санакса», «Хлорина» ва ғайра) истеҳсол мекунад. Ғайр аз ин, дар ҷумҳурӣ корхонаҳои хурди химиявии «Нилуфар», «Тоҷиккимийёрӯзгор» фаъолият мекунанд.

Корхонаҳои калонтарини саноати мошинсозӣ ва филизкоркунӣ дар шаҳри Душанбе – заводҳои «Тоҷиктекстилмаш», «Торгмаш», ҚСШК «Ҳумо», ҚСШК «Заводи арматурбарорӣ», корхонаи унитарии «Элто», «Тоҷиккабел», ҚСШК «Регар-Кабел» дар шаҳри Турсунзода, ҚСШК «Ғамохуш-ИГМЗ» дар шаҳри Исфара, заводи арматур, дар Хучанд – заводи таъмири автомобил, дар Конибодом – ҚСШК «Бодом» (Автозапчасти) ва «Тоҷиктекстилмаш», дар Қӯлоб заводи таҷҳизоти технологӣ, дар Турсунзода заводи «Стройинструмент», дар Спитамен заводи таҷрибавӣ, ҚСШК заводи электроникии «Чароғ»-и Исфара, заводи аппаратҳои пастволти Адрасмон, заводи трансформатории шаҳри Бохтар (Қӯрғонтеппа), иттиҳодияи истеҳсолии филизоти нодири Шарк (Востокредмет) дар шаҳри Бӯстон (Чкаловск) ва ғайра мебошанд.

Корхонаи истеҳсоли нукраи Тоҷикистону Канада «Апреловка», ҚСШК «Комбинати маъдантозакунии филизоти нодири» Гулистон,

ҚСШК КМА "Адрасмони"-и ш. Гулистон, ҚММ «Заршӯйи Одина»-и Ховалинг, ҚММ ГОК «Зарнигор»-и Гулистон, КМ ҚММ «Анзоб»-и Айнӣ ва дигар корхонаҳои давлатӣ, муштарақ ва хусусию саҳомӣ дар соҳаи саноати филизгудозии ранга қору фаъолият доранд. Корхонаи асосии филизгудозии рангаи мамлакат заводи алюминии тоҷик "Талко" мебошад, ки дар шаҳри Турсунзода ҷойгир шудааст. Корхонаи тиллоӣ «Зарафшон» ва корхонаи муштарақи Тоҷикистону Чин – "Покрут" буда, истеҳсоли тиллоро ба роҳ мондаанд.

Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимми иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, яке аз ҳадафҳои стратегияи кишвар – таъмини амнияти озуқаворӣ маҳз ба пешрафти соҳаи мазкур вобастагӣ дорад. Комплекси кишоварзӣ саноатӣ ҳамчун қисми асосии иқтисодияти мамлакат аз 3/4 ҳиссаи даромади онро медиҳад. Ба ин соҳаҳои муҳим 15% фондҳои асосӣ, қариб 23%-и фондҳои асосии истеҳсоли ва 60%-и аҳолии бевосита дар иқтисодияти кишвар машғулбуда рост меояд. Ҳоло хоҷагии кишоварзӣ қариб 48%-и ҳаҷми умумии маҳсулоти ҷумҳуриро истеҳсол мекунад. Масоҳати заминҳои кишоварзӣ Тоҷикистон 4,2 млн. га аст ва ҳамагӣ 20%-и он кишт қарда мешавад ва кишти зироат асосан ба обёрии сунъӣ эҳтиёҷ дорад. Соҳаҳои асосии кишоварзӣ ҷумҳури-пахтакорӣ, боғу тоқдорӣ, сабзавоткорӣ, ситруспарварӣ ва парвариши рустаниҳои субтропикӣ мебошанд.

Калонтарин корхонаҳои саноати бофандагӣ ҚСШК «Кухандиз», «Нафиса», «Зинат», ҚСП «Сатин», ҚММ «Хима-Текстил», ҚСК «Қолинҳои Суғд», ҚММ «ИИ Нассоҷии Тоҷик», ҚММ «Ёкут», КМ «Кабоол-Текстайлз», КМ «Қавонӣ», ҚПС «Гулистон» ва ғайра мебошанд. Корхонаҳои асосии соҳаи хуруқворӣ бошад, ҚСП «Комбинати гӯшту консерва»-и шаҳри Душанбе, ҚММ «Гӯшти Кӯлоб»-и шаҳри Кӯлоб, ҚС «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб, ҚС «Баҳодур»-и шаҳри Бохтар, ҚСП «Комбинати панир»-и шаҳри Душанбе, ҚММ «Фабрикаи шири Саодат»-и шаҳри Душанбе, ҚСП «Комбинати шир»-и шаҳри Душанбе, ҚСШК «Ширин», ҚММ «Корхонаи нону қаннодӣ»-и шаҳри Гулистон, ҚММ «Мақоли»-и шаҳри Душанбе ва ғайра ба шумор мераванд.

Рушди соҳаи нақлиёт барои ҷумҳури басо муҳим арзёбӣ гардида, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, бешубҳа, яке аз ҳадафҳои стратегияи кишвар маҳсуб мешавад. Шоҳаҳои асосии роҳи оҳани ҷумҳури: Хавос – Исфара – Шӯроб ва Термиз – Душанбе ва Термиз – Бохтар – Ёвон, ки соли 1975 дар тӯли 265 км ба фаъолият шуруъ кард. Соли 1999 роҳи оҳани Бохтар – Кӯлоб бо дарозии 132 километр ва соли 2017 қисми Ваҳдат – Ёвон бо дарозии 40,7 километр мавриди истифода қарор гирифт. Қатораҳои мусофиркаши Конибодом-Душанбе, Турсунзода – Душанбе, Бохтар – Кӯлоб амал мекунанд.

Дар чумхурӣ шабакаҳои васеи роҳҳои автомобилгард амал мекунад. Айни замон дарозии умумии роҳи автомобилгарди чумхурӣ 26,7 ҳазор километро ташкил медиҳад. Аз ин 11,8 ҳазор километраш мумфарш мебошад. Дар солҳои соҳибистиклолӣ сохтмону таҷдиди роҳҳои автомобилгарди «Мурғоб – Қулма», «Шохон – Зиғар, марҳалаҳои 1, 2, 3»-уми, «Шикев – Зиғар», «Душанбе – Қўрғонтеппа – Данғара – Кўлоб», «Дўстӣ – Панҷи Поён, марҳалаҳои 1, 2», «Душанбе – сарҳади Қирғизистон, марҳалаҳои 1, 2, 3», «Душанбе – Чанок – сарҳади Ўзбекистон», «Қўрғонтеппа – Дўстӣ, марҳалаи 1», «Душанбе – Турсунзода – сарҳади Ўзбекистон», «Айнӣ – Панҷакент – сарҳади Ўзбекистон», инчунин, нақбҳои «Истиклол», «Шаҳристон», «Дўстӣ», «Озодӣ» ва «Хатлон» ба анҷом расонида шуданд. Дар чумхурӣ чор фурудгоҳи байналмиллалӣ амал мекунанд: Душанбе, Хучанд, Кўлоб, Бохтар.

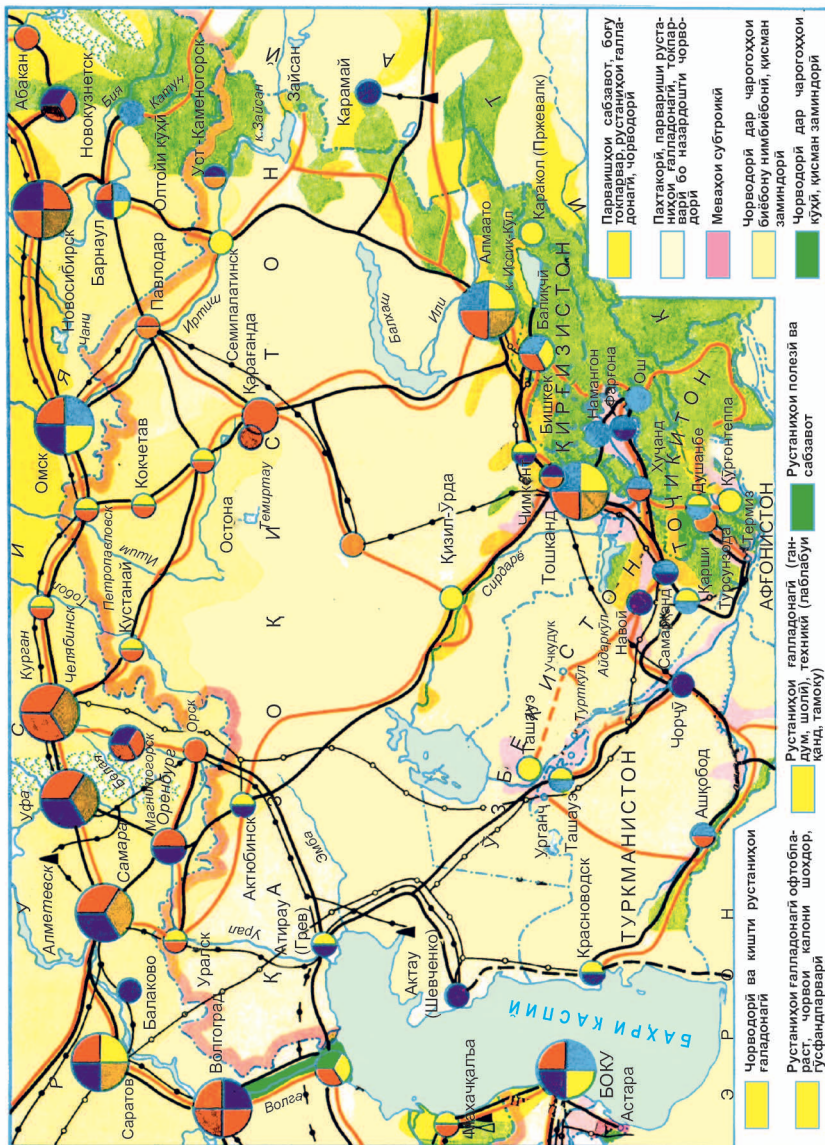
Бо дарназардошти тақсимои минтақавии меҳнат ва таҳассусноки ҳудуди чумхурӣ ба 6 ноҳияи иқтисодӣ – Тоҷикистони Шимолӣ, Ҳисор, Рашт, Вахш, Кўлоб ва Бадахшон чудо карда шудааст.

ҚАЗОҚИСТОН. Дар байни чумхуриҳои Осиёи Марказӣ Қазоқистон мавқеи хос дорад. Иқтисодиёти Қазоқистон дар заминаи мавҷудияти захираҳои зиёди нафт, ангиштсанг, маъдани филизоти ранга ва сиёҳ босуръат инкишоф меёбад. Саноати он аз комплекси энергетикӣ-сӯзишворӣ, ки ба он истихроҷ ва коркарди нафт, истихроҷи ангишт, истеҳсоли неруи барқ дар заминаи неругоҳҳои барқи алаві ва обӣ дохил мешаванд, иборат аст. Захираҳои асосии ангишт дар ҳавзаҳои Қарағанда, Экибастуз, Турғай ва захираҳои газ дар ғарби чумхурӣ ҷойгиранд. Аз ҷумла ҳавзаи Эмба, Манқишлоқ, Бўзачӣ, Карачаганак калонтарин қонҳои он мебошанд. Яке аз ҳавзаҳои қалони нафт ҳавзаи Тенгиз аст, ки он имкон медиҳад соле то 50 млн тонна нафт истихроҷ карда шавад. Дар чумхурӣ 3 қорхонаи коркарди нафт дар Атирау, Павлодар ва Чимкент мавҷуд аст. Электроэнергетика дар заминаи неругоҳҳои алавии Ермаков, Қарағанда, Экибастуз-1, Ҷамбул ва неругоҳҳои оби Бухтарма, Чордарё, Қапчай, Уст-Каменогорск ғаёлият мекунад. Дар нимҷазираи Манқишлоқ неругоҳи барқи атомӣ сохта шудааст, ки неруи он барои тоза кардани оби баҳр истифода бурда мешавад.

Ба қатори муҳимтарин соҳаҳои саноати ин кишвар *филизгудозии ранга ва сиёҳ* дохил мешаванд. Филызгудозии ранга дар ду ноҳия: марказӣ, ки ба истихроҷ (қонҳои Коундар, Саяк, Чезқозған) ва истеҳсоли мис (комбинатҳои филызгудозии Балхаш ва Чезқозған) махсус гардидааст ва аз ноҳияи нимафилизи шарқӣ ба даст оварда мешавад. Марказҳои асосии он комбинати руҳи сурби Уст-Каменогорск ва комбинати филызгудозии Лениногорск мебошанд. Дар Уст-Каменогорск калонтарин қорхонаи истеҳсоли сӯзишвории

ядрой мавчуд аст. Дар шаҳри Чимкент корхонаи истехсоли руҳ сохта шудааст. Корхонаҳои филизгудозии сиёҳ дар шаҳри Темиртоғ ва Актюба ҷойгир шудаанд.

Дар заминаи партовҳои саноати филизгудозӣ истехсоли нуриҳои маъданӣ, кислотаи сулфат ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Саноати нафту химия дар асоси нафти маҳаллӣ қор мекунад.

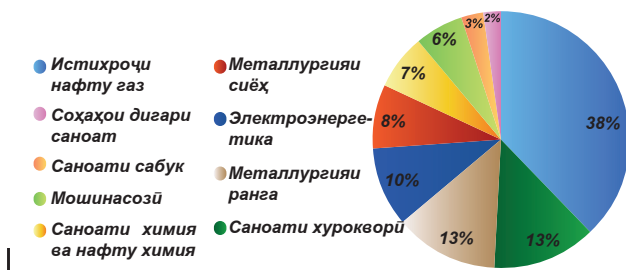
Расми 10. Харитаи иқтисоди Осиёи Марказӣ

Корхонаҳои саноати мошинсозии вазнин дар шаҳрҳои Алма-Ато, Уст-Каменогорск, Қарағанда, Атирау, Остона ҷойгир шудаанд. Тракторҳои чархдор дар шаҳри Павлодар истеҳсол карда мешаванд. Истеҳсоли мошинҳои соҳаи кишоварзӣ дар шимолӣ чумхурӣ ривоч ёфтааст.

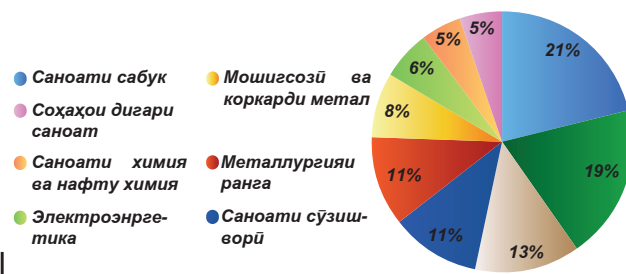
Дар соҳаҳои кишоварзӣ 70%-и аҳолии қобили қор банд аст, ки 12%-и даромади миллиро медиҳад. Шароити гуногуни табиӣ Қазоқистон имкон медиҳад, ки тамоми рустаниҳои минтақаи муътадил дар қаламрави он парвариш карда шаванд. Қисми зиёди заминҳои кишт дар шимолӣ чумхурӣ ҷойгир шудаанд. Соҳаи асосии он парвариши зироатҳои ғалладона мебошад. Қариб 60%-и майдонҳои кишоварзиро зироати гандум ва боқимондаи онро чав ишғол кардааст. Истеҳсоли солони гандум дар чумхурӣ то 30 млн тонна мерасад. Ғайр аз гандум дар қисми шимолӣ, хусусан дар вилоятҳои Павлодар ва Қазоқистони Шарқӣ, офтобпараст низ кишт карда мешавад. Дар қисми ҷанубӣ гандуми тирамоҳӣ, ҷуворимаққа ва дар соҳилҳои Сирдарё шолӣ кишт карда мешавад. Аз зироатҳои техникаӣ дар Қазоқистони Ҷанубӣ пахта, дар вилоятҳои Ҷамбул ва Алма-Ато лаблабуи қанд ва тамоку парвариш карда мешавад. Зироаткорӣ дар ноҳияҳои ҷанубӣ ба обёрӣ эҳтиёҷ дорад. Дар доманакӯҳҳо боғдорӣ ва тоқпарварӣ ба роҳ монда шудааст.

Шароити хуби табиӣ боиси мавҷудияти чарогоҳҳо шудааст. Ғусфандпарварӣ соҳаи асосии чорводорӣ мебошад, ки дар заминаи хӯроки табиӣ тараққӣ кардааст. Чорвои калони шохдор дар минтақаҳои дашт ва марғзор, дар қисми шимол ва шарқии чумхурӣ ривоч ёфтааст. Дар Қазоқистон аспарварӣ ва уштурпарварӣ аънанаи миллии мебошад. Аспарварӣ дар қисми Қазоқистони Марказӣ, уштурпарварӣ дар ноҳияҳои ҷанубӣ ва ғарбӣ ривоч ёфтааст. Хукпарварӣ дар ноҳияҳои ба роҳ монда шудааст, ки аҳолии русзабон зиёд аст. Дар чумхурӣ корхонаҳои коркарди пашм, пӯст ва чарму пойафзор низ бунёд шудаанд. Корхонаҳои равғанкашӣ дар шимолӣ чумхурӣ, истеҳсоли қанд, тамоку ва коркарди пахта дар ҷануби чумхурӣ ҷойгир шудаанд. Моҳидорӣ ва истеҳсоли консерваи он дар соҳили баҳри Хазар (Каспий) ва дарёи Урал ба роҳ монда шудааст.

ЎЗБЕКИСТОН. Ин давлат дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ мавқеи хос дорад. Қаламрави он аз шимолу ғарб ба ҷанубу шарқ дар миёни дарёҳои Ому ва Сир тӯл кашидааст. Ўзбекистон дар минтақа як навъ мавқеи марказиро ишғол кардааст, ки тавассути қаламрави он роҳҳои оҳан ва автомобили минтақа бо ҳам пайваста шуда, шабакаи ягонаи нақлиёти онро ташкил мекунанд. Ўзбекистон дар ҷануб бо Афғонистон, дар ғарб бо Туркманистон, дар шимол бо Қазоқистон ва дар шарқ бо Тоҷикистону Қирғизистон ҳаммарз мебошад.

Расми 10. Таркиби саноати Қазоқистон

Расми 11. Таркиби саноати Ўзбекистон

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Дурӣ аз уқёнусу баҳрҳо, ҷойгир будан дар маркази минтақа, гуногунии релйеф хусусиятҳои табиӣ ин кишварро муайян мекунад. Ўзбекистон яке аз кишварҳои ҳамвори Осиёи Марказӣ мебошад. Дар зери таъсири ин омилҳои табиӣ иқлими шадиди континенталии хушк ташаккул ёфтааст, ки барои қаламрави минтақа хос аст. Ҳарорати ҳаво тобистон дар биёбони Қизилқум гарм ва дар кӯҳҳои атроф нисбатан сард мебошад. Иқлими Ўзбекистон хеле гарм буда, барои равнақи соҳаи пахтакорӣ мусоид аст.

Дар ин сарзамин вобаста ба шароити табиӣ миқдори боришот низ нобаробар аст. Масалан, дар ноҳияҳои чанубӣ ва гармтарини он Кушка, Тирмиз миқдори боришот то 80 мм, дар шимол ба 100-150 мм мерасад. Дар минтақаҳои кӯҳии Ўзбекистон то 1000 мм боришот мешавад. Аз ҳама ноҳияи сербориши Ўзбекистон водии Фарғона, хусусан доманакӯҳҳои он, ба шумор меравад.

Ҳудуди Ўзбекистон аз сарватҳои табиӣ, хусусан филизоти ранга, нодир ва қиматбаҳо (тилло ва уран) ғанӣ аст. Аз сарватҳои ғайримаъданӣ ангишт, нафт, газ, графит, намак, бентонит ва фосфорит мавҷуд аст. Конҳои ангишт дар Шарғун ва конҳои газ дар қисми чанубӣ – Муборак, Газлӣ, Ҷоркон; дар қисми ғарбӣ – Наин ва дар Қароқалпоқистон – Шахпахтӣ ҷойгир шудаанд. Дар Олмалиқ маъдани мис мавҷуд аст.

Аҳоли бештар аз ҳисоби афзоиши табиӣ зиёд мешавад, ки ба сари 1000 нафар 22,7 таваллуд рӯст меояд. Қисми асосии аҳоли дар водиҳои байниқӯҳӣ зиндагӣ мекунад. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 55,3 нафарро ташкил медиҳад. Дар ноҳияҳои кишоварзӣ ин нишондиҳанда дар 1 км² ба 380 нафар баробар аст. Дар минтақаи биёбонӣ аҳолии доимӣ нест. Дарозумрии миёнаи аҳоли: мардҳо – 60,1 сол ва занҳо – 67,5 сол мебошад. Дар Ўзбекистон зиёда аз 120 халқу миллат зиндагӣ мекунад.

Ҳоҷати Ўзбекистон бисёрсоҳа мебошад. Соҳаҳои рушдёфта саноати мошинсозӣ, газу химия, филизгудозии ранга, электроэнергетика ба шумор мераванд, ки дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ ташаккул ёфтаанд. Дар Ўзбекистон пахтакорӣ ва саноат вобаста ба он ба соҳаи таҳассусӣ табдил шудааст. Онҳо якҷоя маҷмуи кишоварзӣ саноатии мамлакатро ташкил мекунад. Ин соҳа парваришу коркарди пахта, чигит, истеҳсоли мошинҳои пахтачинӣ, пахтадозакунӣ, таҷҳизоти бофандагӣ, нуриҳои минералӣ, мошинҳои соҳаи кишоварзӣ ва ғайраро муттаҳид кардааст. Дар айни замон Ўзбекистон 60%-и пахтаи кишварҳои ИДМ-ро истеҳсол мекунад. Пахта асосан дар водии Фарғона, Тошканд, Зарафшон ва Дилварзин кишт карда мешавад ва дар ин минтақа бештар аз 100 корхонаи пахтадозакунӣ мавҷуд аст. Дар заминаи сарватҳои зерзаминӣ саноати филизгудозии ранга ташаккул ёфтааст. Калонтарин корхонаи он комбинатҳои филизгудозии Олмалик ва Зарафшон мебошанд. Дар онҳо истеҳсол ва коркарди мис, рӯх, сурб, тилло ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Дар Бекобод корхонаи азнавгудозӣ ва комбинати филизгудозии сиёҳ амал мекунад. Саноати химия ба таври комплексӣ дар Навой, Тошканд, Чирчиқ ва ғайра ривож ёфтааст.

Истеҳсоли нафт дар водии Фарғона, Бухоро ва Сурхондарё ба роҳ монда шудааст. Соҳаи гидроэнергетикаи Ўзбекистон низ дар ҳоли тараққиёт мебошад. Калонтарини НБО дар дарёи Оҳангарон (Ангрен) сохта шудааст. Дар дарёи Чирчиқ низ як қатор силсиланеругоҳҳо – Чорвоқ, Ҳочанд, Газакин сохта шудаанд. Дар дарёҳои Ому ва Сир низ НБО-ҳо бунёд хоҳанд шуд. Тамоми неругоҳҳои барқи аловию гидравликӣ то солҳои 90-уми асри ХХ сохта шудаанд, ки иқтидори онҳо 52,2 млрд квт/с қувваи барқ мебошад. Ҳамчунин, саноати консерваи меваю сабзавот, истеҳсоли шароб, коняк, корхонаҳои бофандагӣ, дӯзандагӣ, чарму пойафзор низ рушд ёфта истодааст. Мувофиқи маълумоти солҳои охир саноати сӯзишворию энергетикӣ – 21%, саноати сабук – 20%, хӯрокворӣ – 13%, филизгудозӣ – 12%, мошинсозӣ – 11%-и маҳсулоти умумии саноати ин мамлакатро истеҳсол мекунад.

Географияи кишоварзӣ. Рушди кишоварзии ин кишвар ба обёрӣ вобаста аст ва 15%-и қаламрави онро заминҳои обӣ ташкил медиҳанд. 70%-и замини қорами Ўзбекистонро пахтазор ишғол кардааст. Пахтакорӣ дар водихоӣ Фарғона, Чирчик, Оҳангарон, Зарафшон, Сурхондарё, Қашқадарё ва поёноби дарёи Ому ба роҳ монда шудааст.

Географияи нақлиёт. Дар қаламрави Ўзбекистон ҳамаи соҳаҳои нақлиёт хуб рушд кардааст, аммо дар робитаи дохилӣ ва берунӣ роҳи оҳан бартарӣ дорад. Ҳамаи шаҳрҳои қалони мамлакат дар сари роҳи оҳан воқеъ шудаанд. Дар робитаи байни ноҳияҳо, инчунин, нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ саҳми қалон дорад. Дарозии роҳи оҳан 6700 км ва роҳи автомобилӣ 84,1 ҳазор км-ро ташкил мекунад.

Ўзбекистон яке аз қалонтарин кишварҳои истеҳсолкунандаи тилло дар дунё мебошад (100 т дар як сол). Саноати газӣ Ўзбекистон на танҳо талаботи кишварро қонеъ мегардонад, балки ба Қазоқистон ва Қирғизистон низ газ содир мекунад.

ТУРКМАНИСТОН. Ин кишвар аз ҷиҳати масоҳат қалонтарин давлат дар минтақаи Осиёи Миёна мебошад ва дар шимолу ғарб бо Қазоқистону Ўзбекистон, дар ҷанубу шарқ бо Афғонистону Ўзбекистон ва дар ҷануб бо Эрон ҳамсарҳад мебошад. Ба воситаи баҳри Хазар (Каспий) ба ҷумҳуриҳои Кафказ, Қазоқистон, Русия ва Эрон роҳи баромад дорад. Туркменистон мамлақати биёбонӣ мебошад, ки беш аз 90%-и масоҳати онро биёбон ишғол кардааст. Ғайр аз кӯҳи начандон баланди Копетдоғ 80%-и қаламрави он ҳамворӣ мебошад.

Иқлими он континенталии ниҳоят гарм буда, тобистони хушкӯ бебориш дорад. Захираҳои оби Туркменистон ниҳоят каманд. Дарёи Ому аз қанори шарқии мамлакат мегузарад ва дар солҳои пешин канали бузург ба дарозии 1100 км сохта шудааст, ки ҳазорон гектар замини ин кишвар ба воситаи он обёрӣ карда мешавад. Дарёҳои Мурғоб, Течон ва Атрек пурра барои обёрӣ сарф мешаванд.

Аз сарватҳои зеризаминӣ захираи қалони газ, нафт, йод, бром, озокерет дорад. Халиҷи Қаро-Бугозғол аз намаки глаубер ғанӣ мебошад. Дар кӯҳҳои Копетдоғ сурб, рух, сулфур, намаки ош ва калий мавҷуд аст.

Қаламрави Туркменистон асосан аз минтақаи биёбон иборат буда, *аҳоли* дар он нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳоли бо ҳисоби миёна дар як км² 9,4 нафар ва дар минтақаҳои сераҳоли то ба 200 нафар мерасад. Туркменистон давлати сермиллат аст, дар қаламрави он зиёда аз 100 халқу миллат ҳаёт ба сар мебарад. Аҳолии шаҳр 43,6% ва аҳолии деҳот 56,4%-ро ташкил мекунад.

Ҳочагии Туркменистонро асосан комплекси нафту газ ташкил медиҳад, ки соҳаи таҳассуси саноатӣ ва содиротии он мебошад.

60 дарсади ММД ба соҳаи гази табиӣ рост меояд. Ноҳияи асосии истихроҷи нафт қисми ғарбии кишвар мебошад. Ҳамаи нафти истихроҷшуда дар ду корхонаи нафткоркунӣ – Туркманбошӣ ва Чорчӯӣ коркард мешавад. Туркманистон аз ҷиҳати истеҳсоли газ дар ҷаҳон зинаи чорумро ишғол мекунад. Бузургтарин қони газ дар ҳавзаи Ачаг – шимолӣ вилояти Чорчӯӣ, тунуқобиҳои баҳри Хазар (Каспӣ) ҷойгир шудаанд. Газ тавассути қубурҳо ба Русия содир карда мешавад. Ба нақша гирифта шудааст, ки тавассути Эрон ба Туркия ва Аврупо, тавассути Афғонистон ба Покистон ва Ҳиндустон, Тоҷикистон ва Чин ҳатти интиқоли газ ба роҳ монда шавад. Дар наздикии шаҳрҳои бузург неругоҳҳои барқи аловӣ бунёд шудаанд, ки онҳо дар заминаи гази табиӣ арзон ғайолият мекунад.

Саноати химия дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои он дар шаҳрҳои Марв, Чорчӯӣ, Небит-Доғ, Челекен, Бекдош воқеъ шудаанд. Саноати мошинсозӣ низ вобаста ба соҳаҳои нафту газ ва кишоварзӣ маҳсулот истеҳсол мекунад. Дар шаҳрҳои Чорчӯӣ, Туркманбошӣ, Ашқобод ва Марв дастгоҳҳои газӣ, корхонаи калий ва семент, корхонаҳои пахтадозакунӣ; дар Тошҳавз, Ашқобод – корхонаҳои шохӣбофӣ, қолинбофӣ, пашм ва истеҳсоли матоъ ба роҳ монда шудааст.

Дар соҳаи *кишоварзӣ* мамлакат пахтакорӣ бартарӣ дорад, вале аҳаммияти чорводорӣ чарогоҳӣ ҳам қалон аст. Замини кишт 1%-и қаламрави мамлакатро ташкил мекунад, ки 90 дарсади он ба пахтакорӣ рост меояд. Дар доманаи кӯҳҳои Копетдоғ (води Мургоб) боғу тоқдорӣ, сабзавот ва ғаллакорӣ, дар поёноби дарёи Ому шолікорӣ рушд кардааст ва пиллапарварӣ низ мавҷуд аст.

Гӯсфандпарварӣ, баҳусус гӯсфанди қароқӯлӣ, дар соҳаи *чорводорӣ* ҷойи авалро ишғол мекунад. Аспи зоти аҳалтекинӣ, ки маҳсули селекцияи маҳаллӣ мебошад, яке аз дастовардҳои миллии Туркманистон буда, дар доманакӯҳҳои Копетдоғ парвариш карда мешавад. Алҳол шумораи он ба 7 ҳазор сар расидааст.

Нақлиёт. Туркманистон дорои мавқеи мусоиди геополитикӣ буда, дар қаламрави он шабакаи роҳҳои нақлиётӣ рушд кардааст. Аз дохили он роҳи транзитии Течон – Машҳад мегузарад ва зиёда аз 2330 км роҳи оҳан дорад. Дар соҳаи нақлиёти баҳрӣ, баҳусус паром, хуб таракқӣ кардааст, вале нақши нақлиёти автомобилӣ сусттар аст. Шабакаи нақлиёти қубурӣ (хатҳои интиқоли нафту газ) ҳанӯз дар солҳои Шӯравӣ инкишоф ёфта буд. Дар боркашонии дохилӣ ва берунии мамлакат роҳи оҳан мавқеи асосиро ишғол мекунад. Тавассути бандари Туркманбошӣ бор ва мусофиркашонии бурунмарзӣ ба роҳ монда шудааст.

ҚИРҒИЗИСТОН дар чанубу шарқии минтақаи Осиёи Марказӣ воқеъ шудааст. Қирғизҳо дар замонҳои пеш дар болооби дарёи Енисей зиндагӣ мекарданд. Онҳо чун дигар қавмҳои турк бо муғулҳо омехта шуда, оҳиста-оҳиста мавзеи зисташонро тағйир дода, ба чанубу ғарбии кӯҳҳои Тиёншон ва водии Ҳафтрӯд омаданд. Қирғизистон дур аз уқёнусу баҳрҳо, дар минтақаи кӯҳсор ҷойгир шудааст.

Релиефи кӯҳӣ яқоя бо дигар омилҳои географӣ ба иқтисодиёти кишвар таъсири зиёд мерасонад. Қирғизистон аз маъданҳои табиӣ ғани аст. Дар шимолӣ он филизоти ранга (молибден, мис, сурма), дар кӯҳҳои Тиёншон маъдани оҳан, қалъагӣ, молибден, дар чануб захираҳои ғании симоб, сурма, тилло мавҷуд аст; дар доманакӯҳ ва водии байниқӯҳӣ ангишти сиёҳтоб, ангиштсанг ва қисман нафт ёфт шудааст. Қирғизистон аз захираҳои обӣ ғани аст. Бузургтарин ва муҳимтарин дарёи он Норин буда, дарёҳои Чу, Чатқал ва Оқсой ба ҷумлаи дарёҳои қалони ин мамлакат дохил мешаванд. Бузургтарин кӯли он Иссиққул мебошад.

Иқлими континенталии шадид, тобистони гарм ва зимистони хунук дорад ва он вобаста ба шароити табиӣ тағйир меёбад. Шумораи аҳолиаш 5 млн нафар буда, дараҷаи афзоиши он паст аст. Дар таркиби аҳоли 60%-ро қирғизҳо ташкил медиҳанд, боқимонда намояндагони миллатҳои дигари минтақа мебошанд. Қариб 35%-и аҳоли сокинони шаҳрҳо ҳастанд. Қалонтарин шаҳрҳои он Бишкек, Ўш, Чалолобод, Қароқул буда, зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 23 нафар аст.

Қирғизистон мамлақати *саноатию кишоварзӣ* мебошад. Пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, ки робитаҳои истеҳсолию иқтисодӣ қанда шуданд, онро бухрони иқтисодӣ фаро гирифт. Дар таркиби саноати Қирғизистон захираҳои гидроэнергетикӣ, истеҳсоли неруи барқ, истихроҷ ва коркарди маъдани филизҳои ранга мавқеи асосиро ишғол мекунанд.

Қалонтарин неругоҳҳои барқи обӣ дар дарёи Норин бунёд шудаанд. Дар вилоятҳои Ўш ва Чалолобод ангишт истихроҷ карда мешавад. Дар шаҳри Чалолобод солҳои 90-уми асри гузашта бо дастгирии як ширкати Канада корхонаи коркарди нафт сохта шудааст.

Филизгудозии ранга яке аз муҳимтарин соҳаҳои содироти кишвар мебошад.

Комбинати филизгудозии маъдани кӯҳии Қadamҷой бо маҳсулоти худ дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи хосса дорад.

Дар вилояти Чалолобод корхонаҳои нави коркарди тилло ва дар ноҳияи Иссиққул корхонаи коркарди қалъагӣ сохта шудааст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Марказӣ. Ба ин минтақа кишварҳои Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон ва Ўзбекистон дохил мешаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Хусусиятҳои муҳимтарини табиати Осиёи Марказӣ кадомҳоянд?*
2. *Кадоме аз кишварҳои минтақа дорои захираҳои бузурги табиӣ мебошад? Онҳоро шарҳ диҳед.*
3. *Соҳаҳои таҳассусии давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ кадомҳоянд? Онҳо ба кадом омилҳои географӣ вобастаанд?*
4. *Дар харитаи контурӣ давлатҳои Осиёи Марказиро бо пойтахтҳояшон тасвир кунед? Доир ба масоҳат, шумораи аҳоли, забони давлатӣ, воҳиди пулӣ, ҷамсарҳади давлатҳо маълумот диҳед.*

ОӢ МЕДОНЕД?

1. *Ўзбекистон аз чиҳати захираи тилло дар ҷаҳон пас аз Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ, ИМА ва Русия дар ҷойи чорум меистад.*
2. *Ўзбекистон ба гурӯҳи панҷгонаи истеҳсолкунандагони пахта дар дунё – Чин, ИМА, Ҳиндустон, Покистон ворид мешавад.*
3. *Манораи дудбарои ГРЭС-2 дар шаҳри Экибастузи Қазоқистон дар дунё аз ҷама баландтар аст.*
4. *Қазоқистон аз чиҳати истеҳсоли уран дар дунё ҷойи дуюмро ишғол мекунад.*
5. *98,8% нури барқро дар Тоҷикистон ба воситаи неругоҳҳои барқи обӣ истеҳсол мекунад.*

Хулоса. *Кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳудуди васеъро дар бар гирифта, шароити гуногуни табиӣ ва аҳолии гуногунтаркиб доранд. Онҳоро мероси иқтисодии Шӯравӣ ва умумиятҳои зиёди иҷтимоӣ ба ҳам наздик месозад.*

§ 2.5 ГЕОГРАФИЯИ МИНТАҚАИ КАФКАЗИ ҶАНУБӢ

Кадам мамлакатҳо ба ин минтақа мансубанд? Минтақа чӣ гуна шароит ва сарватҳои табиӣ дорад? Кадам сарватҳои он аҳаммияти минтақавӣ ё ҷаҳонӣ доранд? Шумо дар бораи ин минтақа чӣ медонед?

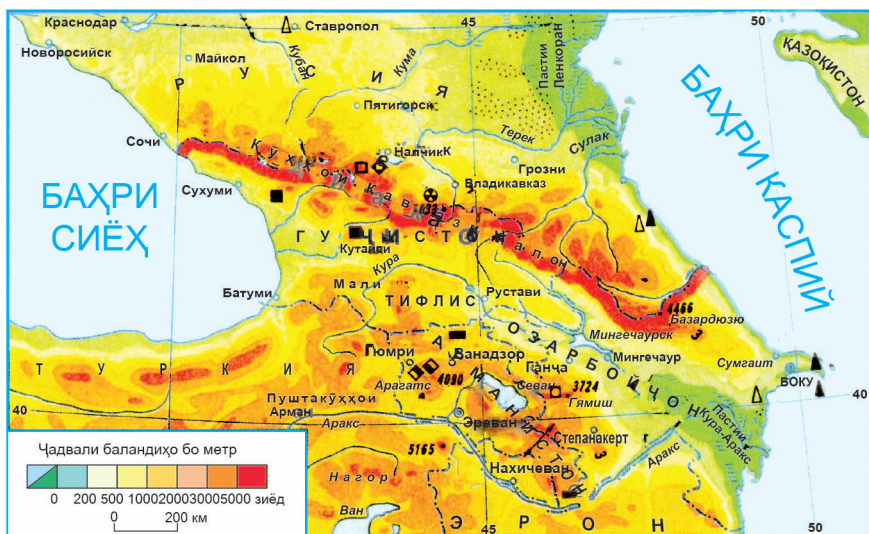
Дар байни баҳрҳои Азов, Сиёҳ ва Хазар (Каспий) яке аз минтақаҳои таърихӣ бо номи Кафказ воқеъ шудааст. Кӯҳҳои Кафкази Калон давлатҳои Кафказ (Гурҷистон, Арманистон, Озарбойҷон, Абхазия ва Осетияи Ҷанубӣ)-ро аз самти шимол аз Русия ҷудо мекунад. Кафказ яке аз қадимтарин марказҳои тамаддун ба ҳисоб меравад. Дар асри III-и пеш аз милод дар ин минтақа давлатҳои

Урарту, Иберия, Колхида, Албанияи Кафказ вучуд дошанд. Ҳазорҳо сол қабл аз милод дар ин ҷо заминдорӣ, чорводорӣ ва омода кардани олотро аз филиз медонистанд. Барои азхуд кардани сарзамини Кафказ чандин давлат, ба монанди империяи Рум, Хилофати Араб, Эрон, Туркия, Русия ва дигарҳо мубориза бурдаанд.

Кафказ бо *шароити табиӣ* худ аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад. Аз қисми шимолӣ ҳамворию Рус дар ин ҷо оҳиста-оҳиста ба системаи кӯҳӣ мубаддал мешавад. Майдони умумии яхбандии Кафказ 2000 км²-ро дар бар мегирад. Қаторкӯҳҳои Сумгаит дар қисми ҷанубӣ ҷойгир буда, онҳо сарҳади байни Кафкази Ғарбиву шарқӣ мебошанд ва қаторкӯҳҳои Кафкази Калонро бо Кафкази Хурд мепайванданд. Онҳо нисбатан паст буда, аз ҳамин сабаб дар куллаҳояшон яхбандӣ дида намешавад. дар паси онҳо пуштакӯҳҳои Арман воқеъ шудаанд, ки аз чинсҳои вулкани иборат буда, дар ҳар ҷо-ҳар ҷояшон ҷангалзорҳо вомехӯранд. Водии Арарат бо рустанҳои нимбиёбонӣ пӯшида шудааст ва пойтахти Арманистон – Ереван дар ҳамин водӣ воқеъ аст. Аз тарафи ғарбии қаторкӯҳҳои Сумгаит пастии Колхида ҷойгир шудааст, ки бо номи "Водии тиллоӣ" машҳур аст. Пастии Колхида минтақаи иқлими субтропикии намнок буда, хоки сурхчаранг ва зардчаранг дорад. Дар ин ноҳия ҷой ва рустанҳои ситрусӣ парвариш карда мешавад. Соҳилҳои баҳри Сиёҳ бо осоишгоҳҳо ва водии Алазин (Кохетия) бо тоқзорҳои худ машҳур аст. Дар тарафи ҷануби зерминтақа қаторкӯҳҳои Толиш воқеъ шудаанд, ки онҳоро ҷангалзорҳои субтропикӣ ва паҳнбарги кӯҳӣ пӯшидаанд. Дар домани кӯҳҳо минтақаи субтропикии Ленкоран ҷойгир шудааст. Дар марзи баҳри Хазар (Каспий) Кафкази Калон ба охир мерасад ва нимҷазираи Апшерон (Обшорон) сар мешавад, ки бо манораҳои нафти худ машҳур аст.

Релйефи кӯҳӣ ва сохти геологӣ, фурурафтаҳои байникӯҳӣ ва ҳамвориҳои вулкани боиси гуногунии сарватҳои табиӣ шудааст. Сарвати асосии Кафказ нафт ва газ ба шумор меравад. Нафт дар фурурафти байникӯҳӣ, дар нимҷазираи Апшерон ва тунукобаҳои баҳри Хазар (Озарбойҷон) истихроҷ карда мешавад. Дар қаламрави он қонҳои ангишти Ткварчели (дар Абхазия) ва Ткибули (дар Гурҷистон) воқеъ шудаанд. Кафказ аз филизҳои ранга ғани аст, хусусан, қони маъдани мангани Чиатура (Гурҷистон) шуҳрати ҷаҳонӣ дорад. Дар қаторкӯҳҳои Кафкази Хурд қонҳои маъдани оҳан (Дашкесан дар Озарбойҷон), маъдани мис (Кафан, Алаверди дар Гурҷистон ва Арманистон), нимафилизот (Гурҷистон ва Осетияи Ҷанубӣ) мавҷуданд. Кафказ аз обҳои маъданӣ ва масолеҳи бинокорӣ (мармар, туфи вулкани, ашёи хоми семент ва ғайра) ғани мебошад.

Иқлими Кафкази Чанубӣ гуногун аст. Ҳарорат ва намии ҳаво ба сохти релйеф вобастагии зич дорад. Қисми ғарбии Кафказ нисбат ба шарқӣ намнок аст. Дарёҳои нисбатан бузурги минтақа Риони, Кодори, Ингури ва Бзиб (ҳавзаи баҳри Сиёҳ), Кура бо Аракс (ҳавзаи баҳри Хазар (Каспий) мебошанд. Ғайр аз ин, дарёчаҳои тезчараёни кӯҳӣ низ мавҷуданд, ки дар водии танги кӯҳӣ қорӣ мешаванд. Онҳо аҳаммияти бузурги гидроэнергетикӣ доранд.

Расми 11. Харитаи табиии Қафқози Чанубӣ

Дарёҳои қисми шарқии Кафкази Чанубӣ барои обёрӣ васеъ истифода мешаванд, хусусан дарёҳои Кура ва Аракс. Дар водии ин дарёҳо минтақаи пахтакорӣ Кафказ ҷойгир аст. Калонтарин кӯлҳои Кафкази Чанубӣ кӯли Севан дар Арманистон ва кӯли Ритса дар Абхазия мебошанд. Қисми поёни нишебҳои қаторкӯҳҳои Кафкази Калон бо ҷангалзорҳои зичи паҳнбарг (дарахтони булут, олаш, кулкан, шохбулут ва дигар дарахтони қиматбаҳо) пӯшида шудаанд. Дар қисми ғарбӣ, ки минтақаи нисбатан намнок аст, дарахтони сарву арча ва санавбар мерӯянд. Аз ин боло минтақаҳои алпию субалпӣ оғоз мешавад, ки мавзоеи ҷарогоҳӣ мебошанд.

Забонҳои мардуми Кафказ аслан ба се оилаи забонӣ – ҳиндуаврупӣ (арманиҳо), олтойӣ (озарӣҳо) ва қафқазӣ (гурҷӣҳо) мансубанд. Озарбойҷон ва Арманистон кишварҳои якмиллата мебошанд. Дар Озарбойҷон озарӣҳо 91%-и аҳоли ва дар Арманистон арманҳо 98%-и аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Дар Гурҷистон

гурчиho 70%-и аҳолиро ташкил медиҳанд. Дар ин чо дигар миллату халқиятхо арманӣ, рус, озарӣ ва ғайра низ зиндагӣ мекунанд.

Бархам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси аз байн рафтани хочагии ягонаи минтақа шуд. Ҷанг байни Озарбойҷон ва Арманистон (1988-1993) барои Қарабоғи Кӯҳӣ боиси тезтунд шудани муносибатҳои ин ду давлат шуд.

Дар соли 2008 дар харитаи сиёсии Кафказ ду мамлакати нав – Абхазия ва Осетияи Ҷанубӣ пайдо шуд, ки онҳо ба Гурҷистон тааллуқ доштанд ва ҳоло ба гурӯҳи давлатҳои эътирофнашуда ва худуди баҳсӣ дохил мешаванд.

Расми 12. Харитаи иқтисодии ҷумҳуриҳои Кафкази Ҷанубӣ

Сатҳи бухроне, ки дар Кафказ сар зад, барои ҳамаи кишварҳои минтақа яқхела нест. Масалан Озарбойҷон ба шарофати захираҳои бузурги сӯзишворӣ (нафту газ) нисбат ба Гурҷистон ва Арманистон вазъи хубтар дорад. Дар таркиби саноати Озарбойҷон комплекси энергетикӣ-сӯзишворӣ мавқеи муҳим дорад ва ҳиссаи он дар саноат 70% аст. Беш аз 80%-и захираҳои нафти Озарбойҷон дар тунукобаҳои баҳр ҷойгиранд. Кони нафти Нафталан яке аз муъҷизаҳои нафти Озарбойҷон ба шумор меравад, ки хусусияти табиати дошта, дар наздикии шаҳри Ганҷа воқеъ аст. Дар заминаи комплекси энергетикӣ-сӯзишворӣ саноати филизгудозии сиёҳ (истеҳсоли кубур барои истихроҷи нафт) ва мошинсозӣ (таҷхизоти соҳаи нафту газ) рушд кардааст. Барои коркарди ашёи хоми нафту газ корхонаҳои саноати химиявӣ бунёд шудаанд.

Дар шаҳри Боку беш аз 72 миллату халқият зиндагӣ мекунад, аз ҳамин сабаб онро яке аз шаҳрҳои башардӯст меноманд.

Дар таркиби саноати Арманистон соҳаҳои коркарди ашёи хоми кишоварзӣ, мошинсозӣ, ки ба кадрҳои баландихтисос эҳтиёҷманд аст, бартарӣ дорад. Дар соҳаи саноати филизгудозии ранга истехсоли мис ва алюмин ба роҳ монда шудааст. Дар қаламрави Арманистон беш аз 40 кони маъдани мис муайян карда шудааст.

Саноати электроэнергетикӣ аз силсилаи НБО-и рӯди Раздан ва неругоҳи барқи атомии (НБА)-и Арманистон таркиб ёфтааст, ки онҳо на танҳо талаботи мамлакатро бо қувваи барқ таъмин мекунад, балки як қисми он ба Гурҷистон ва Эрон содир карда мешавад.

Вазъи иқтисодии Гурҷистон нисбатан мушкил аст, зеро солҳои тӯлонӣ корхонаҳои саноатӣ аз камбудӣ ашёи хом ва неруи барқ қор намекунад. Гурҷистон дорои захираҳои бузурги рекреатсионӣ мебошад. Иқлими мусоид, баҳрҳо, кӯҳҳо, чашмаҳои маъданӣ (Баржоми, Схалтуби) – ганҷинаи бебаҳои табиат мебошанд. Ин мамлакат аз ҷиҳати захираи маъдани марганес (кони Чиатура) дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Захираи он аз захираи давлатҳои Бразилия ва Ҳиндустон чанд маротиба бештар аст.

Соҳаҳои таҳассуси кишоварзии давлатҳои минтақа ба истехсоли рустаниҳои субтропикӣ (боғдорӣ, ангурпарварӣ) ва ситрусӣ (парвариши буттаи ҷой, лимӯ, афлесун ва ғайра) нигаронида шудаанд.

Дар Озарбойҷон пахта парвариш карда мешавад. Тавассути қаламрави Кафказ роҳҳои алоқа аз шимол ба ҷануб ва аз ғарб ба шарқ мегузаранд, ки ин чорроҳаи пайваستшавии ҳама қисмҳои Авруосиё мебошад ва ин таваччуҳи сиёсӣ иқтисодии Русия, мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ, Эрон ва Туркияро ба худ ҷалб кардааст. Қадқади соҳилҳои баҳрҳои Сиёҳ ва Хазар (Каспий) роҳҳои нақлиётӣ тӯл кашидаанд, ки аҳамияти байналмилалӣ доранд.

Шароити мусоид ва сарватҳои табиӣ зиёд боиси гуногунии соҳаҳои таҳассуси кишварҳои зерминтақа шудааст. Аз байн рафтани муносибатҳои иқтисодӣ пас аз парокандашавии Иттиҳоди Шӯравӣ бештар ба Гурҷистон таъсири манфӣ расонд.

Инро бояд дар хотир дошт!

Минтақаи Кафкази Ҷанубӣ – Озарбойҷон, Арманистон, Гурҷистон, Абхазия, Осетияи Ҷанубӣ – минтақаи сермиллат, макони рустаниҳои ситрусӣ ва субтропикӣ; чорроҳаи пайвастшавии ҳама қисмҳои Авруосиё мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз харитаи агроиқлимӣ ва атлас истифода бурда, доир ба шароити табиии кишварҳои минтақа баҳои иқтисодӣ диҳед. Омилҳои ро, ки барои рушди кишварзӣ мусоидат мекунад, шарҳ диҳед.*
2. *Мамлакатҳои минтақа аз кадом навъи канданиҳои фиданок ганӣ мебошанд? Онҳоро тавсиф диҳед.*
3. *Кадам комплекси байнисоҳавӣ, пеш аз ҳама, соҳаи тахассуси Озарбойҷонро муайян мекунад? Чаро онро омилҳои асосии рушди дигар соҳаҳо меноманд?*
4. *Маҳсулоти содироти Арманистон кадомҳоянд?*

ОҶ МЕДОНЕД?

1. *Аввалин ҷоҳи нафтро дар ҷаҳон дар қаламрави Озарбойҷон кандаанд. Аввалин киштии нафткаи (танкер) дар обҳои ҳамин давлат ба шино баромадааст. Аввалин маротиба истихроҷи нафт дар тунуқобаи баҳр низ дар ҳамин ҷо оғоз шудааст.*
2. *Озарбойҷон аз ҷиҳати захираи лойҳои шифобахши вулкани дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Шумораи онҳо дар Озарбойҷон ба 350 адад мерасад. Дар дунё ҳамагӣ 800-то чунин ҷойгоҳи лойҳои шифобахши ба қайд гирифта шудааст.*
3. *Ватани асосии шароб, ба ақидаи гурҷиҳо, Гурҷистон аст. 7000 сол қабл дар ин сарзамин шароб истеҳсол карда мешуд.*
4. *Дар қадим Испанияву Гурҷистон як ном доштанд – Иберия.*
5. *Шаҳри Тифлис (Тбилиси) қариб 400 сол шаҳр-давлати арабӣ буд ва «Аморати Тифлис» ном дошт.*
6. *Асосгузори шаҳри Киев дар соли 585 князи арманӣ Сибат Баградуни буд ва дар ибтидои ин шаҳр бо номи ӯ Сибатос номгузорӣ шуда буд.*

***Хулоса.** Давлатҳои Кафкази Ҷанубӣ пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба проблемаҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ рӯбарӯ шуданд. Ба миён омадани мамлакатҳои соҳибхатиёр, канда шудани робитаҳои иқтисодию истеҳсолӣ, чи дар минтақа ва чи дар тамоми ИДМ, сар задани низоъҳо барои кишварҳои минтақа мушкилиҳои зиёдеро ба бор овард. Кишвари нисбатан рушдёфтаи минтақа дар шароити имрӯза Озарбойҷон мебошад.*

§ 2.6 ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚИ

Аломатҳои фарқкунандаи табиати минтақа аз дигар мин-тақаҳои ҷиҳаи Осие кадомҳоянд? Чаро барои аҳолии ин минтақа хусусиятҳои монандии тарҳи рӯйи муғулия австралиягӣ хос аст? Кадам мамлакатҳои ин минтақа ба кишварҳои нави саноатӣ дохил мешаванд?

***Мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ.** Осиеи Ҷанубу ШАРҚИ ҳудуди васеъро дар бар гирифта, дар қаламрави он 11 кишвари соҳибхатиёр бо масоҳати 4,5 млн км² ҷойгир шудаанд.*

Минтақа аз ду қисм – материкӣ (нимчазираи Ҳиндучин) ва ҷазиравӣ (галаҷазиравӣ) иборат аст. Он ба баҳрҳои укёнуси Ором ва Ҳинд роҳи баромад дорад. Тавассути кишварҳои минтақа муҳимтарин роҳҳои баҳрию ҳавой мегузаранд. Дар киштигардӣ гулугоҳи Малака чун гулугоҳи Гибралтар ва каналҳои Суэту Панама аҳаммияти муҳими нақлиётӣ дорад.

Ҷойгир будан дар муҳимтарин чорроҳаи баҳрӣ, доштани захираҳои гуногуни сарватҳои табиӣ, иқлими мусоид яке аз сабабҳои асосии ба ин минтақа ҷалб шудани аврупоӣҳо дар замони мустамликадорӣ буд. Танҳо кишвари Таиланд расман ҳамчун мамлакати соҳибхитӣ байни Ҳиндустони Британия ва Ҳиндучини Фаронса ва чун минтақаи мобайнӣ монда буд.

Қисми зиёди қаламрави Осиёи Ҷанубу Шарқиро кӯҳҳо ишғол кардаанд. Пастҳои танҳо дар водии дарёҳо, ноҳияҳои соҳилии ҷазира ва нимҷазираҳо ҷойгиранд. Дар ин ҷо заминчунбиҳои зиёд рух медиҳанд, зеро минтақа дар ҳавзаи ҷаёли зилзилавӣ қарор дорад.

Иқлими минтақа субэкваторӣ ва экваторӣ буда, рутубати солоне то 3000 мм мерасад. Дар ҳудуди он зуд-зуд бодҳои тӯфонӣ мевазанд. Қисми зиёди қаламрави онро ҷангалзори ҳамешасабзи намноки тропикӣ пӯшидааст.

Минтақа пас аз Бразилия аз ҷиҳати захираи дарахтони қиматбаҳо дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад.

Дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ захираи об фаровон аст, зеро масоҳати онро шабакаи зичи дарёҳо фаро гирифтааст. Минтақа дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ мебошад ва захираи калонтарини маъдани қалъагию волфрами дунё дар ин ҷо ҷойгир аст. Ин хатти маъдандор аз Мянма то Индонезия тӯл кашидааст. Захираҳои никел ва хромӣ ҷазираҳои Филиппин низ аҳаммияти ҷаҳонӣ доранд. Қариб дар қаламрави тамоми кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ конҳои филизоти рангаю нодир мавҷуданд. Дар Индонезия, Филиппин, Мянма ва Ветнам захираҳои зиёди нафту газ мавҷуданд.

Ҷойгиршавии географӣ дар чорроҳаи роҳҳои ҷаҳонии баҳрӣ, захираҳои гани сарватҳои табиӣ барои рушди иқтисодиёти давлатҳои минтақа шароити мусоид фароҳам оварданд.

Минтақаи гуногунмиллат. Таркиби этникии минтақа ниҳоят гуногун аст. Дар он қариб 500 халқу миллати таҳҷойӣ ба қайд гирифта шудааст. Барои аҳолии Осиёи Ҷанубу Шарқӣ нажоди муғулӣ ва австралиягӣ хос аст (дар заминаи ҳамин хусусият онҳоро баъзан ба нажоди хурди Осиёи Ҷанубӣ ҷудо мекунанд).

Расми 13. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ

Танҳо дар Таиланд ва Мянма қисми зиёди аҳолии ба миллатҳои калон мансуб зиндагӣ мекунанд, ки забони онҳо дар ин кишварҳо ҳамчун забони давлатӣ қабул шудааст. Дар давлатҳои дигар миллатҳои гуногун бо шумораи кам зиндагӣ мекунанд. Масалан, дар Малайзия аз нисфи зиёди аҳоли бо забонҳои гурӯҳи малайӣ ҳарф мезананд. Аҳолии Филиппин низ аз қавму миллатҳои гуногун ташкил шудааст, ки ҳар кадом забони худро доранд. Дар Индонезия, ки аз ҳама кишвари сераҳолии минтақа мебошад, миллату халқҳои гуногун маскун шудаанд. Онҳо барои муоширати байни якдигар забони малайиро қабул кардаанд ва он бо номи забони индонезӣ ҳамчун забони давлатӣ қонунӣ шудааст. Аҳолии аксари мамлакатҳои минтақа муҳоҷирони кишварҳои дигари Осиё мебошанд, бахусус қисми зиёдашонро чинӣҳо ташкил медиҳанд. Таркиби динии аҳолии минтақа низ рангоранг аст. Аҳолии маҳаллӣ пайрави динҳои ислом, буддоия, насронӣ (Филиппин), ҳиндуия ва ғайра мебошанд.

Барои минтақа гуногунии таркиби этникӣ, ҷойгиршавии нобаробар, кам будани ҳиссаи аҳолии шахр хос аст.

Соҳти хоҷагӣ. Давлатҳои минтақа муҳлати тӯлонӣ истеҳсолкунандаи ашёи хом ва маҳсулоти кишоварзӣ барои мамлакатҳои Ғарб будаанд. Ҳоло мавқеи аксари онҳо тағйир ёфтааст. Бо шарофати дастовардҳои иқтисодӣ кишварҳои Сингапур, Индонезия, Малайзия ва Таиланд ба номи "Палангони Осиё" аз истеҳсолкунандаи ашёи хом ва маҳсулоти кишоварзӣ барои кишварҳои ба мамлакатҳои нави саноатӣ табдил ёфтанд. Асоси ин раванд рӯ овардан ба истеҳсоли маҳсулотест, ки пештар аз дигар кишварҳо ворид мешуд. Ба нақша гирифтани истеҳсоли молу маҳсулоти содиротӣ ва истифодаи технологияи пешқадам низ сабаби пешрафт шудааст. Дар баробари ин, чалби сармояи хориҷӣ омили дигари рушди иқтисодии давлатҳои минтақа мебошад. Масалан, Индонезия мавқеи худро ҳамчун содиркунандаи ашёи хоми минералӣ (нафт, гази моеъ, қалъагӣ, никел, уран, тилло, нуқра) ва маҳсулоти кишоварзии тропикӣ (каучук, рағани нахл, чӯби дарахтони минтақаи тропикӣ, тамоқу, қаҳва) нигоҳ доштааст. Дар баробари ин, соҳаҳои саноати маснуотбарор, хусусан саноати бофандагӣ, либосу пойафзор, химияи маишӣ босуръат рушд кардаанд. Дар мамлакат соҳаҳои илмталаб ва технологияи муосир – киштисозӣ, самолётсозӣ, нафту химия, маҳсулоти электронӣ дар ҳоли рушданд.

Давлати хурди Сингапур дар рушди иқтисодӣ роҳи ба худ хосро пеш гирифтааст, ки дар маҳсусгардонии соҳаҳо дар минтақа рақиб надорад. Аз ҷумла, соҳаҳои технологияи илмталаб, истеҳсоли компютер, дастгоҳҳои электронӣ ва телекоммуникатсионӣ, оптикаи лазерӣ рушд кардааст. Соҳаҳои киштисозӣ, таъмири киштиҳо, истеҳсоли дастгоҳҳои пармакунӣ дар тунукобаҳои баҳр барои истихроҷи нафт, коркарди он низ хеле пеш рафтааст.

Сингапур дар ҳоли ҳозир ба яке аз бузургтарин марказҳои молиявии ҷаҳон табдил шудааст. Ин кишвар аз ҷиҳати шумораи банқҳо пас аз Лондон ва Нью-Йорк дар зинаи сеюм қарор дорад.

Дар иқтисодиёти ҳамаи мамлакатҳои минтақа (ғайр аз Сингапур ва Бруней) кишоварзӣ нақши муҳим дорад. Қисми асосии онро заминдорӣ минтақаи субтропикӣ ташкил медиҳад, ки дар он шиликорӣ мавқеи аввалро ишғол мекунад. Масалан, дар Филиппин 90% замини ҳосилдеҳ ва дар Индонезия аз нисф зиёди онро кишти ин рустани ташкил медиҳад. Аз қадим давлатҳои минтақа бо парвариши чой, қаҳва ва рустаниҳои доруворӣ машхуранд. Онҳо ба бозори ҷаҳонӣ рағани норгил (кокос), чавзи ҳиндӣ ва канаби манилро мебароранд. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бузургтарин ноҳияи парвариши дарахти каучук мебошад (аз нисф зиёди истеҳсоли каучуки табиӣ дар дунё ба давлати Малайзия рост меояд). Чорводорӣ сусти таракқӣ кардааст. Аҳоли бештар дар соҳили дарё ва баҳрҳо ба моҳидорӣ шугл дорад.

Расми 14. Биноҳои бисёрошёнаи Сингапур

Кишварҳои минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ макони омезиши урфу одат ва анъанаҳои мардumi Аврупо, Амрико ва Осиё мебошанд. Ин ҷо дорою фақир ҳамсојанд. Ба ҳамин сабаб ҳар як мамлакати минтақа хусусияти хосси худро дорад.

Раванди ҳамгирой дар ҳайъати мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ боиси ташкил шудани созмони АСЕАН (Association of South East Asian Nations – Ассотсиатсияи мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ) шуд, ки ба ҳайати он кишварҳои Бруней, Ветнам, Индонезия, Камбоча, Лаос, Малайзия, Сингапур, Таиланд, Филиппин, Мянма дохиланд.

Хусусиятҳои хосси рушди иқтисодии кишварҳои минтақа дар охири асри XX ва аввали асри XXI гузариши босуръати зина ба зинаи кишварҳои Таиланд, Малайзия ва ғайра ба гурӯҳи мамлакатҳои нави саноатӣ мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Ҷанубу Шарқӣ – дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ, гуногунии таркиби этникии аҳоли ва мамлакатҳои нави саноатӣ аст. Он минтақаи хатарноки сейсмики низ ба шумор меравад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз рӯи харитаи сарватҳои табиӣ муайян кунед, ки минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз кадом маъданҳои табиӣ ганӣ аст?*
2. *Соҳаҳои тахассуси мамлакатҳои нави саноатӣ дар минтақа кадомҳоянд?*
3. *Кадам маҳсулоти озӯқаворӣ дар кишварҳои минтақа ҷойи асосиро шигол кардааст? Барои чӣ?*

4. Кадом омилҳо боиси рушди кишварҳои минтақа шудаанд?
5. Дар харитаи контурӣ кишварҳоеро, ки ба минтақа тааллуқ доранд, тасвир кунед? Кишварҳои узви Ташиклоти Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафт (ОПЕК)-ро нишон диҳед?

ОӢ МЕДОНЕД?

1. Мянма кишвари роҳибҳо (монахҳо) аст.
2. Бузургтарин океанариуми дунё дар Сингапур сохта шудааст.
3. Дар кишвари Бруней соли 1929 аввалин кони бузурги нафт кушода шуд. Ҳоло дар як рӯз 194 000 баррел нафт истеҳсол мекунад.
4. Дар Индонезия беш аз 13000 қазира мавҷуд аст.

Ҳулоса. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз қадим чорроҳаи муҳимми ҳаётӣ ҳисоб мешуд, ки тавассути он роҳҳо тамаддунҳои миллатҳои гуногун ба ҳам мепайвастанд. Масалан, тавассути қазираҳои Индонезия маскуншавии Австралия ба амал омад. Кишварҳои минтақа мавқеи мувофиқи иқтисодӣ-географии худро фаъол истифода мебаранд. Фурудгоҳ ва бандарҳои Сингапур дар ҷаҳон бузургтарин мебошанд. Барои кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, инчунин, хусусияти фарқкунандаи сатҳи зисти аҳоли (сатҳи ниҳоят пасти зиндагӣ дар Мянма ва хеле баланд дар Сингапур) хос аст.

§ 2.7 ОСИӢИ ҶАНУБӢ

Шароити хосси табию ҳудудии минтақа чӣ гуна аст? Нақши минтақа дар таркиби хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст? «Ҳиндустон дар муҳосираи издиҳоми демографӣ» чӣ маъно дорад?

Ташаккули харитаи сиёсии минтақа. Шароит ва сарватҳои табиӣ. То миёнаи асри XX кишварҳои минтақа (ғайр аз Непал) мустамликаи Британияи Кабир буданд. Муҳимтарин воқеа дар ташаккули харитаи сиёсии ҳозираи Осиёи Ҷанубӣ сохибистиклол шудани мустамликаи Британияи Кабир – Ҳиндустон ва ҷудошавии он ба давлатҳои алоҳидаи Ҳиндустон ва Покистон мебошад. Баъд Покистон низ ба ду қисм – Покистони Ғарбӣ ва Шарқӣ ҷудо шуд. Покистони Шарқӣ номашро ба Ҷумҳурии Бангладеш иваз кард. Сабабҳои ҷудошавии Ҳиндустон ба давлатҳои алоҳида пурзӯр шудани зиддиятҳои динӣ байни ҳиндуҳо ва мусалмонон, кӯчиши миллионҳо одам, барҳам хӯрдани муносибатҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ, баҳсҳои беохир сарҳадӣ, сепаратизм (кӯчиши баъзе маҳалҳо барои баромадан аз ҳайати давлат) ва ғайра мебошанд. Яке аз проблемаҳои даргир, ки то ҳол байни Ҳиндустон ва Покистон вучуд дорад, мубориза барои қаламрави Кашмир аст.

Минтақа аз чиҳати масоҳат ба Аврупои Ғарбӣ баробар аст, аммо шумораи аҳолии он нисбат ба Аврупои Ғарбӣ се баробар зиёд аст. Осиёи Чанубӣ бештар ба укёноси Ҳинд роҳи баромад дорад, ки қариб тамоми муҳимтарин роҳҳои баҳрии он тавассути ин укёнус мегузарад. Сарҳади Осиёи Чанубӣ пурра ва мушаххас тавассути худуди табиии он мегузарад. Дар шимол ва ғарб тавассути қаторкӯҳҳои Ҳимолой, Ҳиндукуш, пуштакӯҳҳои Эрон ва дар шарқ кӯҳҳои Арман аз марзҳои ин минтақа мегузаранд. Дар чануби доманакӯҳҳои Ҳимолой пастии Ҳинду Ганг, ки яке аз бузургтарин ҳамвориҳои Осиё ба шумор меравад, доман паҳн кардааст. Қисми зиёди қаламрави нимҷазираи Ҳиндустонро паҳнкӯҳҳои Дакан ишғол кардааст.

Қариб тамоми қаламрави Осиёи Чанубӣ дар минтақои иқлимии субэкваторӣ қойгир аст, ки рутубатнокӣ дар он хусусияти мавсимино дорад. Ҳаҷми солони рутубат дар минтақа гуногун аст. Масалан, дар шарқи Ҳиндустон (Черапунчи) то 12000 мм, аммо дар ғарб дар биёбони Тар ин нишондиҳанда аз 150 мм камтар аст. Дар маҷмӯъ, минтақа ба қадри кофӣ аз захираҳои об таъмин аст. Аммо ғайр аз дарёи Ганг аҳаммияти обёрӣ ва гидроэнергетикии дарёҳои дигар кам аст, зеро речаи ғизогирии ноустувор доранд.

Минтақа аз захираҳои мағдан ғанӣ аст. Аз ҷумла баъзеи онҳо (маъдани оҳан, марганес, хром, титан, мусковит) аҳаммияти ҷаҳонӣ доранд. Ғайр аз ин, маъдани бокситҳо, филизоти ранга ва дигар маъданҳои табиӣ хеле зиёд аст.

Давлатҳои Осиёи Чанубӣ (ғайр аз Непал) то миёнаи асри XX мустамликаҳои Британияи Кабир буданд. Минтақа шароити гуногуни табиӣ дошта, аз сарватҳои маъданӣ, обӣ ва агроиқлимӣ ғанӣ аст.

Географияи аҳолий. Осиёи Чанубӣ минтақои гуногунмиллат ва гуногунзабон аст. Қисми зиёди аҳолий халқияту миллатҳои мебошанд, ки забони онҳо ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ (Ҳиндустон, Бангладеш, Покистон, Непал) ва сино-тибетӣ мансуб аст.

Ҳиндустон дар ҷаҳон бузургтарин мамлақати сермиллат ва сераҳолий аст, ки ҳаёти миллии онро даҳҳо миллату халқиятҳо (ҳиндуҳо, банғолиҳо, панҷобиҳо ва ғайра) ташкил медиҳанд. Ҳаёти динии аҳолии минтақа низ гуногун аст. Беш аз 80% сокинони Непал ва Ҳиндустон пайрави дини ҳиндуия мебошанд. Дар Покистон қариб тамоми аҳолий ва дар Бангладеш 80%-и аҳолий мусалмонанд. Дар Бутан дини буддой парастии карда мешавад. Гуногунии ҳаёти миллии ва динӣ боиси сар задани ҳодисаҳои миллатгарой, сепаратизм ва экстремизм (дар Ҳиндустон) шудааст. Проблемаи асосии демографияи минтақа афзоиши босуръат ва бенизоми аҳолий мебошад.

Осиёи Чанубӣ аҳолии гуногунмиллат ва бисёрзабона дошта, проблемаҳои иқтисодию иҷтимоӣ он босуръат афзоиш меёбанд.

Хоҷагӣ. Дараҷаи тараққиёти хоҷагии кишварҳои минтақа гуногун аст. Аммо хусусияти ягонаи иқтисодӣ онҳо бартарӣ доштани соҳаҳои кишоварзӣ дар таркиби хоҷагии халқи онҳо мебошад.

Давлати нисбатан рушдёфтаи минтақа Ҳиндустон аст, ки дар охири асри XX дар соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба дастовардҳои беназир ноил шуд. Дар натиҷаи «инқилоби сабз» истеҳсоли ғалларо якҷанд маротиба зиёд кард, ки ба шарофати ин ҳоло Ҳиндустонро дигар минтақаи гуруснагии ҷаҳон наменоманд.

Заминҳои ҳосилхез дар водии дарёҳои Ганг, Брахмапутра, Кришна, Годавари ва дигар дарёҳо воқеъ шудаанд, ки дар онҳо системаҳои обёрии пуриктидор сохта шудаанд. Ҳиндустон бузургтарин кишвари истеҳсолкунандаи чормағзи заминӣ (арахис), чут ва тамоку мебошад. Аз ҷиҳати истеҳсоли шолӣ ва чой пас аз Чин дар ҷойи дуюм, аз ҷиҳати истеҳсоли найшакар пас аз Бразилия дар ҷойи сеюм меистад.

Дар таркиби заминҳои кишоварзии Ҳиндустон заминҳои кишт бартарӣ доранд. Мамлакат аз ҷиҳати саришумори чорвои шохдори калон дар дунё ҷойи аввалро ишғол мекунад.

Ҳиндустон кишвари саноатии рушдёфта аст. Он на танҳо ҳудудро бо маҳсулоти саноатӣ таъмин мекунад (тракторҳо, тепловоз, дастгоҳҳо, автомобил, таҷҳизот барои корхонаҳои филизгудозӣ, саноати кӯҳӣ ва ғайра), балки дорои истеҳсолоти технологияи оӣ (дастгоҳҳо барои таҳқиқоти кайҳонӣ, техникаи электронӣ ва ғайра) мебошад. Марказҳои асосии саноатии он Ҷамшедпур, Калкутта, Дургапур, Роуркела, Мумбай, Аҳмадобод, Бенгалор ва дигарҳо ба шумор мераванд. Аммо Ҳиндустон аз ҷиҳати ММД ба сари аҳолии дар ҷаҳон дар ҷойи 114-ум меистад. Дар дунё чунин шумораи зиёди аҳолие, ки дар ҳолати камбизоатӣ умр ба сар мебаранд, нест, мувофиқи омили СММ беш аз 400 млн. нафар. Дар Шри-Ланка хоҷагии плантатсионӣ бартарӣ дорад, ки маҳсулоти он чой ва каучук буда, хусусияти содиротӣ дорад.

Бангладеш мамлақати содиркунандаи нахи чут ва маҳсулоти чутӣ мебошад. Давлатҳои нисбатан ақибмондаи минтақа Непал, Бутан ва Малдив ҳастанд, ки дар иқтисодӣ онҳо кишоварзии каммаҳсул бартарӣ дорад. Манбаи асосии воридшавии асъори хоричӣ барои минтақа туризми байналмилалӣ аст.

Расми 15. Тақсими сиёсӣ-маъмурии Ҳиндустон

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Ҷанубӣ – минтақаи сермиллат, дорои захираи ғании табиӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ, бо дараҷаи гуногуни рушди иқтисодии кишварҳо аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

- Осиёи Ҷанубиро бо Осиёи Шарқӣ муқоиса намуда хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳоро фаҳмонад.

3. Барои аҳолии минтақа кадом хусусиятҳо хосанд?

4. Давлатҳоро бо пойтахтҳои мувофиқа намоед.

1	Ҳиндустон	3	Непал
2	Бангладеш	4	Покистон

А	Катманду	В	Деҳлӣ
Б	Исломобод	Г	Дакка

5. Соҳаҳоро бо давлатҳои мувофиқа намоед.

1	Ҳиндустон	2	Покистон	3	Шри-Ланка
---	-----------	---	----------	---	-----------

а	Саноати химия ва нафтухимия
б	Чой, каучук
в	Саноати кайҳонӣ, электроника ва филизгудозӣ

6. Ҷавоби дурустро интихоб кунед.

А	Аҳолии минтақаи Осиёи Ҷанубӣ дар тамоми қаламрав баробар ҷойгир шудааст
Б	Мамлақати нисбатан тараққиқардаи саноати минтақаи Ҳиндустон аст
В	Минтақаи Осиёи Ҷанубӣ ноҳияи туризми байналмилалӣ аст
Г	Баландтарин қуллаҳои ҷаҳон дар ҳудуди ин минтақа ҷойгир шудаанд

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Дарахти нахли ҳиндӣ – ратанга дар дунё аз ҳама рустании дарозқада ба шумор меравад.
2. Шумораи аҳолии Ҳиндустон аз аҳолии Амрикои Шимолӣ ва Ҷанубӣ бештар аст.
3. Ватани шоҳмоти Ҳиндустон аст. Онро шатранҷ меноманд, маънояш чор артиш аст (муҳраҳои шоҳмот: шоҳ, фарзин, фил, асп, рух ва донаҳои одӣ).
4. Саҳми ҳиндуҳо дар илми ҳисоб, тригонометрия ва алгебра калон аст. Системаи даҳии ҳисоб дар Ҳиндустон дар соли садуми пеш аз милод ихтироъ шудааст. Консепсияи сифр низ дар Ҳиндустон пайдо шудааст.

Ҳулоса. Осиёи Ҷанубӣ шароити гуногуни табиӣ дорад. Дар ин ҷо динҳои буддоия ва ҳиндуия ба вучуд омадаанд. Дар баробари зиёд будани шумораи аҳоли, ин зерминтақа бо ҷавон будани аҳоли ва бартариҳои аҳолии деҳот нисбат ба шаҳр (ҳатто дар шаҳрҳо) аз дигар минтақаҳои фарқ мекунад. Осиёи Ҷанубӣ аз ҷиҳати хеле паст будани сатҳи зиндагии аҳолиаш яке аз камбизоаттарин минтақаҳои ҷаҳон мебошад. Ин минтақа яке аз марказҳои асосии муҳоҷират дар ҷаҳон аст.

§2.8 ОСИЁИ ЧАНУБУ ҒАРБӢ

Хусусиятҳои хосси табиат, хоҷагӣ ва аҳолии минтақа кадомҳоянд? Кадом омилҳо боиси тезтунд шудани вазъи сиёсии минтақа шудааст? Вазъи сиёсии ин минтақа ба Тоҷикистон чӣ гуна таъсир мерасонад?

Мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ. Осиеи Чанубу Ғарбӣ қисми зиёди ҳудуди Шарқи Наздик ва Шарқи Миёнаро дар бар мегирад (Шарқи Наздик ва Миёна шартан қаламрави Осиеи Чанубу Ғарбӣ ва Африқои Шимолиро дар бар мегирад). Масоҳати он 6,8 млн км² буда, мавқеи мусоиди иқтисодӣ-географӣ дорад. Роҳи баҳрии байналмилалӣ, ки аз канори чанубу ғарбии минтақа мегузарад, робитаи иқтисодии онро бо мамлакатҳои Осиеи Чанубӣ, Чанубу Шарқӣ, Африқо, Аврупо ва Амрико таъмин мекунад. Релйефи Осиеи Чанубу Ғарбӣ аз суфакӯҳ ва кӯҳсор иборат буда, атрофашро каторкӯҳҳои баланд ва ҳамвориҳо иҳота кардаанд. Дар ноҳияҳои шимолӣ иқлими субтропикӣ, дар чануб тропикӣ ҳукмрон аст. Қариб тамоми қаламрави онро биёбону нимбиёбонҳо ишғол кардаанд.

Барои аксар давлатҳои минтақа тамаддуни исломӣ хос аст. Ғайр аз ин, дар ин ҷо давлати Исроил ҷойгир аст, ки аҳолии он пайрави дини яҳудӣ мебошанд. Дар мамлакатҳои Сурия ва Лубнон як қисми аҳоли дини насрониро парастииш мекунад. Ба ҳайати минтақа 17 давлат дохил мешавад.

Минтақа бо ҷойгир будан дар чорроҳаи пайваस्तшавии се китъаи олам аз нигоҳи сиёсӣ ба яке аз минтақаҳои ноороми ҷаҳон табдил шудааст. Пас аз сохтани канали Суэте ва роҳи оҳани Берлин – Бағдод аҳаммияти ҳарбию сиёсии он афзуд. Дарёфти захираҳои бузурги нафту газ мавқеи минтақаро дар сиёсат ва иқтисоди ҷаҳон мустаҳкамтар кард.

2/3 ҳиссаи захираи нафти ҷаҳон ба мамлакатҳои Осиеи Чанубу Ғарбӣ рост меояд.

Барои минтақа иқлими хушк хос аст. Дар ин ҷо яке аз бузургтарин биёбонҳо – биёбони Араб ҷойгир шудааст. Қисми зиёди дарёҳои минтақа мавсимӣ мебошанду камобанд, ки ин дар баробари иқлими хушк барои рушди зироаткорӣ монеа эҷод мешавад, аммо нақши дарёҳои Дачла ва Фурот дар зиндагӣ ва фаъолияти одамон хеле бузург аст, ки онҳоро барои обёрӣ, таъмини оби ошомиданӣ ва сохтмони корхонаҳои гидротехникӣ истифода мебаранд.

Аз ҷиҳати истихроҷ ва содироти хром Туркия дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

Аз сарватҳои табиӣ сарвати асосии минтақа нафт ва газ мебошанд (2/3 ҳиссаи захираи ҷаҳон). Конҳои он дар қаламрави аксар кишварҳо (Арабистони Саудӣ, Эрон, Ироқ, Кувайт, Қатар, АМА, Баҳрайн) ёфт

шудаанд ва дар тақсимои байналмилалии меҳнат мавқеи онҳоро муайян мекунад. Ғайр аз ин, аз маъданҳои табиӣ – хром (Туркия), мис (Туркия, Эрон), маъдани оҳан, манган, полифилиззо, фосфор ва ғайра мавҷуданд.

Сарвати асосии минтақа захираи нафту гази давлатҳои халиҷи Форс мебошад, ки аҳаммияти ҷаҳонӣ дорад.

Географияи аҳоли. Аҳолии минтақа аслан мансуби се гурӯҳи этнолингвистӣ (этникию забонӣ): гурӯҳи эронии оилаи забонҳои ҳиндуавропейӣ (форсӣ, толишӣ, афғонӣ, балучӣ, курдӣ); гурӯҳи сомӣ (арабӣ, ошуриӣ, яҳудиӣ); ва гурӯҳи туркӣ (туркӣ, озарӣ ва туркманҳои Эрон) мебошанд.

Расми 16. Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ

Барои минтақа афзоиши баланди табиӣ аҳоли хос аст, аммо он дар ҳама кишварҳо як хел нест ва дар Кипру Исроил аз ҳама паст аст.

Аҳолии кишварҳои истихроҷкунандаи нафт дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ на танҳо аз ҳисоби афзоиши табиӣ, балки аз ҳисоби муҳоҷират низ зиёд мешавад.

Маскуншавии аҳоли низ дар минтақа нобаробар аст. Қариб дар ҳама кишварҳо аз нисф зиёди аҳоли дар 15-20% қаламрави онҳо чамъ шудаанд. Ноҳияҳои сараҳолии он соҳили дарёҳои Дачла ва Фурот, халиҷу баҳрҳо мебошанд. Дар мачмуъ, дар минтақа дараҷаи урбанизатсия баланд аст, лекин ин барои ҳама мамлакатҳои минтақа хос нест.

Хушкӣ иқлими қисми зиёди минтақа боиси маскуншавии аҳоли дар соҳили баҳру дарёҳо шудааст.

Географияи хоҷагии халқи минтақа. Аҳаммияти иқтисодии ҷаҳонӣ доштани минтақаро захираҳои бузурги нафти Арабистони Саудӣ, Кувайт, АМА, Баҳрайн, Эрон ва Ироқ муайян мекунад. Ноҳияҳои асосии истихроҷи нафт ҳудуди кишварҳои мебошанд, ки дар соҳили халиҷи Форс ҷойгиранд. Аз ҷиҳати истихроҷи нафт Арабистони Саудӣ дар ҷаҳон пешсаф аст (соле то 500 млн т). Қисми зиёди нафт ҳамчун ашёи хом ба кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА содир карда мешавад.

Дар заминаи маъдани оҳан ва ангишти маҳаллӣ корхонаҳои филизгудозии сиёҳ ва ранга бунёд шудаанд (Эрон, Туркия). Дар аксар кишварҳо саноати бофандагӣ, косибӣ хусусан қолинбофӣ ва чармгарӣ, корхонаҳои истеҳсоли нуриҳои маъданӣ ривож ёфтааст.

Яке аз соҳаҳои муҳимтарини хоҷагии халқи минтақа соҳаи кишоварзӣ аст. Дар он мавқеи асосиро зироаткорӣ ишғол мекунад. Дар тамоми минтақа ин соҳа ба обёрӣ эҳтиёҷ дорад. Асоси зироаткориро рустаниҳои гизой – гандум, ҷав ва ҷуворимақка ташкил медиҳад. Дар кишварҳои назди баҳри Миёназамин меваҳои сабзавоткорӣ, тоқпарварӣ ва парвариши дарахти зайтун ба роҳ монда шудааст. Қисми зиёди маҳсулоти ин соҳаҳо ба хориҷ бароварда мешавад.

Дар соҳаи чорводорӣ гӯсфандпарварӣ (чун соҳаи гӯшту пашм-диханда) баргарӣ дорад.

Дар ҳудуди минтақа нақлиёти автомобилӣ, дар ноҳияҳои истихроҷи нафту газ нақлиёти кубурӣ (хатти интиқоли нафту газ) нақши асосиро мебозад. Тавассути минтақа роҳҳои муҳимтарини баҳрӣ байни уқёнусҳои Атлантик ва Ҳинд мегузаранд. Канали Суэтс, гулугоҳҳои Хурмуз, Босфор ва Дарданел аҳаммияти бузурги иқтисодӣ доранд. Бузургтарин бандарҳои баҳрии минтақа – Истанбул, Измир, Бейрут, Ҳайфа, Адан мебошанд.

Дар тақсими байналмилалӣ географияи меҳнат симои минтақаро, пеш аз ҳама, нафт, газ ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ ифода мекунад.

Тафовутҳои дохилӣ. Минтақаи бузурги Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ хеле гуногунтаркиб аст. Мамлакатҳое, ки ба ҳайати он дохил мешаванд, аз ҷиҳати масоҳат, шумораи аҳоли, шакли идоракунии, рушди иқтисодию иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Дар қисми шарқии минтақа ду кишвар – Эрон ва Афғонистон воқеъ шудаанд, ки кишварҳои форсизабонанд. Аҳолии Эрон ва мардуми таҳҷойии Афғонистон чун мардуми эронитабор соҳиби тамаддуни бузурги қадим ҳастанд. Дар Эрон дигар миллату халқиятҳое ҳастанд, ки онҳо бо забони форсӣ ҳарф мезананд (курдҳо, луриҳо, балучҳо, бахтиёрҳо ва ғайра). Дар кишвари Афғонистон, ки солҳои тӯлонӣ ба майдони муҳориба табдил шудааст, дар ҷануб бештар пуштунҳо (афғонҳо), дар шимол тоҷикҳо, ўзбекҳо, туркманҳо ва ҳазораҳо маскун шудаанд.

Дар минтақа давлати Туркия мавқеи махсуси географӣ дорад. Шумораи аҳолиаш зиёда аз 80 (83,6 млн. с. 2021) млн нафар буда, кишвари гуногунмиллати дунявӣ мебошад. Ин мамлакат дараҷаи баланди рушди иқтисодӣ дошта, дар қатори Эрон ва Афғонистон бо Тоҷикистон муносибатҳои иқтисодию фарҳангӣ дорад.

Нақши асосиро дар иқтисодиёти ҷаҳон кишварҳои содиркунандаи нафт мебозанд, ки бузургтарини онҳо Арабистони Саудӣ мебошад. Қашф кардани захираҳои нафт дар асри ХХ боиси босуръат рушд ёфтани иқтисодиёти ин мамлакат шуд. Дар ҳамин давра амалӣ кардани нақшаи азими бозсозӣ вазъи иқтисодии мамлакатро боло бурд. Дар таркиби саноат нақши асосиро соҳаи нафту химия мебозад. Пешравӣ дар соҳаи кишоварзӣ низ суръат гирифтааст.

Нафт манбаи даромад ва шукуфоии босуръати кишварҳои узви Созмони Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафт (ОПЕК) – Эрон, Баҳрайн, Қатар, Кувайт, АМА шуд.

Барои давлатҳои ин минтақа дараҷаи баланди тафовутҳои рушди иқтисодӣ ҳос аст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ минтақаи беназир бо тамаддуни исломӣ, аҳолии гуногунмиллат, бузургтарин захираи нафт дар ҷаҳон аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бо ёрии атласу харитаҳо доир ба мавқеи иқтисодӣ-географии минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ маълумот диҳед.
2. Таркиби этникии аҳолии минтақа чӣ гуна аст?
3. Давлатҳоро бо пойтахтҳои он нишон диҳед:

1	Туркия	3	Исроил
2	Арабистони Саудӣ	4	Эрон

а	Ар-Риёз	в	Техрон
б	Истанбул	г	Тел-Авив

4. Хусусияти хосси хоҷагии минтақаро тасвир намоед?
5. Тоҷикистон бо кадом давлатҳои минтақа робитаҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ дорад?

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Аз 30 кони бузурги нафти ҷаҳон 15-тои он ба ҳавзаи халиҷи Форс рост меояд. Кони нафти Гавар дар Арабистони Саудӣ 12 млрд тонна захира дошта, бузургтарин кони нафти ҷаҳон мебошад.
2. Дар Амратҳои Муттаҳидаи Араб ҳар як сокини маҳаллӣ ҳуқуқ дорад, ки чор нафар коргари хориҷиро барои кори кироя бигирад.
3. Пойтахти Арабистони Саудӣ шаҳри Ар-Риёз дар дунё яке аз шаҳрҳои бо суръати баланд рушдкунанда ба шумор меравад. Бинои вазоратҳо, банкҳо, меҳмонхонаҳо аз 8 то 9 ошёна баланд сохта шудаанд. Корхонаҳои саноатӣ аз шаҳр берун ҷойгир буда, дар шароити биёбон кӯчаҳо ҳамеша сарсабзу шукуфонанд.
4. Кишвари Фаластин имрӯз аз рӯйи баъзе нишондиҳандаҳои демографӣ дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Дар сектори Ғазза нишондиҳандаи таваллуд 52‰ (промиле) буда, дараҷаи миёнаи афзоиши аҳоли 4,6% аст.

Ҳулоса. Минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ мавқеи васли иқтисодӣ ва сиёсӣ-географӣ се қитъаи дунё: Африқо, Аврупо ва Осиёро ишғол кардааст. Дар ин ҷо ду дини ҷаҳонӣ – насрония, ислом ва дини миллии яҳудия пайдо шудаанд. Шароити табиӣ минтақа хеле номусоид аст: дар ин ҷо биёбонҳо масоҳати хеле калонро ишғол намудаанд. Аз захираи канданиҳои сарватҳои зеризаминӣ нафт мавқеи асосиро ишғол мекунад. Дар зери замини минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ 2/3 ҷиссаи захираи нафти ҷаҳон ҷойгир аст. Аксари давлатҳои минтақа узви Созмони Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафт мебошанд.

§2.9 САРЗАМИНЕ, КИ БЕШ АЗ 40 СОЛ ДАР ОҒЎШИ ДАРГИРИҲОСТ

Ба ақидаи шумо, ин кадом мамлакат аст? Он чӣ гуна хусусиятҳои табиӣ-географӣ дорад? Ин мамлакат дар бозори ҷаҳонӣ кадом маҳсулотро содир мекунад? Кадом омилҳо вазъи сиёсӣ ин мамлакатро ба харобӣ мекашанд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ин мамлакат дар ҷанубу ғарби Осиё воқеъ шудааст. Вай дар шимол бо Тоҷикистон, Ўзбекистону Туркменистон, дар ҷанубу шарқ бо Покистону Чин ва дар ҷанубу ғарб бо Эрон ҳамсарҳад мебошад. Қисми зиёди хатти сарҳади он бо мамлакатҳои ҳамсоя аз кӯҳҳои баланд ва дарёи Панҷу Ому мегузарад. Чунин ҳолат робита ва тиҷорати байнидавлатиро ҳалалдор месозад, зеро робитаҳои тиҷоратии мамлакат аксар тавассути роҳи ағбаҳо сурат мегирад, ки зимистон баста мешаванд.

Афғонистони имрӯзаро соли 1747 Аҳмадшоҳи Дурронӣ асос гузоштааст. Пойтахти аввали Афғонистон шаҳри Қандаҳор буд ва баъд онро ба Кобул кӯчониданд.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Мамлакати кӯҳсор буда, 4/5 ҳиссаи қаламрави онро кӯҳҳо ва суфакӯҳҳо ишғол кардаанд. Аз доманаи шимоли Ҳиндукуш сар карда, то соҳили дарёи Ому сатҳи мамлакат мунтазам паст мешавад. Аз самти шарқ ин ҳамворӣ то ҳавзаи дарёи Ҳинд давом мекунад.

Барои кишоварзӣ ва заминдорӣ водии дарёҳо ва ҳамвориҳо мувофиқ мебошанд.

Сарватҳои табиӣи Афғонистон ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд. Ба ин нигоҳ накарда, солҳои охир дар қаламрави он навъҳои гуногуни сарватҳои зеризаминӣ – маъдани оҳан, ангишт, марганетс, хром, тилло, маъдани филизоти ранга, графит, сулфури хурдӣ, намак, талк, асбест, сангҳои қиматбаҳо кашф карда шудаанд. Дар мавзеи Ҳирот, Маймана, Шибиргон конҳои нафту газ мавҷуданд, ки аҳаммияти саноатӣ доранд.

Расми 17. *Харитаи табиӣи Афғонистон*

Афғонистон иқлими континенталӣ – зимистони хунук ва

тобистони бебориш дорад. Зимистон дар минтақаҳои кӯҳӣ хунокии дарозмуддат, дар ҳамвориҳо муътадил ва ноустувор мебошад. Ҳарорати миёнаи моҳи июл 24-32 дараҷа, дар баландҳои 2500-4000 метр то +10 дараҷа паст мешавад. Дар ҳамвориҳо ҳарорати миёнаи моҳи январ аз 0 дараҷа то +8 дараҷа тағйир меёбад. Боришот кам аст. Дар ҳамвориҳои ҷанубии мамлакат дар як сол 40-45 мм, дар суфакӯҳҳои дохили 200-250 мм, дар минтақаи кӯҳҳои баланд то 800 мм бориш мешавад. Вобаста ба иқлим дарёҳои Афғонистон мавсимӣ буда, дар мавсими боронгарӣ сероб мешаванд. Онҳо аз кӯҳҳои баланд оғоз ёфта, дорои иқтидори зиёди энергетикӣ мебошанд ва дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ васеъ истифода мешаванд. Калонтарин дарёҳои Афғонистон Мурғоб, Ҳарирӯд, Фарахрӯд, Ҳилманд, Кобул, Панҷ ва Ому мебошанд.

Географияи аҳоли. Дар Афғонистон дар баробари дараҷаи баланди таваллуд Ҷавти кӯдакон ҳам зиёд аст. Дар таркиби ҷинсии аҳоли мардон бартарӣ доранд. Зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 26 нафар мебошад ва дар воҳаҳо зиёда аз 100 нафарро ташкил мекунад. Беш аз 3 млн нафар аҳоли зиндагии бодиянишинӣ мегузаронанд. Дар шаҳрҳо тақрибан 15 дарсади аҳоли маскун шудаанд. Шаҳрҳои калонтарин ва қадимӣ Кобул, Мазори Шариф, Қандаҳор, Ҳирот ва Қундуз мебошанд.

Афғонистон мамлақати сермиллат аст ва дар он беш аз 20 халқият ва миллатҳо зиндагӣ мекунад, ки қариб 42 (The Asia Foundation, 2018) дарсади онро паштунҳо ташкил мекунанд. Ғайр аз паштунҳо дар он ҷо тоҷикон (46%), ўзбекҳо, туркману қазоқҳо, ҳазораҳо ва ғайра зиндагӣ мекунанд. Дар натиҷаи ҷанги дохилии бисёрсола шумораи зиёди аҳоли талаф ёфт. Тақрибан 23 дарсади аҳоли қашшоқона зиндагӣ мекунанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Афғонистон мамлақати ақибмондаи кишоварзӣ буда, фақат дар даҳсолаи охир иқтисодиёти он ба баъзе пешрафтҳо ноил шуд. Асоси иқтисодиёташро кишоварзӣ ташкил мекунад. Дар кишоварзӣ зиёда аз 85 дарсади аҳоли банд буда, 60 Ҷоизи даромади миллӣ ба он рост меояд. 40 дарсади боқимондаро хизматрасонӣ ва саноат ташкил медиҳад.

Заминдорӣ асосан дар водии дарёҳо, воҳаҳои байни кӯҳҳо, доманакӯҳҳо ва ба миқдори кам дар суфакӯҳҳои дохили инкишоф ёфтааст. Тақрибан 70 дарсади замини кишт ба ноҳияҳои шимолӣ рост меояд. Дар заминҳои кишт бештар ғалладона кишт карда мешавад, ки қисми зиёди он лалмӣ мебошад. Ғаллакорӣ зиёда аз нисфи даромади маҳсулоти зироаткориро медиҳад. Дар водии дарёҳои Лугар, Сурхоб ва Алишанг шолӣ мекоранд. Аз зироатҳои техникӣ пахта, лаблабуи қанд, найшакар ва зироатҳои рағвандиҳанда парвариш карда мешаванд. Дар қатори зироаткорӣ боғу тоқдорӣ низ васеъ паҳн шудааст, ки он

дар музофотҳои Кобул, Қандаҳор, Ҳирот, Қатаған, Кӯҳдоман тараққӣ кардааст.

Чорводорӣ дар Афғонистон яке аз соҳаҳои анъанавии кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Асосан ғусфандони ғӯшт ва пашмдиҳанда парвариш мекунад. Дар даштҳои хушк қароқўлпарварӣ ривоч гирифтааст. Афғонистон аз ҷиҳати саршумори ғусфанди қароқўлӣ дар ҷаҳон ҷойи дуумро ишғол мекунад. Аз чорвои калон бештар чорвои қорӣ парвариш мекунад. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ бузпарварӣ инкишоф ёфтааст.

Саноат дар Афғонистон суғат тараққӣ кардааст ва танҳо 21,8 дарсади даромади миллиро медиҳад. Сохтмони корхонаву фабрикаҳои ҳозиразамон аз охири солҳои 30-юми асри гузашта ибтидо гирифта буд. Дар мамлакат асосан корхонаҳои на чандон калони саноати сабук ва хӯрокворӣ сохта шудаанд. Аз саноати сабук бештар соҳаи бофандагӣ тараққӣ кардааст, ки матоъҳои пахтагӣ, моҳут, шохӣ, вискозӣ ва трикотаҷӣ истеҳсол мекунад. Дар саноати хӯрокворӣ корхонаи истеҳсоли қанд ва равғанкашӣ калонтарин мебошанд.

Афғонистон маҳсулоти гуногунро ба мамлакатҳои Покистон, Ҳиндустон, Олмон ва Белгия содир карда, аз кишварҳои Покистон, Ҷумҳурии Корея, Ҷопон, ИМА ва Олмон мол ворид мешавад.

Нақлиёт. Дар Афғонистон мардум асосан аз воситаи нақлиёти автомобилӣ истифода мебаранд. Дарозии роҳҳо дар ин кишвар 21 ҳазор километрро ташкил мекунад. Муҳимтарин роҳҳои нақлиёт роҳи автомобилгарди Кобул-Шерхон, Кушка-Ҳирот-Қандаҳор, Пули Хумрӣ-Мазори Шариф-Шибирғон мебошанд. Нақлиёти обӣ дар ин кишвар чандон рушд накардааст ва аҳаммияти калон надорад. Фурудгоҳҳои Кобул ва Қандаҳор ҳавопаймоҳои кишварҳои гуногунро қабул мекунад. Аз Кушка то Турғундӣ 7 километр роҳи оҳан вучуд дорад. Дар тичорати берунии Афғонистон содирот 870 млн долларро ташкил мекунад (соли 2019). Шарикони тичорати Афғонистон Ҳиндустон, Чин, АМА, Эрон, Ироқ, Арабистони Саудӣ, ва Туркия мебошанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз рӯйи харита ба мавқеи иқтисодию географӣ Афғонистон баҳо диҳед.*
2. *Афғонистон аз кадом навъи маъданҳои табиӣ гани аст?*
3. *Аҳолии Афғонистонро кадом миллатҳо ташкил мекунанд?*
4. *Қадам соҳаи хоҷагӣ дар иқтисодиёти Афғонистон мавқеи асосиро ишғол мекунад?*
5. *Барои чӣ дар Афғонистон нақлиёти роҳи оҳан инкишоф наёфтааст?*

ОЁ МЕДОНЕД?

1. *Танҳо ¼-и аҳолии Афғонистон дар шаҳрҳо маскун шудааст.*

2. Дарозумрии аҳолии дар Афғонистон 44,2 солро ташкил медиҳад, аз ҷумла занҳо 44,4 ва мардҳо 44 сол. Қариб ҳар як кӯдаки шашуми ин кишвар дар вақти таваллуд мемирад. Аҳолии Афғонистон ҷавон буда, қариб 45%-и он кӯдакони то 14-сола ҳастанд.

Хулоса. Афғонистон яке аз мамлакатҳои қадима буда, то ҳол захираҳои зеризаминии он омӯхта нашудаанд ва қариб истифода намешаванд. Саноат суст тараққӣ кардааст. Аксари аҳолии дар ҳолати қашшоқӣ умр ба сар мебарад.

§2.10 САРЗАМИНИ ШЕЪРУ ШОИРОН

Хусусиятҳои табиӣ-географии Эрон чӣ гунаанд? Кадом сарватҳои табиӣ он мавқеи ҷаҳонӣ доранд? Шумо кадом хусусиятҳои умумию бо ҳам наздики аҳолиширо бо тоҷикон медонед?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Эрон дар Чанубу Ғарбии Осиё воқеъ шудааст. Мавқеи иқтисодию географии он ниҳоят мусоид аст. Дар шимол бо Арманистону Озарбойҷон, дар шимолу шарқ бо Туркманистон, дар шарқ бо Афғонистону Покистон, дар ғарб бо Ироқу Туркия ҳамсарҳад мебошад. Қаламрави он дар шимол ба баҳри Хазар (Каспий) ва дар чануб ба халиҷи Форс роҳи баромад дорад. Роҳи оҳан қаламрави Эронро бо ҳама давлатҳои ҳамсоя (ғайр аз Афғонистон) пайваст мекунад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Беш 4/5 ҳиссаи қаламрави Эронро қаторкӯҳҳо, суфакӯҳҳо ва кӯҳсори баланд ишғол кардааст. Хусусияти хосси релйефи Эрон ивазшавии тадриҷии ҳамвориҳо ба баландиҳо мебошад. Пастии назди Хазар (Каспий) аз сатҳи баҳр 28 метр пасттар аст.

Баландии қаторкӯҳҳои Албурз 5000 метрро ташкил мекунад. Қариб ҳамаи қисми дохилии кишварро кӯҳсори Эрон ишғол кардааст ва ҳамвориҳо масоҳати камтар доранд.

Иқлими Эрон асосан субтропикии континенталии хушк буда, ҳарорати миёнаи моҳи январ дар Техрон ба +2 дараҷа ва дар моҳи июн ба +29 дараҷа мерасад. Дар соҳили халиҷи Форс то миёнаи моҳи январ +19 дараҷа ва моҳи июл +32 дараҷаро ташкил медиҳад. Дар қисми зиёди Эрон боришоти солона аз 50 то 500 мм-ро ташкил мекунад. Фақат дар соҳили баҳри Хазар (иқлими субтропикии намнок) миқдори боришот ба 1500-2000 мм мерасад. Дарёҳои Эрон он қадар дарозу пуроб нестанд, аммо дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ аҳамияти калон доранд. Барои обёрӣ дарёҳои Аракс, Сафедрӯд ва Корун васеъ истифода мешаванд.

Расми 18. Харитаи сиёсии Эрон

Сарватҳои зерзаминии Эрон хеле гуногунанд. Дар қаламрави он аз сӯзишворӣ ангишт ва захираи калони нафту газ вучуд дорад. Конҳои нафт дар шимоли кишвар қад-қади соҳили баҳри Хазар (Каспий) ва доманакӯҳи Туркману Хуросон воқеъ шудаанд. Дар ҷануб конҳои нафт дар ҳавзаи халиҷи Форс ҷойгир шудаанд, ки мавқеи мусоиди иқтисодӣ-географӣ доранд. Конҳои калонтарини газ дар мавзӯҳои Познон ва Сарахс воқеъ гардидаанд. Дар шарқи Техрон, наздикии Симнон ва Эрони Марказӣ захираи маъдани манган мавҷуд аст. Аз дигар навъи сарватҳои зерзаминӣ дар ноҳияҳои гуногуни Эрон захираи филизоти ранга, нодир, қиматбаҳо, масолеҳи бинокорӣ вучуд дорад. Хусусан, захираи маъдани мис, сурб, рух, хром, никел, кобалт, молибден, филизоти нодир қиматбаҳо зиёд аст. Аз сарватҳои ғайримаъданӣ захираи калони сулфур, намаки ош, шпат, талқ, абрак, фосфорит, барий ва ғайра мавҷуданд.

Аҳоли. Эрон дорои шароити гуногуни табиӣ буда, аҳолиаш соҳиби таърихи тӯлонии ташаккул аст. Аҳоли вобаста ба шароитҳои

табию иктисодӣ дар қаламрави он нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 51,9 нафар ва дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҳамагӣ 2-3 нафарро ташкил медиҳад. Бештар аз 43 дарсади аҳоли дар ноҳияҳои шимолии кишвар маскун шудааст.

Ҳайати миллии аҳолии Эрон гуногун буда, дар он беш аз 80 миллату халқият зиндагӣ мекунад. Аз нисф бештари онро форсҳо ва ҷойи дуҷумро озариҳо ташкил мекунад. Ҳамчунин, дар ин ҷо тотҳо, афғонҳо, курдҳо (беш аз 2 млн нафар) ва намоёндагони халқҳои дигар зиндагӣ мекунад. Зиёда аз 98 дарсади аҳолии мамлакат мусалмонанд.

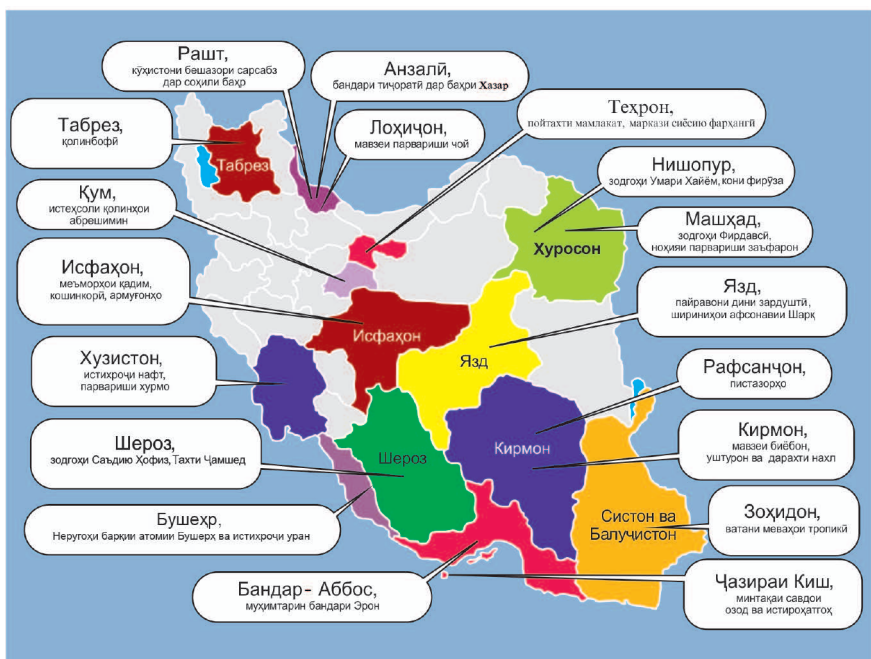
Тавсифи умумии хоҷагӣ. Эрон дар Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ мамлакати пуриқтидори саноатӣ аграрӣ мебошад.

Аввалин фабрика ва корхонаҳо дар кишвар дар ҷорӣ аввали асри ХХ сохта шудаанд. Дар ин давра асоси саноат аз истеҳсоли коркарди нафт, коркарди сарватҳои маъданӣ, ғайримаъданӣ ва саноати сабук, бештар бофандагӣ иборат буд. Баробари ба бозори дохилии Эрон сар даровардани маҳсулоти саноатӣ хориҷӣ, корхонаҳои, ки пеш сохта шуда буданд, дар давраи Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳон ба рақобат тоб наоварда, фаъолиятшонро пурра қатъ карданд. Ин вазъ Эронро водор сохт, ки барои ҳифзи саноати худ соли 1965 доир ба «Муҳофизати саноати милли» қонун қабул кунад. Мувофиқи ин қонун ба инкишофи саноати милли, пеш аз ҳама, ба рушди устувори саноати вазнин эътибори ҷиддӣ дода шуд. Давлат барои рушди ин соҳа дар солҳои 1949-1955 20,1 дарсади маблағгузорию ҷудо кард ва пас аз солҳои 1963-1968 онро ба 29,8 дарсад расонд. Фақат дар панҷсолаи сеюми асри гузашта Эрон сохтмони комбинати филизгудозӣ, корхонаи истеҳсоли алюмин, троллейбусозӣ, мошинсозӣ, корхонаҳои васлкунада, нафткоркунӣ ва химияи нафтро ба нақша гирифт. Бунёди ин корхонаҳои азим ва ба қор даровардани онҳо вобастагии мамлакатро ба маҳсулоти хориҷӣ кам кард. Дар бозори дохилӣ ба истеҳсоли маҳсулоти саноати милли эътибори махсус дода шуд. Мувофиқи қонун ташкилотҳои давлатӣ бояд, пеш аз ҳама, маҳсулоти маҳаллиро харидорӣ кунанд.

Эрон аз ҷиҳати истихроҷи нафт дар байни давлатҳои узви ОПЕК (Созмони Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафт) дар ҷойи дуҷум буда, аз ҷиҳати содироти он дар дунё зинаи чорумро ишғол мекунад.

Эрон барои тараққиёти саноат дар баробари маблағгузорию давлатӣ ва соҳибкорони маҳаллӣ сармояи хориҷиро низ васеъ истифода мебарад. Чунин сиёсати иқтисодӣ натиҷаи хуб додааст. Дар таркиби даромади милли ҳиссаи саноат мунтазам афзуда, кишвар соҳиби соҳаҳои нави саноат шуд. Дар таркиби он ҷойи асосиро саноати маъдани кӯҳӣ, пеш аз ҳама, истихроҷи нафт ва коркарди он ташкил мекунад. Дар айни замон Эрон аз 65 ҷохи сатҳи хушкӣ

ва 70 чохи тунукобаи бахрӣ нафт истехсол мекунад ва аз чиҳати истехсоли он дар ҷаҳон дар ҷойи панҷум қарор дорад. Истехсоли газу ангишт аҳаммияти маҳаллӣ дорад. Аз захираҳои табиӣ маъдани оҳан, марганетс, хром, мис, молибден, сурб, рух, симоб, маргимуш истехсол карда мешавад. Ба ғайр аз ин, кишвар навъҳои зиёди сарватҳои ғайримаъданӣ (намак, намаки главберитӣ, магнезӣ, шпат, асбест, корунд, талк, графит, абрақ ва ғайра) истихроҷ мекунад. Дар мамлакат соҳаи нафткоркунӣ, хӯрокворӣ, саноати сабук ва трикотажӣ инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои нафткоркунӣ ва хӯрокворӣ дар Ободон, Масҷиди Сулаймон, Кирмоншоҳ, Нафтишоҳ ва дар наздикии Техрон сохта шудаанд. Аз соҳаҳои саноати сабук бофандагӣ тараққӣ карда, матоҳои пахтагӣ, ресмон, моҳут, шохӣ, қолин истехсол мекунанд. Саноати коркарди пашм дар Кирмон, Табрез, Кошон; абрешим дар Язд, Шахӣ, Кошон; трикотаж дар Техрон, Табрез, Исфаҳон ва ғайра ҷойгир шудаанд. Қолинро асосан косибон истехсол мекунанд ва маҳсули дасти қолинбофони эронӣ дар дунё машҳур аст.

Расми 19. Нақшаи тахассусии шаҳрҳои Эрон

Саноати хӯрокворӣ дар истехсоли қанд (беш аз 27 корхона), биринҷ (беш аз 30 корхона), орд, консервабарорӣ (гӯшту моҳӣ ва сабзавоту мева), коркарди ҷой ва тамоку инкишоф ёфтааст. Дар

баробари рушди сохтмони корхонаҳои саноатӣ, корхонаҳои масолеҳи бинокорӣ пешрафт кардааст. Дар ин ҷо семент, шиша, хишти ба оташ тобовар, гач (алебастр), оҳак ва ғайра истехсол карда мешавад.

Саноати мошинсозӣ аз корхонаҳои хурди касибӣ ва васлқунанда то тавлидгоҳҳои бузург (аз қисмҳои алоҳида сохтани маснуоти гуногуни захираҳои саноати ҳарбӣ – радио, телевизор ва ғайра) иборат мебошанд. Дар баробари сохтани корхонаҳои филизгудозии сиёҳ ва ранга дар Эрон корхонаҳои ҳозиразамони мошинсозӣ сохта шудаанд, бахусус саноати автомобилсозӣ хеле пеш рафтааст. Ҳоло дар Эрон 12 корхонаи автомобилсозӣ амал мекунад ва мамлакат соле зиёда аз 250 ҳазор автомобил истехсол мекунад. Дар назар дошта шудааст, ки оянда ин шумора ба 500 ҳазор расонида шавад. Дар қатори мошинҳои гуногун барои соҳаҳои гуногуни саноат ва кишоварзӣ мошинаҳо ва қисмҳои эҳтиётӣ низ истехсол мекунад. Дар асоси коркарди нафт соҳаҳои саноати химияи нафт ташкил шудааст, ки маҳсулоти гуногуни резинӣ истехсол мекунад. Аз ҳисоби навъҳои гуногуни маҳсулоти химиявӣ нурии маъданӣ, сода, рангҳои органикӣ, лак, воситаҳои шушӯшӯ ва ғайра истехсол карда мешавад.

Инкишофи соҳаҳои саноат ва обёрии заминҳо бе заминаи пур-иктидори энергетикӣ ғайриимкон аст. Бинобар ин, солҳои охир Эрон доираи сохтмони корхонаҳои гидроэнергетикиро васеъ кард. Дар дарёҳои Караҷ, Диз, Сафедрӯд неругоҳҳои барқи обӣ ва обанборҳо сохта шуданд. Дар баробари инкишофи соҳаҳои ҳозиразамони саноат хунармандӣ ва касибӣ тараққӣ ёфтааст.

Кишоварзӣ соҳаи анъанавӣ ва муҳимми иқтисодии Эрон ба ҳисоб меравад. Баъди ислоҳоти соли 1963 дар ин соҳа тағйироти иҷтимоӣ иқтисодӣ гузаронида шуд. Пеш аз ҳама, заминдорӣ помешикон маҳдуд (30-150 га) шуда, дар мамлакат ҳазорҳо хоҷагиҳои кооперативӣ ташкил шуд. Дар охири соли 1967 шумораи деҳқонони заминдор ба 600 ҳазор расид. Барои васеъ кардани замини обӣ дар дарёҳои Диз, Сафедрӯд, Караҷ иншооти обёрӣ сохта шуд. Соҳаи асосии кишоварзӣ зироаткорӣ мебошад. Аз зироати ғалладона: гандум, чав; дар заминҳои обӣ – пахта, шолӣ, лаблабуи қанд, найшакар, тамоку, чой, кунҷит, канаб, лубиёҳо, инчунин, сабзавот, боғу тоқпарварӣ рушд кардааст.

Эрон дорои чарогоҳҳои васеъ мебошад, ки боиси рушди чорводорӣ шудааст. Дар ин соҳа парвариши гӯсфанду буз, чорвои калони шохдор, аспарварӣ ва моҳидорӣ бештар инкишоф ёфтааст.

Иқтисодии Эрон дар ҳоли ҳозир бо суръати баланд тараққӣ карда, пеш меравад.

Беитар аз 50% тухми моҳӣ (украи сиёҳ), ки аз баҳри Хазар (Каспий) ба даст оварда мешавад, ба мамлакати Эрон рост меояд.

Географияи нақлиёт. Эрон дорони навъҳои гуногуни нақлиёт мебошад. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи асосиро нақлиёти роҳи оҳан ва автомобилӣ ишғол мекунад. Дар равобити берунаи ин кишвар роҳҳои баҳрӣ, қубурӣ (хатҳои интиқоли нафту газ) ва ҳавоӣ ҳам аҳаммияти бузурги иқтисодию иҷтимоӣ доранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз харита ва атлас роҳҳои асосии оҳан ва мошингарди Эронро муайян кунед ва ба онҳо баҳои иқтисодӣ-географӣ диҳед.*
2. *Эрон аз кадом намуди сарватҳои табиӣ гани аст?*
3. *Нақшаи инкишофи иқтисодии Эронро дар ҷустуҷӯи онҳо шарҳ диҳед ва фаҳмонед, ки он барои пешрафти иқтисодии мамлакат чӣ фоида расонд?*
4. *Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои саноатӣ ва кишоварзии Эронро тасвир карда, дар бораи онҳо маълумот диҳед.*

ОҶ МЕДОНЕД?

1. *Аз 22 март соли 1935 давлати Эрон ном гирифтааст. То ин вақт бо номи давлати Форс маълум буд.*
2. *Аз ҳама қолинҳои қиматбаҳое, ки дар Эрон бо усули касибӣ истифода карда мешаванд, қолинҳои Исфаҳон беҳтаранд.*
3. *Қаторкӯҳҳои Загрос ва Албурз кӯҳҳои асосии Эрон буда, қуллаи баландтаринаш Дамованд (5681 м) – вулкони хомӯшишуда аст. Дар танӯраи он бӯғи сулфур ва дар нишебиҳои доманааш чашимаҳои гарм фаввора мезананд.*
4. *Бузургтарин шаҳри Эрон пойтахти он – Техрон мебошад, ки ҳавои атмосфераи он дар дунё аз ҳама ифлостар аст. Ба ҳисоби миёна ҳар рӯз аз бемороне, ки ба ифлосии атмосфера алоқаманданд, дар ин шаҳр 27 нафар мефавтад. 60% захираи нафти ҷаҳон ба халиҷи Форс рост меояд. Захираи нафт дар Эрон ба 125 миллиард баррел расида, 10% захираи нафти ҷаҳонро ташкил медиҳад. Эрон ҳар рӯз 4 млн баррел нафт истихроҷ мекунад.*
5. *Дар шаҳри Язд то ҳол ибодатгоҳҳои зардушӣ вучуд доранд, ки оташи муқаддас дар он зиёда аз 2000 сол месӯзад.*

Ҳулоса. Эрон тафовутҳои дохилии хос дорад. Ноҳияи марказӣ маркази таърихӣ географияи кишвар ба шумор меравад. Минтақаи ҷанубу ғарбии кишвар остон (вилоят)-ҳои соҳили халиҷи Форсро дар бар мегирад ва маркази асосии истихроҷу коркарди нафт аст. Ноҳияи шимолӣ настии назди Хазар (Каспий)-ро дар бар мегирад, ки соҳаи таҳассуси он парваршии рустаниҳои субтропикӣ мебошад. Барои ноҳияи шарқӣ кишоварзии нисбатан қафмонда хос аст. Дар ноҳияи шимолу шарқӣ низ соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дорад.

§2.11 ПОКИСТОН

Шумо доир ба ин мамлакат чӣ маълумот доред? Ин мамлакат чӣ гуна шароити табиӣ дорад? Аз Покистон ба Тоҷикистон кадом навъи маҳсулот ворид мешавад?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Покистон соли 1947 дар натиҷаи тақсими Ҳиндустон ҳамчун давлати мустақил ташкил шудааст.

Он дар шарқ бо Ҳиндустон, дар шимолу шарқ бо Чин, дар ғарб бо Афғонистон ва Эрон ҳамсарҳад аст. Дар ҷануб тавассути баҳри Араб ба уқёнуси Ҳинд роҳи баромад дорад, ки Покистонро бо роҳи баҳрии умумиҷаҳонӣ пайваस्त мекунад. Дар хушкӣ ду хатти роҳи оҳан қаламрави Покистонро бо Ҳиндустон пайваस्त мекунад. Ин ба Покистон имкон медиҳад, ки бо роҳи баҳрӣ ва оҳан бо мамлакатҳои дуру наздик робитаи иқтисодӣ дошта бошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Релефи қаламрави Покистон то дараҷае кӯҳсор аст. Шимол ва шимолу ғарби онро кӯҳҳо ва баландиҳо ишғол кардаанд. Баландии кӯҳҳо дар шимол 4-6,5 ҳазор метрро ташкил мекунад. Дар ҷанубу шарқии мамлакат ҳамвориҳои Ҳинд доман паҳн кардааст, ки барои ҳаёт ва ташкили кишоварзӣ мусоид аст. Дар қаламрави мамлакат сарватҳои гуногуни зеризаминӣ мавҷуданд, ки аз онҳо захираи маъдани оҳан, хром, мармар, намаки ошӣ, оҳаксанг, уран, фосфорит, барит, сулфур, сангҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо манган, боксит, сурб, руҳ, сурма, нафт, газ, ангишт ва масолеҳи бинокорӣ (гач, оҳаксанг, гил) аҳаммияти саноатӣ доранд.

Иқлими Покистон дар зери таъсири бодҳои мавсимӣ (муссонҳо) қарор дорад. Дар қисми зиёди қаламрави он иқлими тропикӣ, дар ноҳияҳои шимолу ғарбӣ субтропикии хушк ва танҳо дар минтақаҳои кӯҳӣ иқлими нисбатан намнок ҳукмфармо аст. Дар ҳудуди кишвар бешазорҳо ниҳоят каманд (3%).

Бузургтарин дарёи Покистон рӯди Ҳинд аст, ки қисми зиёди ҳудуди мамлакат дар водии он ҷойгир шудааст. Дарёҳои ҷанубӣ ё резишгоҳ надоранд ё ин ки ба баҳри Араб мерезанд. Шохоби бузургтарини дарёи Ҳинд – Сатлеҷ аз ҳисоби дарёҳои Панҷоб (Чиноб, Рави, Челам, Боис) ташкил шудааст ва оби он ба воситаи бузургтарин каналҳо (Дипалпур, Пакпаттан, Панҷнад) барои обёрӣ истифода мешавад.

Географияи аҳоли. Барои Покистон дараҷаи баланди афзоиши табиӣ аҳоли хос аст. Афзоиши солонаи табиӣ аҳоли 2,5% аст. Ҳоло шумораи аҳолии кишвар 228,0 млн нафарро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда соли 1901 ҳамагӣ 16,6 млн нафар буд. Дар тӯли зиёда аз сад сол аҳоли даҳ баробар афзудааст. Аҳоли дар мамлакат нобаробар ҷойгир шудааст ва зичии миёнаи он дар 1 км² тақрибан 288,5 нафар аст, аммо дар Балучистон ин нишондиҳанда ҳамагӣ 7

нафар мебошад. Дарачаи давомнокии миёнаи умри аҳоли, чи занҳо ва чи мардҳо, ба 66,3 сол баробар аст. Барои паст кардани дарачаи афзоиши табиӣ аҳоли ҳукумати мамлакат барномаи миллии танзими оиларо қабул кард.

Покистон давлати сермиллат мебошад. Аз ҳама миллати сершумор панҷобиҳо ва синдҳо ба ҳисоб мераванд. Забони давлатии кишвар забони урду мебошад.

Расми 20. Харитаи Покистон

Географияи хоҷагӣ. Покистон кишвари аграрию саноатӣ мебошад. Аксари аҳоли ба кишоварзӣ (44%) машғуланд: дар саноат 20% ва соҳаҳои хизматрасонӣ 32%-и аҳоли машғули кор аст. Яке аз проблемаҳои асосии ин кишвар бекорӣ мебошад. Бештари аҳоли аз мутахассисони баландихтисос то коргари одӣ ҳамчун муҳоҷири корӣ ба хориҷи кишвар, бештар ба кишварҳои Шарқи Миёна мераванд. Аз ҳаҷми умумии ММД 20,8% ба кишоварзӣ, 25% ба саноат, 51% ба нақлиёту тиҷорат рост меояд. Покистон яке аз мамлакатҳои нисбатан тараққикардаи Осиёи Ҷанубӣ мебошад. То ба

даст даровардани мустақилият дар иқтисодиёти он соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дошт. Саноати он аз якчанд фабрикаи бофандагӣ, корхонаҳои канд, ордкашӣ, корхонаҳои хурди механикӣ ва таъмири роҳи оҳан иборат буд. Баъди қабул кардани барномаи инкишофи иқтисодӣ ба ташаккул ва инкишофи соҳаи сармоядорӣ эътибори чиддӣ дода шуд. Мувофиқи барномаи мазкур дар мамлакат Иттиҳодияи тараққиёти саноат ташкил карда шуд. Дар солҳои истиқлоли миллӣ саноати атомӣ бунёд карда шуд, ки он садҳо гурӯҳи иншоотҳои саноатиро дар бар мегирад, қисми зиёди онҳо ба соҳаи ҳарбӣ тааллуқ доранд. Дар он баробари маблағгузори давлат, инчунин, сармояи хусусии миллӣ иштирок мекунад. Бо қувваи сармояи хусусӣ ва давлатӣ даставвал корхонаҳои калони саноати сабук барпо карда шуданд. Дар он мавқеи асосиро саноати бофандагӣ ишғол мекунад. Корхонаҳои бофандагӣ матои пахтагӣ (бештар аз 170 фабрика), шоҳӣ ва трикотаж истеҳсол мекунанд. Қолинбофӣ босуръат инкишоф меёбад. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати хӯрокворӣ низ ривоч ёфт. Дар таркиби он ҳиссаи саноати қанд (зиёда аз 24 корхона) калон аст.

Нақши муҳимро дар иқтисодиёти кишвар косибӣ мебозад. Масалан, аҳоли дар корхонаҳои хурд маҳсулоти варзишӣ (тӯбҳои футболу волейбол, чӯбдастаи чавгонбозӣ) ва дастгоҳҳои ҷарроҳӣ истеҳсол мекунанд. Дар Файсалобод ва дигар шаҳрҳои корхонаҳои хурди бофандагӣ, хусусан корхонаҳои матоъҳои пахтагӣ, амал мекунанд.

Дар рушд ва пешрафти иқтисодиёти мамлакатро бе тараққиӣ саноати вазнин тасаввур кардан мумкин нест. Бинобар ин, солҳои охир бо маблағгузори давлат, сармоягузори хусусӣ ва хориҷӣ корхонаҳои калони саноати энергетикӣ, коркарди нафт, филизгудозӣ, мошинсозӣ, химиявӣ, электротехникӣ, истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ сохта шудаанд.

Соли 1980 бо ёрии Иттиҳоди Шӯравӣ дар наздикии Қарочӣ комбинати филизгудозӣ ба кор даромад.

Дар баробари ин Покистон то кунун бисёр навъҳои маҳсулоти саноатиро аз ИМА, Англия ва Чопон меҳарад.

Кишоварзӣ. Таъминоти озуқаворӣ ва саноати мамлакат бо ашёи хом ба соҳаҳои кишоварзӣ вобаста аст. Маҳсулоти асосии ғалладонаро гандум ташкил медиҳад, ки давлат онро аз деҳқонон харида, аҳолиро бо орд таъмин мекунад. Давлат барои дастрас кардани навъҳои серҳосили гандум, таъмин бо тухми зироат бо нархи арзон мусоидат карда, барои харидани нуриҳои маъданӣ ба аҳоли кумак мекунад. Пахтакорӣ низ яке аз соҳаҳои муҳими рустанипарварии мамлакат мебошад. Онро дар хоҷагиҳои хурд парвариш мекунанд. Сипас

корпоратсияҳои давлатӣ аз онҳо пахтаро харидорӣ карда, барои фурӯш ё таъмини фабрикаҳои бофандагӣ истифода мебаранд. Ғайр аз ин, дар мамлакат шолӣ, чуворимакка, найшакар, лӯбиё ва арзан кишт карда мешавад, ки аҳаммияти озуқаворӣ ва содиротӣ доранд. Зироаткорӣ ба обёрӣ эҳтиёҷ дорад. Системаи обёрии Покистон аз қадим шухрат дошт. Дар кишвар 80% заминҳои кишт обёрӣ шудаанд.

Биринчи навъи басматӣ, ки донаи дарозрӯяи хуштамъ ва дар кишварҳои Шарқи Наздик арзиши баланд дорад, дар Покистон истеҳсол карда мешавад.

Дар Покистон парвариши рустаниҳои полезӣ, обчакорӣ ва боғдорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар гузашта хӯрокворӣ намерасид, давлат онро аз хориҷа меҳарид. Ҳоло Покистон худаширо бо аксар навъи маҳсулоти хӯрокворӣ пурра таъмин мекунад. Мамлакат дар истеҳсоли картошка дар байни давлатҳои Осиё ҷойи аввалро ишғол мекунад. Истеҳсоли солонани он 46 млн тонна буда, дар ҷаҳон дар зинаи 8-ум меситад.

Чорводорӣ соҳаи дуҷумдараҷа аст. Дар он парвариши чорвои корӣ афзалият дорад. Солҳои охир фермаҳои парвариши чорвои гӯшту ширдеҳ ба роҳ монда шудааст. Дар ноҳияҳои камбориш гӯсфанд, буз ва уштур парвариш мекунанд. Аз баҳр моҳӣ шикор карда мешавад. Дар содироти Покистон пахта, маҳсулоти бофандагӣ, либос, биринҷ, пӯст, қоллин; дар воридоти он мошинҳо, таҷҳизот, нафт, маҳсулоти нафтӣ, таҷҳизоти нақлиёт, ғалладона ва лӯбиёгӣ бартарӣ дорад. Шарикони тичоратии берунаи Покистон ИМА, Гонконг, Англия, Олмон, АМА, Ҷопон, Малайзия, Арабистони Саудӣ мебошанд.

Нақлиёт. Покистон дорои беш аз 8823 километр роҳи оҳан ва 58000 километр роҳи мошингард мебошад. Шоҳроҳҳои асосии роҳи оҳан водии Ҳиндро гузашта, ноҳияҳои саноатии мамлакатро бо бандари Қарочӣ пайваст мекунанд. Нақлиёти автомобилӣ асосан вазифаи бор ва мусофиркашонии дохилиро иҷро мекунад. Флоти тичоратӣ давлатӣ аст.

Покистон мамлақати аграрию саноатӣ буда, дар байни кишварҳои исломӣ ягона давлати дорои силоҳи ядрой мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Афзоиши босуръати аҳоли; ҳамвориҳои Ҳинд, дарёи Ҳинд, каналҳои Дипалпур, Пакпаттан, Панҷнад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Атлас ва харитаро истифода бурда ба мавқеи иқтисодию географии Покистон баҳо диҳед.
2. Шароит ва сарватҳои табиӣи Покистон барои инкишофи соҳаҳои, саноат, кишоварзӣ, нақлиёт то чӣ андоза мусоидат мекунад?

3. Қисми асосии аҳолии Покистонро кадом халқҳо ташиқил мекунад ва ба кадом дин эътиқод доранд?
4. Дар харитаи контурӣ соҳаи кишоварзии Покистонро тасвир кунед. Доир ба соҳаҳо ва ноҳияҳои кишоварзӣ маълумот бидиҳед.

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Покистон ягона давлате мебошад, ки истиқлоли Арманистонро эътироф накардааст, дар сурате ки Арманистон истиқлоли Покистонро эътироф кардааст.
2. Ҳашиод дарсади тӯби футболро дар дунё Покистон истеҳсол мекунад.
3. Дар Покистон барои ду дақиқа дер мондан ба дарс хонанда дар синф 8 соат китоби Қуръонро мутолиа мекунад.
4. Номи Покистонро Чаудхури Раҳмат Алӣ, ки дар Англия зиндагӣ мекарду донишҷӯии Донишгоҳи Кембриҷ буд, пешниҳод кардааст.
5. Дар Покистон бо 60 забон гуфтугӯ мекунад. Дар қонун ду забони давлатӣ – урду ва англисӣ қабул шудааст.

Ҳулоса. Покистон мамлакати аграрию саноатӣ буда, дар таркиби хоҷагии он кишоварзӣ нақши асосиро мебозад. Агарчи дар Покистон соҳаҳои саноати мошинсозӣ, химия, нафту химия ва бофандагӣ рушд кардаанд, вале он аз Ҳиндустон ақиб мондааст..

МАМЛАКАТҲОИ ҚИТЪАИ АВРУПО

§3.1 АВРУПОИ ҒАРБӢ

Чаро дар асри XX ин минтақаи машҳур мавқеи пешсафӣ худро дар ҷаҳон аз даст дод? Кадом соҳаҳои саноат мавқеи онро дар таркиби хоҷагии ҷаҳон боло бардоштаанд? Кадом давлатҳо дар сафи пеши рушди иқтисодию сиёсии он қарор доранд?

Мавқеи географӣ. Аврупои Ғарбиро аз рӯи мавқеи географӣ ва хусусиятҳои таърихӣ, табиӣ, хоҷагӣ ба се зерноҳия ҷудо кардаанд: Марказӣ, Шимолӣ ва Ҷанубӣ, ки онҳо аз рӯи масоҳат қариб баробар буда, аз рӯи шумораю зичии аҳоли аз якдигар фарқ доранд. Мамлакатҳои ин минтақа якҷоя қаламрави яклухтро ташкил медиҳанд. Масоҳати онҳо аз соҳили баҳри Норвегия то баҳри Миёназамин (аз шимол ба ҷануб 5 ҳазор километр) тӯл кашидааст. Масоҳати умумии минтақа 3,7 млн км² (2,5% майдони хушкӣ) буда, дар он 24 давлати мустақил ҷойгир шудаанд. Давлатҳои минтақаро умумияти таърихӣ, муносибатҳои сиёсӣ иқтисодӣ бо ҳам алоқаманд кардааст. Аз нигоҳи ҳудуд ин мамлакатҳо он қадар бузург нестанд. Як қисми онҳо бо номи давлатҳои хурд (микродавлат) машҳуранд (Андора, Ватикан, Лихтенштейн, Монако, Сан-Марино). Аз ҳама хурдтарини онҳо Ватикан аст, ки дар микёси ҷаҳон мавқеи хос дорад.

Мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ низоми давлатии гуногун доранд: буржуазии ҷумҳуриявӣ, монархӣ, монархӣ конституционӣ, унитарӣ ва федеративӣ.

Аврупои Ғарбӣ яке аз қадимтарин марказҳои хоҷагии ҷаҳонӣ мебошад.

Географияи аҳоли. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Ғарбӣ беш аз 403 млн нафар буда, афзоиши он суст аст. Вазъи демографияи минтақа нисбатан номусоид аст. Дар баъзе мамлакатҳо ҳолати камшавии аҳоли (депопулятсия) мушоҳида карда мешавад. Таваллуд фақат дар қисми ҷануби минтақа (махсусан дар Испания) зиёдтар аст, ки онро ба таъсири зиёди дини насронӣ алоқаманд медонанд.

Ҳиссаи минтақа дар системаи ҷаҳонии муҳоҷирати берунаи аҳоли тағйир ёфтааст, яъне Аврупои Ғарбӣ дар гузашта (даврони кашфиётҳои бузурги географӣ) сарчашмаи муҳоҷират буд, вале ҳоло ба маркази асосии муҳоҷирати корӣ табдил ёфтааст. Дар ҳоли ҳозир дар ин ҷо шумораи коргарони хориҷӣ аз 30 млн нафар зиёд аст, ки ҳукуқи шаҳрвандӣ надоранд ва онҳоро коргари кироя («гастарбайтер») меноманд.

Аҳолии минтақа аз нигоҳи ҳайати миллӣ якхела буда, аммо аз ҷиҳати этникӣ гуногун аст. Ин ҳолат дар давлатҳои ду ва бисёрмиллата боиси муноқишаҳои миллӣ мешавад. Чунин нооромии миллию этникиро дар Британия, Белгия ва Испания мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба минтақаи Аврупои Ғарбӣ ҷойгиршавии нисбатан зичи аҳоли хос аст. Ба ҳисоби миёна дар 1 километри мураббаъ 100 нафар рост меояд, ки аз рӯи ин нишондод дар дунё ҷойи якумо ишғол мекунад, вале дар қисмҳои ҷудогонаи он (байни шимолу марказ) зичии аҳоли фарқ мекунад. Ба ҳамин сабаб дар ин минтақа дараҷаи баланди урбанизатсия вучуд дорад. Аз се ду ҳиссаи аҳоли (дар баъзе мамлакатҳо то 4/5 ҳисса) дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад.

Хусусияти хоси агломератсияи шаҳрӣ ин аст, ки дар шаҳрҳои калон аҳоли аз ҳад зиёд ҷамъ шудааст. Шаҳрҳои Лондон, Париж, Рейн, Рур аз қабилӣ чунин шаҳрҳои калон мебошанд, ки ҳар яки он беш аз як млн нафар аҳоли доранд.

Аврупои Ғарбӣ бузургтарин минтақаи урбанизатсияшудаи ҷаҳон мебошад.

Агломератсияи Рур дар дунё калонтарин буда, дар 9 ҳазор километри мураббаъ ҷойгир шудааст. Он беш аз 13 млн. нафар аҳоли, қариб 100 шаҳр, аз ҷумла 25 шаҳри калонро дар бар мегирад. Дар баъзе қисмҳои ин агломератсия зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ то ба 5 ҳазор нафар расидааст.

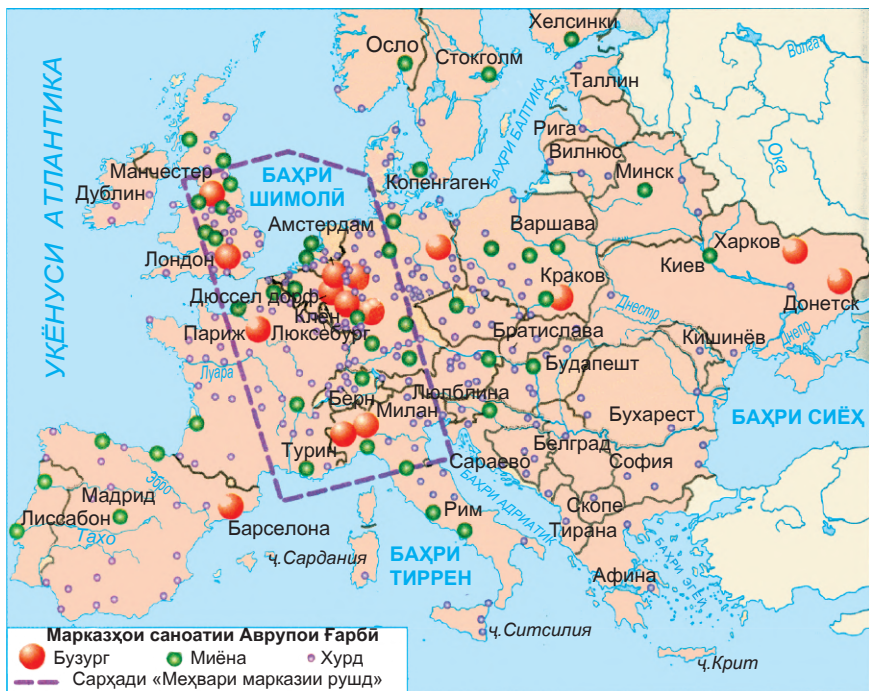
Ягонагии аҳолии минтақа ва ба оилаи ҳиндуаврупоӣ мансуб будани халқҳои он нишондиҳандаҳои муҳимми демографӣ ва дараҷаи баланди урбанизатсияи давлатҳои он ба шумор меравад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Аксар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ба гурӯҳи давлатҳои мутараққӣ мансубанд. Минтақа ба тӯфайли инқилоби саноатӣ пешсафи капитализми ҷаҳонӣ шуд ва ҳоло ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ яке аз пурқувваттарин ноҳияҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Маҳсулоти саноатӣ мавқеи хоҷагии Аврупои Ғарбро дар бозори ҷаҳонӣ хеле боло бурд. То Ҷанги Якуми Ҷаҳон Аврупои Ғарбӣ дар ҷаҳон бо истеҳсоли автомобил, дастгоҳу киштӣ, таҷҳизоти идоравӣ, маҳсулоти электротехникӣ машҳур буд. Дар ҳоли ҳозир низ дар баъзе соҳаҳои технологияи мураккаб дар сафи пеши бозори ҷаҳон қарор дорад.

Географияи саноати Аврупои Ғарбӣ бар асоси мавҷудияти шароити табиӣ ва сарватҳои табиӣ шакл гирифтааст. Дар қисми шимолии он маъданҳои табиӣ филизот, сӯзишворӣ, дар ҷануб бештар маъдани филизот ва саноати вазнин ҷойгир шудаанд.

Саноати сӯзишворию энергетикӣ дар ибтидо пурра бо ёрии манбаъҳои ангишти маҳаллӣ фаъолият мекард. Дар миёнаҳои асри XX истихроҷу истеъмоли ангишт кам шуда, ҷойи онро нафту газ ва атом гирифт. Баҳри Шимолӣ макони бузурги истихроҷи нафт мебошад, ки аз он ҷо солона беш аз 180 млн тонна нафт ва 100 млрд м³ гази табиӣ истихроҷ карда мешавад. Дар ин ҷо бештар аз 250 кони нафту газ кашф карда шудааст, ки бузургтарини онҳо кони Статфорд мебошад. Яке аз захираҳои калонтарини гази ҷаҳонӣ Слохтеран дар Нидерландия воқеъ шудааст.

Расми 21. Марказҳои саноати Аврупои Ғарбӣ

Аврупои Ғарбӣ талаботи худро бо нафт 1/3 ҳисса, бо газ 2/3 ҳисса қонеъ мегардонад ва боқимондашро аз хориҷа (бештар аз Русия) мегирад. Дар баробари ворид кардани нафт корхонаҳои нафткоркунӣ асосан дар шаҳрҳои бандарӣ ва қисман дар шаҳрҳои дохилӣ сохта шудаанд.

Истеҳсоли нури барқ ба ҳавзаҳои ангишт дар шаҳрҳои калону бандарҳо мутобиқ аст, аммо нуруҳои барқи аловӣ дар минтақа бартарӣ доранд, инчунин, беш аз 70 нуруҳои барқи атомӣ мавҷуд аст. Дар аксари мамлакатҳои минтақа (ғайр аз Норвегия ва Швейтсария)

истгоҳҳои барқи обӣ аҳаммияти дувумдараҷа доранд. Дар Италияву Исландия аз нуруи гидротермалӣ (обҳои гарми зеризаминӣ) низ истифода мебаранд.

Саноати филизгудозии Аврупои Ғарбӣ ҳанӯз пеш аз оғози инқилоби илмӣ-техникӣ (ИИТ) пайдо шуда, ба ашёи хоми дохилӣ таъа мекард. Коркарди филизгудозии сиёҳ дар Англия, Олмон, Фаронса, Испания, Белгия, Шведсия ва Люксембург тараққӣ кардааст. Баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон марказҳои калони ин соҳа дар шаҳрҳои бандарӣ сохта васеъ карда шуданд. Нохияи калонтарини филизгудозии сиёҳи Аврупои Ғарбӣ ҳавзаи Рур буда, дар он ҷо дар як сол 25 млн тонна пӯлод гудохта мешавад. Калонтарин комбинати филизгудозӣ дар шаҳри Дойсбург аст, ки дар як сол то 10 млн тонна пӯлод истеҳсол мекунад. Дигар комбинати калону ҳозиразамон дар шаҳри Тарантои Италия ҷойгир шудааст, ки он 10 млн тонна иқтидори истеҳсоли дорад. Корхонаҳои саноати филизгудозии ранга асосан дар мамлакатҳои ҷойгир шудаанд, ки ашёи хом ва нуруи зиёди барқ доранд. Соҳаи муҳимтарину инкишофёфтаи филизгудозӣ саноати алюмин мебошад.

Саноати мошинсозӣ. Ин соҳаи авангарди минтақа дар шаҳрҳои калон ва агломератсияҳо воқеъ шудааст. Солҳои охир дар соҳаи мошинсозӣ хусусияти нави ҷойгиркунӣ ба амал омад, ки ин хусусият дар якҷоя кардани он зоҳир мешавад. Дар ҷойгиркунии он хусусиятҳои хосси зерсоҳа ба ҳисоб гирифта мешаванд. Масалан, дар Англия соҳаҳои электротехника, электроника, дастгоҳсозӣ, ракетии кайҳонӣ асосан дар шаҳри Лондон, автомобилсозӣ дар Бирмингем, таҷҳизоти бофандагӣ дар Манчестер, киштисозӣ дар Глазго ҷойгир карда шудаанд.

Саноати химия. Географияи ин соҳаро то Ҷанги Якуми Ҷаҳон ҳавзаҳои ангишт муайян мекард. Баъди ба яке аз ашёи хоми муҳими саноати химия табдил ёфтани нафт ва гази табиӣ, корхонаҳои онро дар соҳили баҳр ва дарё, дар шаҳрҳои бандарӣ сохтанд. Марказҳои калони саноати химия дар соҳилҳои дарёҳои Темза, Сена, Рейн, Элба ва Рона пайдо шудаанд.

Саноати сабук. Корхонаҳои ин соҳа маъмулан дар маҳалҳои серкоргар ва ноҳияҳои серистеъмол сохта мешаванд. Аз ин рӯ, онҳо дар тамоми мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ паҳн шудаанд. Солҳои охир корхонаҳои соҳаи саноати сабук бештар дар ноҳияҳои, ки қувваи кории арзон доранд, аз ҷумла, дар ҷануби Аврупо (Португалия) сохта шудаанд.

Соҳаи кишоварзӣ. Шароити табиӣи Аврупои Ғарбӣ барои тараққиёти кишоварзӣ нисбатан мусоид мебошад. Қатъи назар аз ин, ноҳияҳои алоҳидаи он бо шароити хосси географии худ аз якдигар фарқ мекунанд. Дар қисми марказии Аврупо зироатҳои

минтақаи муътадил, дар чануби он зироат ва дарахтони мевадихандаи субтропикӣ парвариш мекунад.

Зироаткорӣ ва чорводорӣ соҳаҳои асосии кишоварзӣ дар Аврупои Ғарбӣ мебошанд. Ҳосилнокии гандум ба 60-70 ст/га мерасад, ки он дар ҷаҳон нишондиҳандаи баландтарин аст.

Чорводорӣ дар аксари мамлакатҳо соҳаи таҳассусӣ ба ҳисоб меравад ва дар Дания ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст. Дания дар микёси ҷаҳон макони асосии истеҳсол ва содироти равғану шир, паниру тухм ва гӯшти хук ба ҳисоб меравад. Соҳаи зироаткорӣ талаботи аҳолиро пурра таъмин мекунад ва дар як вақт заминаи мустаҳкамӣ хӯроки чорво ба ҳисоб меравад.

Соҳаи моҳидорӣ чун пештара дар иқтисодиёти Норвегия, Дания, Исландия нақши назаррас дорад.

Соҳаи нақлиёт. Дар Аврупои Ғарбӣ тамоми соҳаҳои нақлиёт амал мекунад. Шабакаи нақлиёти ин ҷо хеле мураккаб аст, асоси онро шоҳроҳҳои бузурги гуногунсамт ташкил медиҳанд ва онҳо аҳаммияти байналмилалӣ доранд.

Нақлиёти обӣ низ ба воситаи рӯдҳои Рейн ва Дунай ба самтҳои гуногун роҳи баромад доранд. Боркашонии солонаи дарёи Рейн 250-300 млн тоннаро ташкил медиҳад. Бандари баҳрии калонтарини дунё Роттердам дар резишгоҳи ҳамин дарё воқеъ шудааст. Бандари калонтарини дарёи дунё Дуйсбург дар миёнҷойи соҳил ҷойгир шудааст. Солҳои охир шоҳроҳи оби Рейн-Майн-Дунай сохта шудааст.

Тараққиёти илму техника ҳама монеаҳои табииро дар минтақа бартараф кардааст. Роҳҳои оҳану автомобилгард, қубурҳои аз Алп гузаронидашуда, паромҳои соҳилҳои Балтик, ки ба баҳри Шимол васл мешаванд, нақби зеробии Ла-Манш аз он гувоҳӣ медиҳанд.

Аврупои Ғарбӣ ноҳияи асосии саёҳати ҷаҳонӣ буда, дар он мамлакатҳои соҳили баҳри Миёназамин мавқеи назаррас доранд. Ин мамлакатҳо ҳар сол қариб 150-200 млн нафар истироҳаткунандагон ва сайёҳонро қабул мекунад. Испанияро аз рӯи миқдори сайёҳоне, ки ба ин мамлакат меоянд, «рекордсмани ҷаҳон» номидаанд, зеро шумораи солонаи сайёҳон беш аз 160 млн нафарро ташкил мекунад (аз миқдори аҳолии мамлакат зиёд аст). Фаронса, Италия, Швейтсария, Австрия ва Англия низ макони муҳими сайёҳӣ мебошанд. Сайёҳӣ манбаи баъзе мамлакатҳои хурди Аврупои Ғарбӣ ба ҳисоб меравад.

Қаламрави Аврупои Ғарбиро ба се навъи ноҳияҳои сайёҳию рекреатсионӣ ҷудо кардаанд: наздибаҳрӣ, кӯҳӣ ва наздиқӯлӣ. Дар баробари ёдгориҳои табиӣ, дар ин минтақа ёдгориҳои антропогенӣ (таърихию меъморӣ) низ зиёданд. Шаҳрҳои Париж, Рим, Мадрид, Лондон, Афина, Амстердам, Венетсия, Неапол, Венаро макони сайёҳӣ меноманд.

Ҳифзи табиат ва проблемаҳои экологӣ. Зичии зиёди аҳоли, бунёди коргоҳҳои саноатию кишоварзӣ, истифодаи бармаҳали ҳудуд ва рушди нақлиёт дар Аврупои Ғарбӣ сабаби афзоиши мушкилоти экологӣ шудааст. Инкишофи босуръати саноат дар Англия ва Олмон сабаби пайдоиш ва паҳншавии боронҳои кислотай шудаанд. Он ба майдони васеи чангалҳо сироят карда, миқдори зиёди моҳӣ ва дигар организмҳои кӯлу баҳрхоро (махсусан, дар Шотландияю Норвегия, Шведсия) маҳв кард. Рейн дарёи ифлостарини дунё мебошад, ки дар соҳилҳои он 25 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунад. Дар ин ҷо 2/3 ҳиссаи корхонаҳои саноати химия ва силсилаи неругоҳҳои барқи атомӣ сохта шудаанд. Онҳо миқдори зиёди оби партовиро ба берун мебароранд, ки ҳаво, об, заминро ифлос мекунад. Қатъи назар аз чорабиниҳои бисёри ҳифзи муҳити атроф, ки солҳои охир аксари мамлакатҳои минтақа ба амал мебароранд, вазъи экологии ин ҷо ҳоло ҳам мураккаб аст.

Бо вуҷуди ин ки суръати рушди иқтисодии минтақа то ҳадде суст шудааст, Аврупо ҳоло ҳам дар дунё яке аз марказҳои пешсаф ва пуриқтидори иқтисодӣ мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Кишварҳои Аврупои Ғарбӣ маркази пуриқтидори иқтисодӣ; дараҷаи пасти таваллуд ва фавт мебошанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз рӯйи харитаи сиёсии Аврупои Ғарбӣ ва маълумоти оморӣ масоҳату аҳоли, таркиби сиёсию географии минтақаро тавсиф диҳед. Мамлакатҳои аз нигоҳи масоҳат, шумораи аҳоли, сохти идоракунӣ ба ҳам монанду фарқдоштаро ҷудо кунед.*
2. *Чаро ҳиссаи аҳолии Аврупои Ғарбӣ дар шумораи умумии аҳолии ҷаҳон кам шудааст?*
3. *Сабаби дигаргуниҳое, ки дар ҷойгиршавии соҳаҳои саноати Аврупои Ғарбӣ ба амал омадааст, дар чист?*
4. *Сабабҳои асосии мураккабшавии вазъи экологӣ минтақа дар чист?*
5. *Доир ба ландшафтҳои антропогенӣ ва ёдгориҳои таърихии Аврупои Ғарбӣ чӣ медонед?*
6. *Симои хоҷагии мамлакатҳои тараққикардаи Аврупоро кадом соҳаҳо муайян мекунанд?*
7. *Ба тараққиёти босуръати нақлиёти автомобилии мамлакатҳои мутараққии Аврупо кадом омилҳо сабаб шудаанд?*
8. *Оё норасоии ашёи хоми сӯзишворию энергетикӣ ба мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ (мисли бӯҳрони соли 70-уми асри XX) таҳдид мекунад?*

9. *Кадам соҳаҳои хоҷагии Аврупо метавонанд дар оянда эҳтиёҷ ба ашёи хоми беруна шаванд?*
11. *Чаро мамлакатҳои хурди тараққикардаи Аврупо зиёдтар робитаҳои иқтисодии беруна доранд?*

ОҶ МЕДОНЕД?

1. *Шоҳроҳи Белгия ба дараҷае чарогон шудааст, ки ҳатто онро шабона аз кайҳон мебинанд.*
2. *Дар Голландия 1180 осиеби бодӣ ба қайд гирифта шудааст.*
3. *Дар Олмон ҳамаи шахсони бехона бо худ сағ доранд. Ин ба хотири он нест, ки онҳо ин ҳайвонро дӯст медоранд, балки барои он аст, ки давлат барои нигоҳубини ҳайвон пули иловагӣ медиҳад.*
4. *Дар Шведсия баробарҳуқуқии зану мард хуб риоя карда мешавад. Дар ҳолати таваллуди фарзанд, ҳам ба модар ҳам ба падар барои нигоҳубини фарзанд 480 рӯз рӯхсатии бомузд дода мешавад.*
5. *Флоти моҳидории Исландия аз 1000 кишти ибора аст. Ба ҳисоби миёна дар як сол 1,5 млн тонна ё ин ки ба сари ҳар як нафар аҳолии кишвар 6 тонна моҳӣ шикор карда мешавад. Ба моҳидорӣ ва коркарди он 40% аҳолии қобили кор банд аст. Аз ¼ ҳиссаи содироти кишварро моҳӣ ва маҳсулоти аз моҳӣ тайёршуда ташкил медиҳад.*
6. *Белгия бо истеҳсоли силоҳи шикории «Браунинг», коркарди алмос (Антверпен – маркази ҷаҳонии фурӯши ҷавоҳирот) дар дунё машҳур аст. Австрия бо доштани маконҳои лижаронӣ дар кӯҳсор, Чехия бо истеҳсоли қалам (фабрикаи «Кохи-Нор» дар як рӯз 1 млн қалами дорои 21 дараҷаи сахтӣ ва 64 ранг) машҳуранд.*
7. *Сохтмони нақб (тунел) байни Фаронса ва Британияи Кабир аз соли 1987 то 1994 идома ёфт. Дар қабри гулӯгоҳ се нақби параллел сохта шудааст, ки дутои он барои ҳаракат дар ду самт ва яктои он барои таъмир хидмат мекунад. Дарозии нақб 50 км буда, 37 километри он аз қабри гулӯгоҳ дар чуқуриҳои 40 метр мегузарад. Ҳоло поезд аз Париж то Лондон дар 2,5 соат мерасад.*

Хулоса. *Аврупои Ғарбӣ дар байни минтақаҳои ҷаҳон аз ҷиҳати масоҳат аз ҷама хурд аст. Мавқеи мусоиди ҷойгиришавии географии он роҳҳои озоди баҳрӣ ва марзҳои баҳриаш мебошанд. Баҳрҳо дар зиндагӣ ва фаъолияти кишварҳои минтақа нақши бузург доранд. Шароити табиӣи Аврупо барои зиндагӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ аҳоли мусоид аст. Ҳудуди минтақа аз замони қадим хуб азхуд шудааст ва истифода бурда мешавад. Қаламрави он барои рушди иқтисод ва интегратсияи истеҳсоли хеле мувофиқ аст. Аврупои Ғарбӣ дорои сохтори гуногуни давлат – монархия, ҷумҳурӣ, федератсия ва унитарӣ мебошад. Аврупо ҳудуди урбанизатсияи баланд, дорои тамаддуни ягонаи этнокултурӣ (бартариҳои дини насронӣ ва оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ) мебошад.*

§3.2 МУҲАРРИКИ АСОСИИ ИҚТИСОДИЁТИ АВРУПО

Шакли идоракунии федеративии ин давлат чӣ бартарӣ дорад? Пас аз Чанги Дуюми Чаҳон ин мамлакат дар кадом ҳолат қарор дошт? Чойгир будани он дар маркази Аврупо барои мамлакат чӣ аҳамият дорад? Пас аз муттаҳидшавии қисмҳои он кадом проблемаҳо пайдо шудаанд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Олмон давлати якмиллата буда, мувофиқи конституция давлати федеративӣ мебошад. Он таърихан аз якҷанд мулкдории федералӣ ташаккул ёфтааст. Мулкҳои конституция, парламент ва ҳукумати худро доранд ва ҳуқуқҳои муайяни худмӯхториро низ соҳибанд. Дар як вақт тамоми ҳукумат ва парламони мулкҳои ба ҳукумати федеративӣ итоат мекунанд.

Мавқеи иқтисодию географияи Олмон, ки дар маркази Аврупо қарор гирифтааст, барои ин давлат хеле муҳим аст. Он соҳиби шохроҳҳои бузурги роҳи оҳану автомобил ва ҳавоӣ буда, онҳо чун чорроҳҳои бузурги минтақа, яъне роҳи кӯтоҳтарин аз Аврупои Ғарбӣ ба тарафи шарқ истифода мешаванд. Дар ин миён роҳи баромади бевоситаи Олмон ба баҳри Шимолӣ нақши махсусро мебозад, зеро дар соҳили ин баҳр бандарҳои бузурги чаҳонӣ чойгир шудаанд. Аз бандари Роттердам Нидерландия низ истифода мебарад. Дарёҳои Рейн ва Элба воситаи муҳими боркашонӣ ба дохили мамлакат ва хориҷи он мебошанд.

Ҳамаи давлатҳои ҳамсоияи Олмон давлатҳои тараққикардаанд.

Олмон яке аз мамлакатҳои тараққикардаи дунё буда, дар маркази қитъаи дар чорроҳҳои пайвастшавии ҳамаи қисмҳои Аврупо чойгир аст ва шароити табиӣ он барои рушди иқтисодиёт мусоидат мекунанд.

Географияи аҳоли. Олмон дар Аврупои Ғарбӣ яке аз кишварҳои сараҳолист, вале афзоиши табиӣ аҳоли нисбатан паст аст.

Баъди Чанги Дуюми Чаҳон дар натиҷаи аз дигар давлатҳо, аз ҷумла, аз давлатҳои Аврупои Шарқӣ баргаштани олмониҳо ба кишвар шумораи аҳоли афзуд.

Чойгиршавии аҳоли, шуғл ва ҳаياتи синфӣ он симои саноатӣ доштани мамлакатро ифода мекунанд. Зичии миёнаи аҳоли ба ҳар як километри мураббаъ бештар аз 230 нафар буда, дар ноҳияҳои саноатӣ (махсусан, дар ноҳияи Рур) ин нишондиҳанда ба 1000-2000 нафар мерасад. Аз рӯйи дараҷаи урбанизатсия Олмон дар миқёси чаҳон яке аз чойҳои аввалин (бештар аз 80%)-ро ишғол мекунанд. Агломератсияи шаҳрии ҳавзаи Рур аз калонтаринҳо буда, дар гирду атрофи Эссен, Дортмунд ва дигар марказҳои калон даҳҳо шаҳру маҳалҳои коргарнишин бо ҳам якҷоя шудаанд. Онҳо агломератсияи хеле бузургро ташкил кардаанд, ки даҳҳо километр тӯл кашида,

бештар аз 5 млн нафар аҳоли доранд. Мавҷудияти миқдори зиёди корхонаҳои калони саноатӣ ва аҳоли мушкilotи экологиро ба миён овардааст. Махсусан, ҳаво ва обҳои дарёҳои Рейну Рур ифлос шудаанд.

Олмон яке аз давлатҳои сараҳолии Аврупои Ғарбӣ мебошад. Барои Ҷумҳурии Федеративии Олмон вазъи номусоиди демографӣ хос аст. Кишвар дар вартани камшавии аҳоли қарор дорад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Олмон давлати дорои саноати мутараққӣ буда, аз рӯи ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилӣ, истеҳсолоти саноатӣ ва дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ дар миқёси ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Дар ҳаҷми умумии маҳсулоти ҷаҳонӣ ҳиссаи Олмон зиёда аз 6% аст. Ба он қариб 23% ҳаҷми маҳсулоти дохилии Аврупои Ғарбӣ рост меояд.

Болоравӣ ва инкишофи иқтисоди баъдичангии Олмон ба васеъ шудани бозори дохилии он вобаста мебошад. Ҳоло аз рӯи дараҷаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз ИМА қафо буда, қариб баробари Ҷопон ва дар якҷоягӣ нисбат ба Англия, Италия, Белгия бештар маҳсулот истеҳсол мекунад. Иқтидори иқтисодии он ба инкишофи соҳаҳои саноат вобаста мебошад ва дар он монополияҳои калон (ширкатҳои трансмиллӣ) мавқеи асосӣ доранд.

Дар соҳаҳои иқтисоди Олмон дар солҳои баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон пешравии калон мушоҳида карда мешавад. Дар тамоми ноҳияҳои он дар таркиби хоҷагӣ саноат бартарӣ пайдо кардааст.

Географияи саноат. Беш аз сад сол қабл аз ин захираҳои табиии Олмон, ба монанди ангишт, намакҳои калий ва ошӣ, маъдани оҳан ба тараққиёти соҳаҳои энергетикаю химия, саноати филизгудозӣ ва мошинсозӣ асос гузошта буданд.

Энергетикаи он то миёнаи солҳои 60-уми асри XX асосан ба воситаи ангишт амал мекард, чунки захираи ангишти кишвар хеле зиёд аст. Ҳоло 3/4 ҳиссаи истихроҷи он ба ҳавзаи Рур рост меояд. Дар ноҳияи Кёлн ангишти сиёҳтоб бо усули кушод истихроҷ карда мешавад, ки он ашёи хоми саноати химия ва сӯзишворӣ ба ҳисоб меравад. Қисми зиёди неругоҳҳои барқи аловӣ дар ҳавзаҳои ангишт ҷойгиранд, вале дар шароити инкишофи илмӣ-техникӣ истихроҷи ангишт якбора кам шуда, ҳиссаи нафту газ дар энергетика афзуд. Дар айни замон он 60%-ро ташкил мекунад. Дар Олмон неругоҳҳои барқи атомӣ (дар заминаи маъдани урани маҳаллӣ) кор мекунад. Бо қарори нави ҳукумати Олмон минбаъд фаъолияти неругоҳҳои атомӣ дар мамлакат қатъ карда мешавад.

Филизгудозии сиёҳ асосан дар заминаи маъдани оҳани воридотӣ амал мекунад. Қисми зиёди истеҳсоли ҷўяну пӯлод ба корхонаҳои Рур, Айзен-Хюттенштадт ва ҳавзаи Саара рост меояд, ки ин корхонаҳо

сикли пурраи истеҳсоли доранд. Аз соҳаҳои филизгудозии ранга саноати алюмин ва мис пеш рафтааст, ки он асосан бо ашёи хоми воридотӣ кор мекунад. Корхонаҳои филизгудозӣ дар ҳавзаи нуругоҳҳои барқи Кёлен ва Рур сохта шудаанд.

Мошинсозӣ соҳаи инкишофёфтаи саноат буда, аз рӯи истеҳсоли мошинҳо Олмон танҳо аз ИМА қафо меистад, аммо аз рӯи содирот дар миқёси ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад.

Саноати мошинсозӣ ва химия соҳаҳои тахассусии байналмилалӣ Олмон мебошанд.

Аксари ширкатҳои мошинсозӣ аз доираи мамлакат берун фаъолият мекунанд. Масалан, ширкати «Фолксваген», ки яке аз калонтарин ширкатҳои мошинсозӣ ба ҳисоб меравад, дар як қатор мамлакатҳо корхонаи муштарак дорад ва ба беш аз сад кишвари дунё автомобил мефурӯшад.

Расми 22. Харитаи сиёсӣ-маъмурии Олмон

Саноати химия яке аз соҳаҳои тараққиқарда буда, аз рӯйи ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти он Олмон баъди ИМА ва Ҷопон дар ҷойи сеюм ва аз рӯйи содироташ дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Ноҳияҳои калони саноати химия Рур, Галле, Гамбург, Бавария мебошанд. Маҳсулоти асосии он ранг, нурӣ, дорувор ва дигар маҳсулоти нафту химия аст.

Кишоварзӣ. Аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти ин соҳа Олмон пас аз Фаронса ва Италия меистад, вале аз рӯйи суръат ва маҳсулноки аз дараҷаи миёнаи мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ дар пеш аст. Олмон аз рӯйи дараҷаи таъминоти мошинҳои кишоварзӣ ва истифодаи нуриҳои химиявӣ яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад.

Иқлими Олмон аз уқёнусӣ ба континенталӣ гузаранда буда, имкон медиҳад, ки дар мамлакат тамоми зироатҳои минтақа муътадил парвариш карда шаванд. Хокаш дорои хусусияти ҳосилхезии миёна мебошад.

Дар таркиби кишоварзии Олмон соҳаи чорводорӣ афзалият дорад. Аз панҷ чор ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ ба чорводорӣ рост меояд. Саршумори хук ва чорвои калони шохдор зиёд буда, хоҷагиҳои ширӣ даромади зиёд мегиранд. Дар тамоми ноҳияҳо чорводорӣ бо зироаткорӣ омезиш ёфта, зироаткорӣ ба чорводорӣ хизмат мекунад. Шудгор 1/3 ҳиссаи заминҳои киштро ташкил мекунад. Зироатҳои асосӣ гандум, ҷавдор, ҷав, сулӣ буда, гандуму ҷавдор ҳамчун хӯрокворӣ, ҷав барои истеҳсоли пиво, сулӣ барои хӯроки чорво истифода мешаванд. Картошка ва лаблабупарварӣ дар аксари ноҳияҳо паҳн шудааст. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ аз панҷ чор қисми талаботи мамлакатро қонеъ мегардонад, аз ҷумла бо гандум, қанд, гӯшти гов, панир ва равғани маска аҳоли пурра таъмин мебошад.

Нақлиёт. Қаламрави Олмонро шабакаи зичи роҳҳои нақлиётӣ фаро гирифтааст. Махсусан, дар ноҳияи саноатии Рур шабакаи зичи роҳҳо мавҷуд аст.

Аз рӯйи боркашонии роҳиҳои Олмон аз Фаронса қафо, аз Англия ду баробар, аз Италия чор баробар пеш аст. Боркашонии аз ҳама зиёд дар ноҳияи Рур ба назар мерасад. Нақлиёти автомобилӣ нисбат ба нақлиёти роҳи оҳан бештар бору мусофир мекашонанд. Нақлиёти обӣ ҳам дар хоҷагии Олмон аҳаммияти калон дорад. Аз панҷ як ҳиссаи борҳои дохилӣ ба воситаи дарёҳо ва каналҳо кашонида мешаванд. Гирехҳои асосии нақлиётӣ Гамбург, Мюнхен, Кёлен мебошанд.

Тафавутҳои иқтисодию географӣ. Солҳои охир пас аз муттаҳид шудани ду давлати Олмон нобаробарии тараққиёт мушоҳида карда мешавад. Муттаҳид шудани Олмони Ғарбӣ бо Шарқӣ боиси камшавии истеҳсолоти саноатӣ дар Олмони Ғарбии пешрафта шуд. Ноҳияи саноатии Рур дар ҳамин ҷо воқеъ шудааст, ки 1/25 ҳиссаи масоҳати мамлакатро дар бар гирифтааст. Дар он 1/5 ҳиссаи аҳоли истиқомат

мекунад ва 1/3 қисми корхонаҳои саноатии мамлакат ҷойгир шудаанд. Шаҳрҳои калони он Берлин, Эссен, Дуйсбург, Дюсселдорф мебошанд.

Дар қисми ҷануб соҳаҳои электротехника, мошинсозии дақиқ, дастгоҳсозии электронӣ, саноати химия, бофандагӣ, хӯрокворӣ тараққӣ кардааст. Шаҳри аз ҳама калонтаринаш Мюнхен аст. Шимолу шарқи қисми ғарбии мамлакатро ноҳияи кишоварзӣ номидан мумкин аст. Дар ҳамвориҳои Олмони Шимолӣ чорводорӣ ширӣ ва қисман гӯшти рушд кардааст. Аксари майдонҳои ин чоро чарогоҳу марғзор, алафзор, заминҳои кишти зироати хӯроки чорво фаро гирифтаанд. Дар ин ҷо инчунин, истихроҷи ашёи хоми минералӣ вучуд дорад. Шаҳрҳои калонаш Гамбург, Волфсбург буда, ба воситаи онҳо тиҷорати берунии Олмон ба амал бароварда мешавад. Корхонаҳои калони ширкати автомобилсозии «Фолксваген» дар ҳамин ҷо воқеанд. Қисми шарқии Олмон (собиқ Олмони демократӣ) аз минтақаҳои дигар фарқ дорад. Дар қисми ҷанубу ғарб ва ҷануби ин ҷо маҷмуаи мураккаби хоҷагӣ ташкил шудааст. Дар ин ҷо саноат бартарӣ дошта, кишоварзии интенсивӣ тараққӣ кардааст. Агломератсияҳои калони шаҳрӣ дар атрофи Лейпсиг, Галле, Дрезден ба вучуд омадаанд. Дар қисми марказ ва шарқ истихроҷи ангишт, истеҳсоли неруи барқ, филизоти сиеҳ, истеҳсоли маҳсулоти электронию радиотехникӣ, химиявӣ, дастгоҳсозӣ, полиграфӣ, дӯзандагӣ тараққӣ кардаанд. Пойтахти Олмон шаҳри Берлин дар ҳамин ҷост. Оқруғҳои шимолии ин ҷо «дарвозаи баҳрӣ» ба ҳисоб мераванд.

Робитаҳои иқтисодии географияи хориҷӣ. Олмон қариб бо тамоми мамлакатҳо алоқаи тиҷоратӣ дорад. Аз рӯйи содирот дар ҷаҳон дар ҷойи дуюм қарор дорад. Бештар аз 56%-и содироташ ба автомобилсозӣ, мошинсозии умумӣ, молҳои химиявӣ ва электронӣ рост меояд. Аз рӯйи содироти маҳсулоти бофандагӣ дар ҷаҳон пешсаф буда (11%-и содироти ҷаҳонӣ), аз рӯйи содироти либоси тайёр баъди Чину Италия дар ҷойи сеюм, аз рӯйи маҳсулоти кишоварзӣ баъди ИМА, Фаронса, Голландия дар ҷойи чорум меистад. Олмон мамлақати калони тиҷоратии дунё аст. Шарикони тиҷоратии Олмон Фаронса, Италия, Англия, ИМА, Австрия, Голландия, Дания, Белгия ва Люксембург мебошанд.

Тоҷикистон аз Олмон таҷҳизоти барқӣ, мошинҳои нақлиётӣ ва қисмҳои эҳтиётӣ мошинҳо ворид мекунад. Маҳсулоти содиротии Тоҷикистон ба Олмон дар маҷмуъ, аз маҳсулоти кишоварзӣ, пахта ва саноати хӯрокворӣ иборат аст.

Ҷамкорӣ дар соҳаи энергетика, аз ҷумла, таъмиру таҷдид неругоҳи оби хурди "Оқсу" дар ноҳияи Мурғоб бо иқтидори 1500 кВт ва ҷудо намудани 17 миллион евро барои сохтмони лоиҳаи муштараки НБО "Себзор" дар доираи Барномаи "Ҷамвории рушд бо Тоҷикистон ва маблағгузориҳои грантӣ тавассути ҳамкориҳои молиявӣ дар соли 2019

дар доираи ташаббуси Олмон оид ба технологияҳои ҳифзи муҳити зист" самтҳои асосии ҳамкории ду кишвар мансуб мешаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шугли аҳолии Олмонро бо яке аз мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ муқоиса кунед. Тафовуташ дар чист?
2. Ноҳияҳои асосии филизгудозӣ, мошинсозӣ, химияро муайян кунед. Хусусияти ҷойгиришавии ин соҳаҳо дар чист?
3. Ҳиссаи Олмонро дар истеҳсолоти саноати «Ҳафтгона» муқоиса кунед.
4. Соҳаҳои асосии саноати ҳавзаи Рур ва шаҳрҳои атрофи он кадомҳоянд?
5. Тафовутҳои иқтисодию географии қисмҳои мамлакатро номбар кунед. Сабаби ин тафовутҳо дар чист?
6. Мавқеи он дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чӣ гуна аст?
7. Чаро Олмон баъди ҷанги харобиовар ба зудӣ ба қатори мамлакатҳои "Ҳафтгона" дохил шуд? Сабабаширо шарҳ диҳед.

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Аввалин бонки амонатгузори дар дунё соли 1786 дар шаҳри Олденбурги Олмон ба кор шурӯ кардааст. Қариб 70% роҳҳои автомобилгарди Олмон меъёри маҳдудшудаи ҳаракат надоранд. 102 нафар дорандаи ҷоизаи Нобел олмониҳо мебошанд. Дар Олмон ҳар шахси дувум соҳиби автомобил аст.

Хулоса. Мавқеи мувофиқи географии Олмон барои рушди иқтисодии ин кишвар заминаи мусоид фароҳам овардааст. Шакли ҳозираи сохтори Олмон дар охири асри XX сурат гирифтааст ва ҳоло аз нигоҳи иқтисодӣ дар сафи пеши кишварҳои Аврупо қарор дорад.

§3.3 ВАТАНИ АВВАЛИНИ ИНҚИЛОБИ САНОАТӢ ВА ФУТБОЛ

Ҷойгиришавии ин мамлакат дар ҷазираҳо ба рушди он чӣ гуна таъсир расонид? Чаро ин мамлакат мавқеи пешинаи худро дар иқтисодиёти ҷаҳон гум кард? Иқтисодиёти давлат чӣ гуна хусусият дорад?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Британияи Кабир дар ҷазираҳои Британияи Кабир буда, ба ҳайати он Англия, Шотландия, Уэлс ва Ирландияи Шимолӣ дохиланд. Номии Британияи Кабир аз номии ҷазираи калонтарини он, вале номии Англия аз таърихи давлат гирифта шудааст.

Мавқеи ҷазиравии он ва ҳамдигарро бурида гузаштани роҳҳои байналмилалӣ обӣ ҳавой барои мамлакат шароити мусоид ба миён овардаанд. Хусусан, роҳҳои баҳрӣ ба Англия имкон медиҳанд, ки бо бисёр мамлакатҳои ҷаҳон робитаҳои иқтисодӣ дошта бошад. Онҳо барои ин мамлакат робитаҳои бисёртарафаи берунаро муҳайё кардаанд.

Барои Британияи Кабир мавқеи мусоиди ҷойгиршавии географӣ, шароити муносиб барои зиндагӣ ва фаъолияти хочагӣ хос аст, аммо баъзе намуди сарватҳои табиӣ барои пеширафти саноат каманд, онҳо аз хориҷ ворид карда мешаванд.

Аҳоли. Шумораи аҳолии Англия то асри XX босуръат меафзуд. Солҳои охир пастшавии суръати афзоиши аҳоли ба назар мерасад. Мегӯянд, ки дар Англия ҳолати пиршавии миллат фаро расидааст. Сабаби он камшавии афзоиши табиӣ ва саҳми бузурги аҳолии калонсол аст.

Барои Англия дараҷаи хеле баланди урбанизатсия хос аст. Аз панҷ чор ҳиссаи аҳоли сокини шаҳр буда, аз нисф зиёди он дар шаҳрҳои калону агломератсияҳои шаҳрӣ зиндагӣ мекунанд. Калонтарини онҳо Лондон мебошад, ки шумораи аҳолии он зиёда аз 12 млн нафар аст. Вобаста ба зиёдшавии урбанизатсия вазъи экологӣ тезтунд шудааст.

Шакли асосии сокиншавии деҳот маҳалҳои ҷудогонаи фермерӣ мебошанд.

Ҳаёти синфии аҳоли бо ҳиссаи хеле баланди коргарони кироя фарқ мекунанд. Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол аз 90% бештар аст, ки камтар аз 1%-и он ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд. Дар байни зиёиён шумораи коркунони соҳаи бонкӣ ва идоравӣ зиёд буда, онҳоро клерк ё «гиребонсафедҳо» меноманд. Табақаи буржуазия ва фермерҳо каманд, зиёда аз 3%-и аҳолии мамлакатро буржуазияи калон ва лендлордҳо ташкил додаанд, ки ҳокимияти сиёсӣ ва нисфи даромади миллӣ дар ихтиёри онҳо мебошад.

Англия нисбатан мамлакати якмиллата мебошад, 4/5 қисми аҳолиро англисҳо, боқимондари шотландиҳо, ирландиҳо, уэлсиҳо ташкил мекунанд. Ин халқиятҳо урфу одат, фарҳанги миллии худро нигоҳ доштаанд. Онҳо пайрави дину мазҳаби гуногун (ирландиҳо – асосан мазҳаби католикӣ, шотландиҳо – протестантӣ, англисҳо калисои англисӣ) мебошанд. Ғайр аз халқҳои муқимӣ дар ин мамлакат бештар аз 2 млн коргари хориҷӣ – ҳиндуҳо, покистониҳо, арабҳо, чиниҳо ва африқоиҳо зиндагӣ мекунанд.

Сохти давлатии Британияи Кабир монархияи конституционӣ ва сардори давлати шох мебошад, аммо дар амал ҳокимият дар дасти сарвазир аст, ки онро интихоб мекунанд. Англия роҳбари бо ном «Иттиҳодия»-и собиқ доминионҳо ва мустамликаҳо мебошад, ки ҳоло мустақил шудаанд.

Беш аз 95%-и аҳолии Британияи Кабирро мардуми маҳаллӣ ташкил медиҳанд. Барои ин кишвар дараҷаи баланди зичии аҳоли ва ҳиссаи зиёди сокинони шаҳр хос аст.

Тавсифи умумии хочагӣ. Чанги Дуюми Чаҳон ба хочагии Британияи Кабир низ таъсир расонд. Як қатор шахрҳои саноатӣ вайрон ва алоқаҳои тиҷоратии берунӣ қанда шуд. Тӯли солҳои баъдичангӣ он қариб аз тамоми мустамликаҳои маҳрум шуда, муҳтоҷии иқтисодию молиявиаш ба ИМА афзуд. Ҳоло Британияи Кабир мамлақати мутараққии дунявӣ буда, дар таркиби хочагиаш саноат бартарӣ дорад ва дар истеҳсоли маҳсулоти саноати чаҳон мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Аз се ду ҳиссаи тамоми маҳсулоти саноатии он ба саноати вазнин рост меояд. Дар солҳои охир соҳаҳои анъанавии саноат – истеҳсоли ангишт, маҳсулоти бофандагӣ, киштисозӣ тамоюли пастравӣ пайдо кардаанд. Сустии суръати таҷҳизонидани корхонаҳо бо техникаи нав боиси қоҳиши суръати афзоиши саноат шудааст.

Соҳаҳои, ки пешрафти онҳо ба инқилоби илмӣ-техникӣ алоқаманданд, бо суръати нисбатан баланд тараққӣ мекунад. Ба ин соҳаҳои саноати атомӣ, электронӣ электротехникӣ ва нафтухимиявӣ дохил мешаванд.

Хусусияти дигари иқтисодии Британия ба тиҷорати беруна вобаста будани он мебошад. Саноати мамлақат асосан ба ашёи хоми воридотӣ таъя мекунад.

Саноат. Заминаи табиӣи саноати мамлақат мустаҳкам нест (ғайр аз захираи ангишт). Солҳои охир дар баҳри Шимолӣ захираи калони нафту газ кашф карда, ба истифода дода шуд ва мамлақат дар ин ҷода дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Захираҳои намак, каолин низ зиёданд. Захираҳои маъдани оҳан талаботи мамлақатро қонеъ мегардонад. Захираҳои об аҳаммияти энергетикӣ надоранд. Манбаи асосии неруи ангишт ва нафту газ мебошад, ки як қисми онҳо аз Алҷазоир оварда мешаванд. Ҳиссаи неруи атомӣ низ назаррас аст.

Британияи Кабир дар байни давлатҳои мутараққӣ аз ҷиҳати истеҳсоли неруи барқ (12,5%) мавқеи намоёнро ишғол мекунад, фақат аз ИМА ва Ҷопон қафо мемонад.

Филизгудозии сиёҳи Британияи Кабир дар заминаи ангишти кокшаваанда маҳаллӣ ва маъдани оҳани воридотӣ (аз Канада, Либерия, Шведсия) кор мекунад. Марганец ва дигар филизоти лозимаю оҳанпораро низ аз хориҷа ворид мекунад. Марказҳои асосии филизгудозии ноҳияҳои наздизоҳилӣ (Уэлси Ҷанубӣ, ноҳияҳои Шимолу Шарқ) мебошанд.

Филизгудозии ранга бештар дар минтақаҳои наздизоҳилӣ рушд кардааст. Дар таркиби саноати Англия мошинсозӣ ҷойи аввалро ишғол мекунад. Хусусан соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда хеле тараққӣ кардаанд. Ба ин дастгоҳсозӣ, истеҳсоли таҷҳизоти электроникаю электротехникӣ, автомобил, тракторҳо дохил мешаванд. Барои содирот солҳои охир моделҳои нави мошинҳои сабуқрав истеҳсол карда

мешаванд. Дар ин чода Чопон ракиби пурзӯри Британияи Кабир мебошад. Дар мошинсозии мамлакат мавқеи сармои ИМА пурзӯр аст. Аз панҷ як ҳиссаи дастгоҳсозиро фирмаҳои амрикоӣ дар ихтиёри худ доранд. Солҳои охир ҳиссаи сармои Чопон ва мамлакатҳои арабӣ низ зиёд шудааст.

Расми 23. Ноҳияҳои иқтисодии Британияи Кабир

Саноати химия дар заминаи коркарди нафт бештар нахи синтетикӣ истеҳсол мекунад. Маҷмуаҳои корхонаҳои нафту энергохимиявӣ дар шаҳрҳои бандарӣ – Лондон, Ливерпул, Шотландия, минтақаҳои Шимолу Шарқ ҷойгир карда шудаанд.

Саноати сабуку (бофандагӣ) хӯрокворӣ низ дар ҳаёти иқтисодии мамлакат нақши назаррас доранд.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣи Англия бештар барои чорвопарварӣ мусоид аст. Иқлими баҳрии муътадил на дар ҳама ҷо барои парвариши

гандум мусоид аст. Дар маҳалҳои аз 600 м аз сатҳи баҳр баланд ва ғарбии Британияи Кабир аз сабаби зиёд будани намноқӣ гандум пухта намерасад, вале марғзорҳои табиӣ қариб дар ҳама ҷо тамоми сол сарсабзанд.

Дар кишоварзӣ заминдорӣ калони помешикӣ бартарӣ дорад. Лендлордҳо, баъзе саноатчиёни сарватманд ва савдогарон қисми зиёди замин-хоро, ки қисман барои шикор, паркҳо ва майдонҳои варзишӣ истифода мешаванд, дар ихтиёри худ доранд. Заминдорон худашон дар замин қор намекунанд, балки онро ба ичора медиҳанд. Қисми зиёди маҳсулоти кишоварзиро хоҷагиҳои калони фермерию ичоравӣ, ки ба саршумори зиёди чорво низ соҳибанд, истеҳсол мекунанд.

Соҳаи асосии кишоварзӣ чорводорӣ мебошад, ки он заминаи мустаҳкамӣ хӯрокворӣ дорад. Ба ҷароғоҳо нуриҳои минералӣ дода, алаф медараванд, чорворо бо хӯрокҳои омехта ва беҳмева таъмин карда, онро фақат дар мавсими кӯтоҳи зимистон дар оғил нигоҳ медоранд. Хоҷагиҳои ба истеҳсоли шир махсусгардонидашуда зиёданд. Ҳадафи асосии зироатчиғу чорводорӣ аҳолиро бо хӯрокаворӣ таъмин кардан аст. Аз се ду қисми майдони киштро зироатҳои хӯроки чорво ишғол мекунанд.

Аз ғалладонаҳо ҷав, гандум, сулӣ, аз рустаниҳои техникӣ лаблабуи қанд кишт мекунанд. Талаботи аҳолии шаҳр сабаби тараққӣ кардани сабзавоткорӣ боғдорӣ шудааст.

Моҳипарварӣ ҳам дар хоҷагии Британия аҳамияти калон дорад. Бандарҳои асосии моҳидорӣ дар соҳили шарқии мамлакат ҷойгиранд. Истихроҷи нафт дар баҳри Шимолӣ обро ифлос карда, ба захираҳои мавҷудоти биологӣ баҳр, аз ҷумла ба моҳиён, зиёни калон расондааст.

Нақлиёт. Дар боркашонӣ дохилӣ мавқеи нақлиёти автомобилӣ бештар буда, тавассути рақобати он як қисми роҳҳои оҳан бекор мемонад. Шоҳроҳҳои асосии нақлиётӣ дар Лондон, Бирмингем, Манчестер ба ҳам пайваст мешаванд. Британия соҳиби флоти баҳрии тичоратӣ ва мусофиркашон аст. Флоти баҳрӣ ҳаракати каботажӣ низ дорад. *(Каботажӣ хурд – боркашонӣ дар дохили як баҳр – аз як бандар ба бандари дигар. Каботажӣ калон – боркашонӣ аз як баҳр ба бандари баҳрӣ дигар аст)*

Нақлиёти ҳавоӣ низ хеле тараққӣ кардааст.

Беш аз 90%-и боркашонӣ берунӣ дар Британияи Кабир ба ҳиссаи нақлиёти баҳрӣ рост меояд.

Ноҳиябади иқтисодию географӣ. Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Аз ҷиҳати тафовути иқтисодӣ қаламрави Англияро ба чор ноҳияи калон тақсим кардаанд:

1. *Чанубу Шарқӣ*, ки онро "Англияи сабз" ҳам меноманд. Дар ин ҷо нури офтоб бештар меафтад ва миқдори боришот кам аст. Ин барои ба ноҳияи асосии кишти зироатҳои техникӣ ва галладона табдил шудани он мусоидат кардааст. Дар мавзӯҳои ба Лондон наздик боғу обчакорӣ, дар назди Ла-Манш чорводорӣ ривоч доранд. Ин ҷо чорво қисман таҳти назорати «электрочӯпон» ҷаронида мешавад (симҳои қувваи ками ҷараёндоста, ки барои ба дигар тараф гузаштани чорво монеа мешаванд).

Солҳои охир дар ин ҷо корхонаҳои саноатӣ қомат рост кардаанд. Дар соҳил қароргоҳҳои ҳарбӣ, бандарҳо, фароғатгоҳҳо ҷойгиранд. Калонтарин бандари мусофиркашонӣ Саутгемптон низ дар ҳамин ҷо воқеъ шудааст.

2. *Қисми Марказӣ*. Дар ин ҷо аввалин бор дар ҷаҳон саноати ангишт ва фабрикаю корхонаҳои филизгудозӣ, коркарди филизот, бофандагӣ пайдо шудаанд ва имрӯз ҳам дорои соҳаҳои кухнаю нави саноатӣ мебошад. Дар шаҳри Бирмингем ва шаҳрҳои атрофи он саноати мошинсозӣ тараққӣ кардааст. Соҳаи бофандагӣ то имрӯз таҳассуси асосии Манчестер, истеҳсоли пӯлоди хушсифат таҳассуси Шеффилд ба ҳисоб меравад. Киштисозӣ низ тараққӣ кардааст. Шаҳри Ливерпул баъди Лондон бандари дуҷуми боркашонии Англия ба ҳисоб меравад.

3. *Уэлс*. Дар қисми кӯҳии он заминҳои ноқорам доман паҳн карда, дар ҷануби он ноҳияҳои саноатӣ ташаккул ёфтаанд. Дар ин ҷо соҳаҳои кухнаи саноатӣ бартарӣ доштанд, ки ҳоло гирифтори таназзул шудаанд.

Шаҳри Глазго нисфи киштиҳои Британияро истеҳсол мекунад. Дар қисми кӯҳии минтақа гӯсфандпарварӣ ва дар назди соҳил чорвои ширдеҳ парвариш карда мешавад. Солҳои охир аз тунуқобаи баҳри Шимолӣ нафту газ истеҳсол мекунанд. Шаҳри калони ин ноҳияи иқтисодӣ Эдинбург мебошад.

4. *Олстер* қисми аз ҷама суствараққикардаи Англия аст. Асоси иқтисодӣташ соҳаи кишоварзӣ буда, заминҳо дар ихтиёри англисҳо мебошанд. Маркази асосии маъмури, саноатӣ ва мадания ин қисм бандари Белфаст аст.

Робитаҳои иқтисодии беруна. Британияи Кабир баъди солҳои 80-уми асри XX ба мамлакати пешрафтаи тичорат табдил ёфт. Нисфи воридоти онро ашёи хоми саноатӣ ва ҳӯроқворӣ ташкил медиҳад. Содироташ аз молҳои тайёр ва нимтайёр иборат буда, қариб 40%-и он ба мошину таҷҳизот рост меояд. Шарикони асосии тичоратии он мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА, мамлакатҳои «Иттиҳод» мебошанд. (Иттиҳоди иқтисодӣ миёни Англия ва мустамликаҳои пешинааш).

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз рӯйи харитаи аҳолии зичии он ва ҳафт агломератсияи шаҳриширо муайян кунед.*
2. *Кадам соҳаҳои саноати соҳаи анъанавӣ дар мамлакат номидаанд ва чаро? Чаро онҳо дар ҳолати қарордоранд?*
3. *Сабабҳои қафомондагии Уэлс, Шотландия ва Олстер дар чист?*
4. *Чаро шугли аҳолии қобили меҳнат дар кишоварзӣ кам аст?*
5. *Таъсири Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба Британияи Кабир дар чӣ зоҳир мешавад?*
6. *Хусусияти хосси тараққиёти иқтисодии баъдиҷангии Англияро дар чӣ мебинед?*
7. *Мавқеи Британияи Кабир дар Иттиҳоди Аврупо чӣ гуна аст?*
8. *"Иттиҳод"-е, ки Англия сарварӣ мекунад, чӣ гуна аҳаммияти сиёсӣ ва иқтисодӣ дорад?*
9. *Чаро шароити табиӣи Британияи Кабир бештар ба инкишофи чорводорӣ мусоидат мекунад?*
10. *Захираи сарватҳои зерзаминии мамлакат ниҳоят кам аст. Он дар оянда саноати рушдбандаи худро аз ашёи хом бо кадом роҳ таъмин мекунад? Ин ҳолат ба пешрафти ояндаи саноати Англия чӣ гуна таъсир мерасонад?*

ОӢ МЕДОНЕД?

1. *Дар Британияи Кабир бо 300 забон гуфтугӯ мекунад.*
2. *Чунин мешуморанд, ки туризм аввалин маротиба дар Англия солҳои 40-уми асри XIX ба вуҷуд омадааст.*
3. *Аввалин тарҳи назарияи рушди туристиро Т. Кук сохтааст.*
4. *Аввалин боғи ҳайвонот соли 1829 дар Англия таъсис шудааст.*
5. *Дар Англия барои тамошои телевизор андоз месупоранд. Агар дар хона телевизор тамошо кардан хоҳӣ, бояд андоз бисупорӣ (10 фунт дар як моҳ).*

Хулоса. Британияи Кабир яке аз давлатҳои бузурги ҷаҳон мебошад ва дорои иқтисодии бузурги иқтисодӣ ва сиёсӣ аст. Ноҳияҳои географӣ дар мамлакат бо дарназардошти хусусиятҳои табиӣ, таърихӣ ва иқтисодӣ ҷудо карда шудаанд, ки дар байни онҳо мавқеи асосиро ноҳияи туристдор ва тараққиқардаи саноатии Ҷанубу Шарқ ишғол мекунад. Пойтахти кишвар шаҳри Лондон дар ҳамин ноҳия ҷойгир аст.

§3.4 КИШВАРЕ, КИ МАНОРАИ ЭЙФЕЛ ДАР ОН ЧОСТ

Нақши ин давлат дар иқтисод ва сиёсати ҷаҳони имрӯза чӣ гуна аст? Қадом соҳаҳои хоҷагии ин мамлакат аввалиндараҷа ҳисоб меёбанд? Барои чӣ дар ин давлат тафовутҳои дохилӣ нисбат ба Британияи Кабир камтаранд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Мавқеи иқтисодию географии Фаронсаро ду омили асосӣ муайян мекунад. Омили якум аз он бармеояд, ки Фаронса ба мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо бевосита ҳамсарҳад мебошад ва дар наздикии сарҳади он ноҳияҳои саноатии тараққиқардаи он мамлакатҳо ҷойгир шудаанд. Фаронсаро аз Англия гулугоҳи танги Па-де-Кале ҷудо мекунад. Хусусияти дуюм аз он иборат аст, ки мамлакатро аз шимол ва ҷануб соҳилҳои бахрҳои уқёнуси Атлантик ихота кардаанд. Ин имкон медиҳад, ки Фаронса дар тичорати берунӣ бо мамлакатҳои ноҳияҳои гуногуни ҷаҳон ва Аврупои Ғарбӣ нақлиёти бахрии арзонро истифода барад.

Фаронса иқлими нарм, заминҳои зиёди ҳосилхез ва дорои иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ мебошад.

Аҳоли. Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон афзоиши табиӣ аҳоли дар Фаронса хеле паст буд. Сабабаш афзоиши марги одамон дар ҷанг ва паст шудани дараҷаи афзоиши табиӣ буд. Солҳои минбаъда беҳбудии иҷтимоӣ иқтисодӣ ба миён омада, давлат сиёсати демографиро барои баланд шудани дараҷаи афзоиши табиӣ аҳоли пеш гирифт. Ба ин нигоҳ накарда, дар Фаронса дараҷаи афзоиши табиӣ аҳоли хеле паст аст. Муҳоҷират воситаи муҳими зиёдшавии захираҳои корӣ шудааст. Бештари муҳоҷирони кориро коргарон ва деҳқонони камбағали Африқои Шимолӣ, италиявӣ, испанию португалӣ ташкил медоданд, ки онҳо дар шароити вазнин ва музди кори паст кор мекарданд. Солҳои баъдичангӣ ба шумораи аҳоли ҳолати реэмигрантсия (эмигрантҳои ба ватан бозгашта) низ таъсир расонд. Онҳо фаронсавӣҳои аз мустамликаҳо баргашта буданд.

Дар ҷойгиршавии аҳоли муҳоҷирати дохилӣ (аз деҳот ба шаҳр) таъсир расонидааст. Қатъи назар аз афзоиши доимии урбанизатсия шумораи шаҳрҳои калони Фаронса нисбат ба Англия ва Олмон ду баробар кам аст. Хусусияти асосии ҷойгиршавии аҳоли концентратсияи хеле зиёди аҳолии агломератсияи Париж (1/4 қисми тамоми шаҳриён) мебошад. Берун аз Париж се агломератсияи дигар (Лион, Марсел, Лилл) мавҷудааст, ки дар ҳар кадоми онҳо бештар аз 1 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунад. Дар қисмҳои боқимондаи мамлакат миқдори зиёди шаҳрҳои хурду миёна, маркази музофотҳо (шаҳрҳои калони ноҳияҳои иқтисодӣ) ҷойгиранд, ки онҳо шаҳрҳои гуногунвазифаанд.

Дар таркиби синфии аҳолии Фаронса ҳиссаи аҳолии миёнаҳол (байни буржуазияи калону коргарони кироя) зиёд аст, ки ба ин гурӯҳ деҳқонони дорои замини корхонаи хурд, соҳибкорони майдаю тоҷирон дохиланд. Аксари онҳо дар рақобат шикаст хӯрда, сафи коргарони кирояро зиёд мекунанд.

Фаронса ҷумҳурии буржуазӣ мебошад. Сардори давлат президент буда, ваколати зиёд дорад. Аз ҷиҳати маъмурӣ мамлакат ба департаментҳо тақсим мешавад. Дар як вақт номи қисмҳои қадимии он (Лотарингия, Элзас, Бретан, Нормандия)-ро то ҳол васеъ истифода мебаранд.

Барои аҳолии Фаронса гуногунмиллатӣ, пиришавии миллат ва дараҷаи баланди муҳоҷират хос аст.

Тавсифи иқтисодӣ-географияи умумии хоҷагӣ. Солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон қисми зиёди қаламрави Фаронсаро Олмони фашистӣ забт карда буд, ки ин ба хоҷагии мамлакат зиёни калон расонд. Баъди ҷанг Фаронса на фақат харобиҳои хоҷагиро аз нав барқарор кард, балки ҳаҷми истеҳсолоти саноатию кишоварзиро аз дараҷаи тодавричангӣ ҳам баланд бардошт. Қариб дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт навсозии заминаи кӯҳнаи техникӣ ба назар мерасид. Баъди ҷанг соҳаҳои навтарин, ба монанди радиоэлектроника, нафту химия, аэроқайҳонӣ тараққӣ карданд.

Дар соҳаҳои саноат ширкатҳои миллию фаромиллӣ ҳукмронӣ мекунанд. Дар як қатор соҳаҳо монополияҳои ИМА мавқеи пурзӯр доранд. Барои иқтисодиёти Фаронса сармоядорӣ давлатӣ-монополиявӣ хос аст. Давлат барои саноати ҳарбӣ ва бисёр ширкатҳои хусусӣ маблағи зиёд ҷудо мекунад. Саноати ангишт, неругоҳҳои барқӣ, роҳи оҳан, корхонаи калонтарини автомобилсозии «Рено» миллӣ қунонида шудаанд. Давлат барномаҳои тараққиёти истеҳсолотро тартиб дода, сиёсати ноҳиявӣ мегузаронад, аммо барои ҳал кардани масъалаҳои мураккаб қудрат надорад.

Аз рӯйи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ Фаронса дар миқёси ҷаҳон дар ҷойи панҷум меистад, аммо аз ҷиҳати мутамаккасонии минтақавию истеҳсоли, дараҷаи мучаҳҳазсозии техникӣ ва ҳосилнокии меҳнат аз баъзе давлатҳои мутараққӣ қафо меистад. Қисми бисёри маҳсулотро корхонаҳои хурду миёна истеҳсол мекунанд. Саноати сабуку хӯрокворӣ ҳамчун соҳаҳои анъанавӣ ҳоло ҳам аҳамияти худро гум накардаанд.

Саноат. Саноати энергетика қисман ба захираҳои дохилӣ таъя мекунад. Истеҳсоли ангишт кам буда, истихроҷи он душвор аст. Дар Фаронса ба қадри начандон зиёд нафт ва газ истеҳсол карда мешавад.

Расми 24. Тақсироти минтақавии Фаронса

Қисми зиёди онҳоро аз дигар мамлакатҳо, аз ҷумла Нидерландия, Алҷазоир ворид мекунад. Аз нури оби дарёҳо ва қувваи атом низ васеъ истифода бурда мешавад. Заминаи филизгудозии сиёҳ ҳавзаҳои кони оҳани Лотарингия мебошад. Маъданро тавассути шахтаҳо истихроҷ мекунад ва ҳоло ду маркази қадимаи филизгудозии сиёҳ амал мекунад: Лотарингия ва Шимолӣ. Дар Фаронса корхонаҳои филизгудозии Лотарингия дар заминаи маъдани маҳаллӣ, Шимолӣ дар заминаи маъдан ва оҳанпораи воридотӣ кор мекунад. Дар заминаи маъдани оҳану кокс воридотӣ дар соҳил ду комбинати нави филизгудозӣ – Марсел ва Дюнкерка кор мекунад. Дар доираи Иттиҳоди Аврупо Фаронса бештар прокат истехсол мекунад (*прокат маснуотест, ки дар шакли тунука, лӯла ва шаклҳои дигар барои саноати мошинсозӣ омода карда мешавад*).

Филизгудозии ранга ба захираҳои қалони боксити маҳаллӣ таъя мекунад, ки кони он дар соҳили баҳри Миёназамин воқеъ шудааст. Корхонаҳои алюмин дар назди нуругоҳҳои барқи Алп ва Пиреней амал мекунад.

Мошинсозӣ дар иқтисодиёти мамлакат мақоми хосса дошта, дар он қисми зиёди коргарони саноат машғуланд. Ба он 1/3 ҳиссаи маҳсулоти саноат ва қисми асосии содироти мамлакат рост меояд. Корхонаҳои истеҳсоли дастгоҳҳои электронӣ, автомобил, самолётсозӣ ба дараҷаи баланди техникӣ таҷҳизонида шудаанд. Соҳаҳои мошинсозии нақлиётӣ ва кишоварзӣ низ тараққӣ кардаанд. Маркази асосии мошинсозии мамлакат Париж ба ҳисоб меравад.

Саноати химия босуръат тараққӣ мекунад ва корхонаҳои он дар бисёр ноҳияҳо, дар назди сарчашмаҳои ашёи хом (қонҳои ангишт, газ, намаки калий), бандарҳо (маҷмуаҳои нафту химия), наздикии нуругоҳҳои барқӣ (электрохимия дар Алп) ва шаҳрҳои калон (Париж, Леон) сохта шудаанд.

Саноати бофандагӣ (пахтагӣ ва пашмӣ) мавқеи худро аз даст додааст, аммо ба ин нигоҳ накарда, баъзе маҳсулоти он, ба монанди нахҳои синтетикӣ дар бозори ҷаҳон харидори зиёд дорад.

Географияи соҳаи кишоварзӣ. Шароити табиӣ Фаронса барои раванқи кишоварзӣ мусоид мебошад. Релефи ҳамвор сабаби зиёд будани замини кишт шудааст. Гуногунии иқлим барои кишоварзӣ мусоид буда, ба муҳлати нашъунамои зироатҳо таъсир мерасонад. Масалан, дар шимол гандумро нисбат ба ҷануб як моҳ дертар ҷамъоварӣ мекунанд.

Барои сохтори аграрии Фаронса ду навъи асосии хоҷагидорӣ хос аст. Қариб нисфи маҳсулоти кишоварзиро коргарони кироя дар хоҷагиҳои калони механиконидаи маҳсус истеҳсол мекунанд. Хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ зироатҳои гуногун: ғалладона, сабзавоту ангур парвариш мекунанд. Ҳар сол ҳазорон хоҷагиҳои деҳқонӣ касод мешаванду деҳотро тарк карда, ба шаҳр рӯ меоваранд, замини онҳоро хоҷагиҳои калон азхуд мекунанд.

Дар хоҷагиҳои калон истифодабарии васеи замин сабаби ташкил ёбии маҷмуаҳои агросаноатӣ шудааст. Кишоварзии Фаронса бисёрсола аст. Аз рӯи истеҳсоли гӯшт, шир, ҷамъоварии гандум, лаблабуи қанд Фаронса дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Аз рӯи истеҳсоли шароби ангурӣ ва миқдори навъҳои панир дар ҷаҳон ҷойи якумро мегирад.

Чорводорӣ аз се ду ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳад. Соҳаи асосии он парвариши чорвои калони шохдор буда, хеле паҳн шудааст. Аксари деҳқонон ҳук, харгӯш, паранда, аз ҷумла қабутар парвариш мекунанд.

Дар соҳаи зироаткорӣ ва аз рӯи майдони кишт ҷамъоварии гандум Фаронса дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Онро қариб дар ҳама ҷо, алалхусус дар шимоли мамлакат, зиёдтар парвариш мекунанд. Ҷуворимаккаро дар қисми ҷанубу ғарб мекоранд.

Дар заминҳои обӣ ва резишгоҳи дарёи Рона шолӣ парвариш мекунад. Рустаниҳои асосии техникаӣ лаблабуи қанд мебошад.

Расми 25. Манораи Эйфел – рамзи давлати Фаронса

Фаронса аз рӯйи ҷамъоварии ангур баъди Италия дар ҷойи дуюм меистад. Ҷамъоварии қад-қадӣ соҳили баҳри Миёназаминро пурра майдони тоқзор ишғол кардааст. Масоҳати қалони он дар водии Шампан воқеъ шудааст. Дар таҳнаҳо шароби шампанро нигоҳ медоранд. Қоняку майи фаронсаӣ дар ҷаҳон машҳуранд.

Нақлиёт. Борқашонии дохилӣ бештар ба нақлиёти роҳи оҳан рост меояд. Қисми зиёди роҳҳои электронида шудааст. Нақлиёти автомобилӣ бо роҳи оҳан рақобати сахт дорад. Аз шабакаи васеи дарё ва қўлҳо ба таври пурра истифода бурда намешавад, зеро аксари онҳо ба талаботи имрӯзаи киштигардӣ пурра ҷавоб намедиханд. Газу нафтро бо нақлиёти қубурӣ мекашонанд. Шабакаи нақлиёти Фаронса навъи радиалӣ дорад. Тавассути нақлиёти обӣ асосан содирот ва воридот ба амал бароварда мешавад.

Иқтисодиёти Фаронса ҳамчун як кишвари индустриалӣ хусусияти бисёрсоҳавӣ дорад.

Ноҳиябадии иқтисодию географӣ. Фаронсаро ба се қисми қалон ҷудо кардаанд: қисми шимолӣ, ҷанубу шарқӣ ва ғарбӣ. Дар шимол ва ҷанубу шарқи мамлакат қариб тамоми саноат ва шаҳрҳои қалон ҷойгир шудаанд. Дар қисми ғарбии он асоси иқтисодиётро кишоварзӣ ташкил медиҳад.

Нақши асосиро дар пешрафти иқтисодиёт, илм ва фарҳанги Фаронса пойтахти он шаҳри Париж мебошад.

Робитаҳои иқтисодии беруна. Таркиби воридоти Фаронса аз ашёи хому сӯзишворӣ, молҳои тайёр ва маҳсулоти кишоварзӣ иборат аст. 3/4 қисми содироташро молҳои тайёр ва маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Тичорати хориҷӣ асосан дар доираи Иттиҳоди Аврупо сурат мегирад. Берун аз Аврупо шарикӣ калони тичоратии Фаронса ИМА мебошад. Тоҷикистон ва Фаронса 17 санади дучониба оид ба ҳамкорӣ ба имзо расониданд, ки заминаи ҳуқуқии ҳамкориҳои ду кишварро дар бахшҳои тичоративу иқтисодӣ, сармоягузорӣ, маориф, фарҳанг, илмию техникаӣ, дифоъ, амнияти дохилӣ ва таҷдиди сохторҳои низомии ду кишвар ташкил медиҳанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Хусусиятҳои хосси мавқеи иқтисодию географияи Фаронсаро муайян кунед.*
2. *Аз рӯйи харитаи аҳоли агломератсияҳои асосии Фаронсаро ҷудо кунед.*
3. *Ноҳияҳои асосии истеҳсоли неруи барқи обиро ҷудо ва иқтидори энергетикӣи Фаронсаро бо Англия муқоиса кунед.*
4. *Ноҳияҳои асосии саноати вазнин ва сабукро номбар кунед.*
5. *Кадам соҳаҳои саноат Марселро ҳамчун бандар муайян кардаанд?*
6. *Саноати Фаронса аз ҷиҳати таъмин бо ашёи хом ва ҳаҷми истеҳсолот аз саноати Англия ва Олмон бо чӣ фарқ мекунад?*
7. *Ноҳияҳои асосии кишоварзии Фаронсаро муайян кунед. Соҳаи кишоварзии шимол ва ҷанубро муқоиса кунед.*
8. *Сабабҳои дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли шароби ангурӣ ва шумори навъҳои панир ҷойи якум гирифтани Фаронса дар ҷист?*

ОЁ МЕДОНЕД?

1. *Дар Фаронса беш аз 400 навъи панир истеҳсол мешавад. навъи аз ҳама маъмул «рокфор» бо номи деҳаи Рокфор буда, зиёда аз ҳазор сол истеҳсол карда мешавад.*
2. *Забони фаронсавӣ 300 сол дар Англия забони давлатӣ буд.*
3. *Аваллин хомаи худкор (шариковая ручка) дар Фаронса истеҳсол шудааст.*
4. *Дар пойтахти Фаронса беш аз 700 созмони сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятию байналмилалӣ фаъолият мекунад.*

Хулоса. Дар қаламрави Фаронса дар шароити гуногуни географӣ ва таърихӣ минтақаҳои алоҳида ба вуҷуд омаданд. Онҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои ҷойгиршавии географӣ, махсусгардонӣ ва дараҷаи рушди хоҷагӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Таърихан иқтисодиёти ноҳияҳои шарқии Фаронса бо ин сабаб рушд карда буд, ки дар он замонаҳо сарватҳои табиӣи кофӣ дошт. Париж пешафи рушди доими шаҳрӣ буд ва сиёсати минтақавӣ боиси рушди дигар минтақаҳои қафомонда шуд. Ҳоло дар байни ноҳияҳо нақши асосиро «сегонаи бузург» – Париж, Лион ва Марсел мебозанд.

§3.5 МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШИМОЛӢ, МАРКАЗӢ ВА ЧАНУБӢ

Кадоме аз давлатҳои ин минтақа ба мамлакатҳои хурд ва хурдтарини Аврупо дохил мешаванд? Таҳлил ва натиҷагирӣ кунед, ки чаро давлатҳоро давлатҳои хурд меноманд? Ин кишварҳо кадом хусусиятҳои ба ҳам монанд доранд?

Дар баъзе адабиёт ин мамлакатҳоро кишварҳои хурд ва хурдтарини Аврупо низ мегӯянд. Ба ин мамлакатҳо Австрия, Белгия, Дания, Ирландия, Испания, Люксембург, Нидерландия, Норвегия, Португалия, Финландия, Швейцария, Шведсия, Юнон ва давлатҳои хурдтарин (Лихтенштейн, Андорра, Монако, Сан-Марино, Ватикан, Малта) дохил мешаванд.

Мавқеи иқтисодию сиёсӣ ва географии онҳо гуногун аст. Кишварҳои Белгия, Нидерландия, Люксембургу Австрия ва Швейцария дар байни давлатҳои мутараққии минтақа ҷойгир буда, бо ҳам хеле наздиканд.

Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ ба хоҷагии давлатҳои мутараққии Аврупо (Англия ва Олмон) робитаи наздик, инчунин, ба воситаи роҳи обии укёнуси Атлантик бо ИМА ва Канада робита доранд. Мамлакатҳои хурди Аврупои Чанубӣ асосан дар соҳили баҳри Миёназамин, дар нимҷазираҳои Балкану Пиреней воқеъ шудаанд. Ин давлатҳо аз рӯи масоҳати худ аз якдигар фарқ мекунанд. Соҳти давлатии онҳо низ гуногун аст. Масалан, Австрияю Финландия ҷумҳурии буржуазӣ, Белгияю Шведсия давлати монархистӣ мебошанд. Австрия ва Финландия сиёсати бетарафиро пеш гирифта, қисми дигарашон ба блоки ҳарбии НАТО дохил шудаанд.

Аҳоли. Ҳайати миллии аҳолии аксари ин мамлакатҳо якхела буда, танҳо Белгия думиллата ва Испания бисёрмиллата мебошанд. Зичии миёнаи аҳоли ва дараҷаи урбанизатсия дар баъзе мамлакатҳои Аврупои Марказӣ зиёд аст. Аврупои Чанубӣ аз рӯи ин нишондиҳандаҳо дар ҷойи дуюм меистад. Дар Аврупои Шимолӣ шумораи шаҳрҳо кам, вале ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёд аст. Қисми асосии аҳолии шаҳрӣ дар пойтахтҳо ҷамъ омадааст.

Ҳоҷагӣ. Мамлакатҳои ин минтақаҳои Аврупо аз рӯи дараҷаи тараққиёти хоҷагӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Дар байни онҳо давлатҳои сатҳи баланди тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ – Шведсия, Швейцария, Белгия, Дания, Нидерландия ва давлатҳои тозарасида ба давраи саноатикунонӣ – Испания, Португалия, Исландия мавҷуданд. Қатъи назар аз он ки ин мамлакатҳо дар хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи калон надоранд, аммо дар якҷоягӣ онҳо қувваи тавоно ҳастанд.

Ҳиссаи ин давлатҳо дар истеҳсолати саноати Аврупои Ғарбӣ ба 32,1% ва дар тиҷорати беруна ба 41% рост меояд. Аксари ин мамлакатҳо узви Иттиҳоди Аврупо буда, дар онҳо саноат ва кишоварзӣ ба дараҷаи баланд тараққӣ кардааст.

Саноати мамлакатҳои минтақа бо захираҳои табиӣ як хел таъмин нест. Ин ҳолат ва гуногунии шароити сарватҳои табиӣ мувофиқи географӣ боиси фарқи тахассусии саноат ва кишоварзии ин мамлакатҳо шудааст. Саҳми хоҷагии онҳоро дар миқёси ҷаҳон истеҳсоли таҷҳизот, дастгоҳ, киштӣ, электротехника ва маҳсулоти химиявӣ, селлюлозаю коғаз муайян мекунад. Иқтисодиёти онҳо бештар ба бозори беруна нигаронида шудааст. Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ аз захираҳои минералӣ ғайрестанд, аммо захираи зиёди неруи барқи обӣ доранд. Қисми зиёди неруи барқро ба воситаи об истеҳсол мекунад. Дар заминаи неруи барқи обӣ дар Норвегия, Шведсия истеҳсолати филизгудозӣ ва электрохимиявӣ тараққӣ кардааст. Норвегия алюмин (аз ашёи хоми воридотӣ), Шведсия дар заминаи маъдани оҳани хушсифати худ оҳан (маҳсулоти филизгудозии сиеҳ) ва мошинҳои гуногун истеҳсол мекунад. Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ бо баҳр робитаи зич дошта, верфҳои (коргоҳҳои) калони киштисозӣ доранд. Норвегия, Финландия, Шведсияро «бозори ҷуби ҷаҳон» меноманд. Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ (ғайр аз Норвегия) нафту газро аз мамлакатҳои дигари ҷаҳон ворид мекунад.

Энергетикаи мамлакатҳои Аврупои Марказӣ асосан ба нафти воридотӣ ва қисман ба захираҳои худ таъян мекунад. Белгия захираҳои калони ангишт, Швейтсарияю Австрия неруи ғании дарёҳои кӯхиро истифода мебаранд. Солҳои охир кашфу истифодаи захираҳои газу нафти баҳри Шимолӣ ва истифодаи неруи атом вазъи энергетикаи ин мамлакатҳоро тағйир дод. Белгия истеҳсолкунандаи ҷўяну пўлод, мису қалъагӣ, мошинсозии вазнин; Люксембург истеҳсолкунандаи пўлод мебошанд; дар Нидерландия ва Швейтсария мошинсозии дақиқ, электротехника ва соатсозӣ тараққӣ кардааст.

Дар байни мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ Испания бо дараҷаи баланди тараққиёти иқтисоди худ фарқ мекунад. Дар ин ҷо дар заминаи тараққиёти саноат филизгудозии сиеҳ, ранга, мошинсозӣ ва химия пешрафт кардаанд. Бо вучуди ин, саноати ин мамлакатҳо ба давлатҳои мутараққии Аврупо вобастагӣ дорад. Барои соҳаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ Марказӣ дараҷаи баланди тараққиёт хос аст, махсусан хоҷагиҳои Нидерландия ва Дания.

Чорводорӣ дар ин минтақа тамоюли ширию гўшти дорад. Дар зироаткорӣ кишти гандум зиёдтар аст. Ғайр аз ин чавдор, чав, лаблабуи қанд, картошка, зағир, хўроки чорво низ парвариш карда мешаванд. Қариб ҳамаи мамлакатҳо ғалла ва хўроқвории гўштиро аз

дигар кишварҳо ворид мекунанд. Дар Исландия хоҷагии гармхонаӣ вучуд дорад. Дар Норвегия ва Исландия моҳидорӣ тараққӣ кардааст ва онҳо дар ин соҳа маҳсулот содир мекунанд.

Кишоварзии Аврупои Ҷанубӣ нисбат ба Аврупои Шимолӣ ва Марказӣ суғурӯ тараққӣ кардааст. Дар ин ҷо асосан шолӣ, пахта, тамоку, зайтун, ангур, меваҳои ситрусӣ, меваҳои сабзавот парвариш мекунанд. Ҷорводорӣ хусусияти экстенсивӣ дорад (*яъне хоҷагӣ ҳосилро танҳо ба воситаи вусъат додани заминҳои кишт, на ба воситаи баланд бардоштани ҳосилнокии замин афзун мекунад*).

Нақлиёт. Барои робитаҳои берунаи ақсари мамлакатҳои минтақа нақлиёти баҳрӣ нақши асосиро мебозад. Шаҳрҳои калону марказҳои саноатӣ (ғайр аз Мадрид) дар назди соҳил ҷойгир шудаанд, ҳаёти онҳо ба баҳр вобастагии калон дорад. Флотҳои баҳрии Норвегияву Юнон солҳост қорҳои боркашонии баҳриро иҷро мекунанд. Нақлиёти роҳи оҳану автомобилӣ дар Аврупои Марказӣ васеъ истифода мешавад.

Робитаҳои иқтисодии беруна. Мамлакатҳои минтақа дар савдои ҷаҳонӣ ҳиссаи назаррас доранд. Дар тиҷорати ҷаҳонӣ саҳми Нидерландия аз ҳиссаи тамоми мамлакатҳои Африқо (ғайри ҶАҶ) зиёд ва саҳми Швейтсария ба ҳиссаи Бразилияю Аргентина (дар якҷоягӣ) баробар аст. Мамлакатҳои минтақа асосан бо давлатҳои мутараққии Аврупо, ИМА, Канада ва бо мамлакатҳои Аврупои Шарқию Русия тиҷорат мекунанд.

Содироти ин мамлакатҳоро мошин, таҷҳизот, киштиҳои баҳрӣ, маҳсулоти ҷӯборкунӣ ва ғайра ташкил медиҳад. Нидерландия дар содироти маҳсулоти ширӣ, Дания дар содироти гӯшту тухм дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунанд. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ ба бозори ҷаҳонӣ асосан ашёи хоми кишоварзӣю минералӣ содир менамоянд.

Воридоти давлатҳои Аврупои Шимолӣю Марказӣ аз ашёи хоми саноатӣ, молҳои нимтайёр ва хӯрокворӣ иборат аст. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ асосан мошин, молҳои нимтайёр ва ашёи хом (асосан нафт) ворид мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Омилҳои асосии тақсимкунии мамлакатҳои минтақаро ном бурда, онҳоро шарҳ диҳед.
2. Таҳассуси байналмилалӣ хоҷагии ин мамлакатҳо бештар ба кадом омилҳо вобаста аст?
3. Сабаби васеъ будани робитаи иқтисодии берунии мамлакатҳои минтақаро муайян намоед?
4. Ҷаро иқтисодӣи мамлакатҳои минтақа ақсар ба бозори берунии нигаронида шудааст?

ОӢ МЕДОНЕД?

1. Давлати Сан-Марино яке аз қадимтарин мамлакатҳои Аврупо мебошад.
2. Шаҳрванди Ватикан танҳо шахсе шуда метавонад, ки дар хизмати Калисои муқаддас бошад, дигар ягон омил сабаби қабули шаҳрвандӣ шуда наметавонад, ҳатто дар Ватикан таваллуд шудан низ.
3. Дар Люксембург расман се забони давлатӣ амал мекунад: олмонӣ, фаронсавӣ ва люксембургӣ.

Хулоса. Дар мамлакатҳои минтақа соҳаи туризм ба шакли анъана даромадааст, ки онҳо аз ин ҳисоб даромади зиёд мегиранд. Дар ин соҳа Испания пешсаф аст. Шумораи солони сайёҳони Австрия, Швейтсария, Люксембург ва мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ аз аҳолии ин мамлакатҳо зиёд аст. Барои баъзеи кишварҳо саёҳат яке аз манбаъҳои асосии даромад ба ҳисоб меравад.

§3.6 МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШАРҚӢ

Ба минтақаи Аврупои Шарқӣ кадом мамлакатҳо мансубанд? Кадом хусусиятҳои монанд ва фарқкунандаи онҳоро медонед? Кадом миллату халқиятҳо дар ин ҷо маскун шудаанд? Хусусиятҳои фарқкунандаи иқтисодӣ-иҷтимоии онҳоро муайян кунед?

Мавқеи географӣ ва захираҳои табиӣ. Аврупои Шарқӣ ноҳияи калони таърихию географӣ буда, дар қаламрави он Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Руминия, Булғория, Албания ва собиқ ҷумҳуриҳои Югославия ҷойгиранд.

Хусусияти дигари мавқеи географӣ ин мамлакатҳо ба кишварҳои тараккикардаи Ғарб наздик будани онҳост. Аз қаламравашон гузаштани роҳҳои нақлиёти байналмилалӣ ба васеъшавии ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ аз рӯи миқдори сарватҳои табиӣ ва ҷойгиршавӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Танҳо захираҳои заминӣашон нисбатан баробар тақсим шудаанд.

Захираи асосии ангиштсанг дар Полша ва Чехия, нафту газ дар Руминия, неруи обӣ дар мамлакатҳои Балкан мавҷуд аст. Филизоти ранга дар Полша, Руминия, Булғория (мис, сулфур, намаки калий), маъдани оҳан дар Чехия, Руминия, Хорватия мавҷуданд.

Баъзан ин мамлакатҳоро ба Аврупои Марказӣ ё Аврупои Миёна мансуб медонанд, вале мафҳуми таърихии устувор, ки онро Созмони Милали Муттаҳид низ қабул кардааст, Аврупои Шарқӣ аст. Мамлакатҳои ин минтақа масоҳати яклухтро ташкил додаанд, ки аз баҳри Балтик то баҳрҳои Сиёҳу Адриатик доман густурдааст. Ин мамлакатҳо дар роҳи тараккиёти таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодиашон умумиятҳои зиёд доранд.

Аз қаламрави панҷ мамлакат дарёи Дунай мегузарад. Ин кишварҳо ба воситаи роҳҳои оҳану автомобилгард ва хатти неруи барқ бо ҳам пайваст мебошанд. Ҳамаи ин ба васеъшавии тақсимои байналмилалии меҳнат мусоидат мекунад. Дар ин замина иқтисодиёти ин мамлакатҳо инкишоф ёфтааст.

Аҳоли. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Шарқӣ беш аз 230 млн нафарро ташкил медиҳад. Дар ҳаёти этникии аҳолии ин ноҳия халқҳои славянӣ бартарӣ доранд. Халқҳои руминӣ, албанӣ ва венгерӣ (мачорӣ) нисбатан камшуморанд. Пайдоиши халқҳои Аврупои Шарқӣ гуногун аст. Қабिलाҳои славянӣ тақрибан 1500 сол қабл ба ин ҷо омадаанд. Полякҳо (лаҳистониҳо), чехҳо, словакҳо дар заминҳои шимолу марказ, булғору сербҳо, хорватҳо, словениҳо ва дигарон дар заминҳои ҷануби Аврупои Шарқӣ маскун шудаанд. Номи давлати собиқ Югославия «Замини славянҳои ҷанубӣ»-ро ифода мекунад. Аксари олимони ақида доранд, ки венгерҳои имрӯзаи ҳамвории назди Дунай қариб ҳазор сол қабл аз назди Урал ба ин ҷо омадаанд. Руминиҳо насли қабिलाҳои франкии бо романиҳо омехташуда мебошанд.

Афзоиши табиӣ аз ҷама зиёд дар Албания дида мешавад, аммо дар дигар мамлакатҳо афзоиши табиӣ чандон зиёд нест.

Дар таркиби аҳолии минтақа халқиятҳои славян бартарӣ доранд. Зичии аҳоли дар ин кишварҳо дар дараҷаи миёна буда, агломератсияҳои калон вуҷуд надоранд.

Ҳоҷатӣ. Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ роҳи сохтмони сотсиалистиро пеш гирифтанд. Даҳсолаҳои баъдичангӣ дар бисёри ин мамлакатҳо саноатикунонӣ ва кооперативонии кишоварзӣ ба амал оварда шуд.

Тағйироти сиёсӣ иқтисодие, ки дар солҳои 90-уми асри ХХ дар ин мамлакатҳо рух дод, ба дигаргуншавии куллии тарзи хоҷагидорӣ оварда расонд. Ҳоло ин мамлакатҳоро аз рӯи усули ташкили хоҷагӣ гурӯҳи *давлатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда* меноманд.

Баъди солҳои 50-уми асри ХХ дар иқтисодиёти ин мамлакатҳо тағйироти кулӣ ба миён омад. Дар соҳаи саноати вазнин арсаҳое, ки барои пешрафти электротехника, мошинсозӣ ва химия замина мегузоранд, инкишоф ёфтаанд.

Дар қисми шимолӣ қариб ҷамаи захираҳои ангишт, мис, сулфур, намакҳои ошӣ ва калий; дар қисми ҷануб маъданҳои табиӣ филизӣ бештар воমেҳӯранд.

Асоси маҷмуи сӯзишворию энергетикӣ Аврупои Шарқиро саноати ангишт ва нафту газ ташкил мекунад. Истихроҷи ангишти сиёҳтоб дар ин ноҳия бартарӣ дорад ва он 1/3 истихроҷи ҷаҳонро ташкил мекунад. Дар дунё минтақае нест, ки дар он ангишти сиёҳтоб

мисли Аврупои Шарқӣ чунин аҳаммияти калони сӯзишворию энергетикӣ дошта бошад. Ин навъи ангишт бо усули кушод истихроҷ карда шуда, аксар ҳамчун сӯзишворӣ барои неругоҳҳои барқӣ истифода мешавад. Ҳаҷми истихроҷи ангишти сиёҳтоб дар ҳавзаҳои шимоли Чехия ва Белхатув бештар аст. Иқтидори истихроҷи солонаи ҳар кадоми онҳо қариб 45 млн тоннаро ташкил медиҳад. Ангиште, ки дар ҳавзаи Силезияи Боло истеҳсол карда мешавад, аз микдори ангиште, ки дар як сол Олмону Англия якҷоя истеҳсол мекунад, зиёдтар аст.

Саноати нафту газ дар Руминия аз ҳама бештар тараққӣ кардааст. Нафт дар ҳавзаи Наздикарпат (шаҳри Плоешти) истихроҷ карда мешавад. Чойгиркунии саноати нафту газ дар дигар мамлакатҳои ноҳия ба мавқеи иқдосидию географии онҳо вобаста аст. Дар ин мамлакатҳо корхонаҳои нафткоркунӣ дар роҳҳои кубурҳои нафтгузар ва бандарҳои баҳрӣ чойгир карда шудаанд.

Асоси электроэнергетикаи Аврупои Шарқиро неругоҳҳои барқи алаӣ ташкил мекунад. Онҳо дар назди ҳавзаҳои калони ангишт ва коркарди нафту газ сохта шудаанд.

Неругоҳҳои барқи атомӣ дар даҳсолаҳои охир дар Чехия, Венгрияву Булғория ва дигар давлатҳои Аврупои Шарқӣ сохта шудаанд. Калонтарин неругоҳи барқии атомӣ дар ин ноҳия Козлодуй дар Булғория дар соҳили Дунай сохта шуда, иқтидори он қариб 4 млн квт аст.

Иқтидори захиравии обию барқии Аврупои Шарқӣ ҳоло ба таври бояду шояд азхуд карда нашудааст. Бинобар ин, ояндаи ин соҳа хеле хуб аст. Ҳоло дар шохобҳои дарёҳои Дунай, Вага, Драва, Олта, Искир ва ғайра неругоҳҳои барқи обӣ амал мекунад. Калонтарин неругоҳи барқи обӣ дар Дунай солҳои 70-и асри гузашта бо якҷоягии Руминия ва Югославия дар Дарвозаи Оҳанин сохта шудааст, ки иқтидори он 2,1 млн квт буда, дар як сол 11 млрд квт/с нури барқ истеҳсол мекунад.

Филизгудозӣ. Маҷмуи металлургӣ аз истеҳсоли истихроҷи филизоти сиёҳу ранга иборат буда, заминаи табиӣ захиравии тараққиёташ дар ҳама қисматҳои ноҳия як хел нест. Филизгудозии сиёҳ дар аксари мамлакатҳо заминаи сӯзишворию ашёи хоми кофӣ надорад. Алаҳусус, захираи маъдани оҳан хеле кам ва ё тамоман мавҷуд нест. Бо захираи ангиштсанг танҳо Полша ва Чехия таъмин мебошанд. Бо вучуди ин, дар солҳои ҳокимияти Шӯравӣ қариб дар ҳамаи ин мамлакатҳо комбинатҳои калони филизгудозии сикли пурра сохта шуданд. Ибтидои солҳои 90-и асри гузашта дар ноҳия якчанд маркази калони филизгудозии сиёҳ пайдо шуд. Баъзеи онҳо дар заминаи ҳавзаҳои ангишти коксдиҳанда, дигарашон дар мавзёҳои мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ташкил ёфтаанд.

Расми 26. Ҳиссаи аҳолии шаҳр дар таркиби аҳолии кишварҳои Аврупои Шарқӣ

Филизгудозии ранга дар аксари мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ҳамчун соҳаи муҳимми таҳассуси байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Масалан калонтарин маркази истеҳсоли мис дар ҷанубу ғарбии Полша дар заминаи ҳавзаи миси маҳаллӣ ташаккул ёфтааст. Мавзеи аз ҳама калони истеҳсоли маъдани алюмин паҳнкӯҳи Динор мебошад.

Корхонаҳое, ки дар ин ҷо вучуд доранд, дар заминаи захираҳои бокситу неруи барқи маҳаллӣ сохта шудаанд. Филизгудозии ранга дар Булғория, Руминия ва Венгрия низ тараққӣ кардааст.

Маҷмуи мошинсозӣ аз рӯйи нархи маҳсулот ва шумораи коргарон дар Аврупои Шарқӣ соҳаи асосии саноат ба ҳисоб меравад. Ҷойгиршавии он ба географияи захираҳои меҳнатӣ, мутахассисони баландихтисос ва мавқеи географӣ вобаста мебошад. Дар аксари мамлакатҳо корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои калон, агломератсияҳои шаҳрӣ ва марказҳои бузурги мошинсозиро ба вучуд овардаанд. Дар Чехия корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои хурду миёна низ сохта шудаанд.

Маҷмуи маҳсулоти химия асосан ба ашёи хоми маҳаллӣ таъя мекунад (ангишт, намаки калий, намаки ошӣ). Руминия бештар нафту газро истифода мекунад. Баробари васеъ истифода бурдани маҳсулоти химияи органикӣ ва масолеҳи полимерҳо ин мамлакатҳо соҳаи нафту химияро инкишоф додаанд. Ноҳия ва марказҳои калони саноати нафту химия дар поёноби дарёи Вислаи Полша (шаҳрҳои Бидгош, Торум, Плотск), Руминия ва шаҳрҳои бандарӣ ташкил ёфтаанд.

Саноати сабук дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ хеле тараққӣ кардааст, алалхусус саноати бофандагӣ. Ин навъи саноат ҳанӯз дар асрҳои XVIII – XIX дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ (пашму нахи зағир) пайдо шуда, баъдтар ба истеҳсоли матоъҳои пахтагин гузаштааст. Ин соҳа ҳам дар шаҳрҳои калон ҳам дар шаҳрҳои хурду миёна инкишоф ёфтааст. Масалан, корхонаи Лодзи Полша дар Аврупои Шарқӣ калонтарин маркази саноати бофандагӣ буда, дар ин корхона бештар аз 128 ҳазор кас шуғл дорад. Дар Аврупои Шарқӣ калонтарин ноҳияи саноатӣ Силезияи Боло дар Полша буда, дар ин ҷо қариб се ҳазор корхона амал мекунад ва шумораи коргаронаш бештар аз 1,6 млн нафарро ташкил медиҳад.

Дар Полшаю Чехия, Венгрияю Руминия марказҳои саноатие ҳастанд, ки онҳо муҳимтарин вазифаҳои соҳаи саноати минтақаро ба дӯш доранд.

Кишоварзӣ. Географияи кишоварзии Аврупои Шарқӣ дар зери таъсири омилҳои табиӣ шакл гирифтааст. Хусусан ба ҷойгиршавии он захираҳои заминӣ таъсири калон расонидаанд. Дар таркиби ҳаҷми умумии замини Аврупои Шарқӣ майдони шудгор 2/5 ҳиссаи онро ташкил мекунад. Аз рӯйи зарурат ҳама қисматҳои имконпазири он коркард ва истифода мешаванд. Ҳоло имконияти васеъкунии майдони кишт қариб вучуд надорад.

Соҳаҳои асосии кишоварзӣ зироаткорӣ ва чорводорӣ буда, дар ҳама қисмҳои минтақа паҳн шудааст. Вобаста ба таносуби инкишофи зироаткорӣ ва чорводорӣ дар ноҳия се навъи таҳассуси кишоварзӣ рушд кардааст:

1. Навъи *аврупои миёнагӣ*, ки ба он кишоварзии Полшаю Чехия ва Словакия мансубанд. Дар таркиби кишоварзии ин мамлакатҳо чорводорӣ бартарӣ дорад.

2. Навъи *балканӣ*, ки он хоҷагиҳои Руминия, Булғория, ҷумҳуриҳои собиқ Югославияю Албанияро дар бар мегирад. Дар ин ҷо зироаткорӣ аз чорводорӣ афзалият дорад.

3. Навъи *бахримииёназаминӣ*. Ба ин навъ кишоварзии наздибахрии Албания ва собиқ Югославия дохил мешавад. Дар ин ҷо мутобик ба иқлими наздибахрӣ дарахтони мевадихандаи гармидӯст (анҷир, зайтун, меваҳои ситрусӣ) парвариш карда мешаванд.

Соҳаҳои тахассусии кишварҳои минтақа аз якдигар хеле фарқ мекунанд: аз истеҳсоли маҳсулоти технологияи баланди Чехия, Венгрия, то истихроҷи ашёи хоми минералӣ ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Булғория, Македония ва Албания.

Нақлиёт. Шабакаи нақлиёти Аврупои Шарқӣ таърихи қадима дорад. Маълумоти таърихӣ нишон медиҳанд, ки навъи қадимтарини нақлиёт дар ин минтақа нақлиёти обӣ мебошад. Ба ҳамин асос бандарҳои бахрӣ таърихи қадима доранд. Бандари Гданск садсола шудааст. Бандари Констансаи Руминия ҳанӯз дар давраи Рими қадим маълум будааст, аммо шабакаи нақлиёти имрӯзаи Аврупои Шарқӣ дар асри XIX ва нимаи аввали асри XX ташаккул ёфтааст.

Шоҳроҳҳои транзитии тӯлонӣ дар байни бахрҳои Сиёх, Балтик, Адриатик, ҳавзаи дарёҳои Дунай, Леба, Одра, Висла дар минтақа мавқеи муҳим доранд ва мавҷуд будани системаи кӯҳҳои Карпату Балкан ба ин системаи нақлиётӣ таъсири калон расонидааст. Барои Аврупои Шарқӣ нақлиёти роҳи оҳан аҳаммияти калон дорад. Дар солҳои баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар қисми шимолии Аврупои Шарқӣ роҳҳо таъмир ва дар қисми ҷанубии он роҳҳои нав бунёд шуданд, ки ин вазъи роҳҳо ва интиқолро хеле беҳтар гардонд.

Барои тараққи нақлиёти обӣ бандарҳои бахрӣ аҳаммияти калон доранд ва воситаи асосии тичорати байналмилалӣ ба ҳисоб мераванд. Дарёи Одра, Дунай, Волга нисбат ба дарёҳои дигари минтақа аҳаммияти бештари киштигардӣ доранд. Дар баробари ин, сохтани иншооти обӣ дар Дарвозаи Оҳанин шароити киштигардии дарёи Дунайро хеле беҳтар карда, канали нави Дунаю баҳри Сиёх дар Руминия (дарозиаш 64 километр) роҳро аз дарё то баҳр 400 километр кӯтоҳ кард.

Ноҳияҳои сайёҳатӣ. Ба географияи истироҳат ва сайёҳӣ аз ҳама бештар мавҷудияти захираҳои табию рекреатсионӣ, иқтисодию географӣ, бо инфраструктура таъмин будан, сарватманд будан аз ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ мусоидат кардааст. Ҳар мамлақати

Аврупои Шарқӣ мавзёҳои сайёҳию рекреатсионӣ (чой барои сохтмони истироҳатгоҳ) дорад ва ин ҷойҳои истироҳату саёҳат соҳаи муҳимми таҳассус ба ҳисоб меравад. Калонтарин мавзеи сайёҳиву рекреатсионӣ соҳили баҳри Адриатик ба ҳисоб меравад. Дар он ҷо шумораи курортҳо аз 50-то зиёд буда, дар онҳо яқбора 850 ҳазор кас истироҳат ва табобат гирифта метавонад.

Вазъияти экологӣ. Шароити экологӣ дар Аврупои Шарқӣ чун дар тамоми ҷаҳон ноустувор мебошад. Бо мақсади беҳтар кардани вазъи экологӣ дар минтақа ҷораҳои чиддӣ андешида шуда, барномаҳои маҷмӯӣ тартиб дода, онҳоро ба амал мебароранд. Сохторҳои махсуси ҳифзи табиат ташкил карда шудаанд ва «Амалиёти сабз» аз қабилӣ ҷунин сохторҳо мебошад.

Дар байни давлатҳои Аврупои Шарқӣ Чехия, Венгрия, Словения ва Полия аз ҷиҳати нишондодҳои иқтисодӣ кишоварзӣ пешсафанд. Мамлакатҳои нисбатан султараққикардаи минтақа Албания, Македония ва Черногория мебошанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Хусусиятҳои хосси мавзеи иқтисодию географии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро тавсиф кунед.
2. Аз китоби дарсӣ ва харитаҳои атлас истифода карда, ба захираҳои табиӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ баҳо диҳед. Норасоии он мамлакатҳоро бо ашёи хоми минералӣ муайян карда, роҳҳои бартараф кардани онро нишон диҳед.
3. Харитаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро таҳлил карда гӯед, ки тафовути асосии таҳассусии онҳо дар чист?
4. Бо ёрии атлас хусусиятҳои хосси шабакаи роҳҳои оҳани мамлакатҳои Аврупои Шарқиро нишон диҳед.
5. Номгӯии ҳавзаҳои калонтарини ангишт, корхонаҳои филизгудозӣ, нафт-коркунӣ, неругоҳҳои барқиро дар дафтарадон нависед.
6. Доир ба ёдгориҳои фарҳангӣ-таърихӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ маълумотнома тайёр кунед.
7. Ба фикри шумо роҳҳои асосию муҳимми пешгирӣ кардани ифлосшавии муҳити атроф кадомҳоянд? Дар ҳалли ин масъала хонандагон иштирок мекунанд ё не?
8. Роҳҳои асосии бо захираҳои минералӣ таъмин кардани ин мамлакатҳо кадомҳоянд.

Хулоса. Имконият барои рушди хоҷагии давлатҳои минтақа басанда аст: дар ин ҷо маъданҳои табиӣ, шароити мусоиди табиӣ барои пеширафти кишоварзӣ, захираҳои қорӣи баландиқтисос мавҷуд аст. Муҳимтарин омилҳои пеширафти иқтисодиёти мамлакатҳои минтақаи Аврупои Шарқӣ мавзеи географӣ онҳост.

§3.7 ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ

Чойгир будани Русия дар материки Авруосиё барои он чӣ манфиат дорад? Нақши Русия дар таркиби хочагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст? Оё он дар солҳои наздик тағйир ёфтааст? Сабаб?

Русия яке аз мамлакатҳои бузурги ҷаҳон буда, дар ду қитъа Аврупо ва Осиё ҷойгир шудааст, ки қариб 1/3 масоҳаташ ба Аврупо ва 2/3 ба Осиё рост меояд. Қисми шимолӣ онро бахрҳои Укёнуси Яхбастаи Шимолӣ, қисми шимолу шарқиашро обҳои Укёнуси Ором иҳота карда, дар ҷануб ва шимолу ғарб ба бахрҳои Атлантик, бахрҳои Сиёҳ, Азов ва Балтик роҳи баромад дорад. Бандарҳои ин бахрҳо Русияро бо мамлакатҳои хориҷӣ ва Иттиҳоди Давлатҳои Муствақил пайваस्त мекунад. Вай нисбат ба дигар давлатҳои ИДМ мавқеи марказӣ дорад ва қариб ҳамаи ин давлатҳо ба воситаи Русия байни ҳамдигар робита мекунад.

Русия аз 4 қаламрави фароҳ – Аврупои Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ ва паҳнкӯҳи Сибири Шарқӣ ва Шарқи Дур иборат аст. Ҳамвориҳои Аврупои Шарқиро аз Сибири Ғарбӣ кӯҳҳои Урал, ки аз шимол ба ҷануб дар масофаи 2,4 ҳазор километр тӯл кашидаанд, ҷудо мекунад.

Иқлими Русия хеле гуногун буда, минтақаҳои иқлимиаш аз шимол ба ҷануб чунинанд: минтақаи иқлими арктикӣ, субарктикӣ, муътадил ва субтропикӣ. Дар давоми сол дар тамоми қаламрави он ҳавои континенталии арзҳои муътадил ҳукмрон буда, зимистон дар зерин таъсири ҳавои арктикӣ, атлантикӣ ва антисиклони Сибири Шарқӣ мебошад.

Дар қаламрави Русия миқдори зиёди дарёҳо ҷорӣ мешаванд, ки онҳо аҳамияти энергетикӣ, обёрӣ, киштигардӣ ва моҳигирӣ доранд. Калонтарини онҳо Лена, Об, Иртиш, Волга, Енисей буда, дарозии ҳар кадоми онҳо аз 3500 то 4416 километр мерасад.

Русияро кишвари ҷангалзори ҷаҳон меноманд. Ҷангалҳо бештар аз 60% масоҳати онро ишғол кардаанд.

Захираҳои табиӣи Русия хеле зиёд ва гуногун буда, барои тараққиёти бисёр соҳаҳои хочагӣ мусоидат мекунад. Захираҳои зеризаминии он соҳаҳои муҳимми саноатро бо ашёи хому сӯзишворӣ таъмин мекунад.

Аз рӯйи захира ва истихроҷи маъдани оҳан ва маъдани филизоти ранга, аз ҷумла тилло Русия дар байни дигар давлатҳои мавқеи пешсафиро ишғол мекунад. Ин мамлакат аз захираҳои ғайримаъданӣ: газ, нафт, ангишт, намакҳои ошину калий, алмос, графит, асбест низ бой буда, яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Вай талаботи худро бо нафту газ таъмин карда, миқдори зиёди онҳоро ба бозори ҷаҳонӣ мебарорад. Бо ҳам мувофиқ омадани захираҳои гуногуни минералӣ ва сӯзишворӣ дар як қатор ноҳияҳои мамлакат боиси пайдоиши ноҳияҳо ва минтақаҳои калони саноатӣ шудааст.

Русия аз ҷиҳати захираи газ дар ҷаҳон дар зинаи аввал меистад.

Захираҳои обии Русия барои таъмини талаботи аҳоли ва инкишофи хоҷагии халқ нақши бузург мебозанд. Захираҳои гидроэнергетикии мамлакат зиёданд, вале онҳо дар қаламрави мамлакат нобаробар ҷойгир шудаанд.

Русия ҳамчунин аз захираи замин низ ғани аст ва ба ҳисоби миёна ба ҳар сар аҳоли 11,5 га рост меояд. Майдонҳои кишоварзӣ 13% майдони умумии замин ва заминҳои кишт 133,5 млн га ё 8% майдони умумии қаламрави онро ташкил медиҳад. Заминҳои шудгор асосан дар ҳамвориҳои Аврупои Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ, дар минтақаи дашту бешадашт ва ҷануби минтақаи беша ҷой гирифтаанд. Шароити агроиклимии Русия барои парвариши зироатҳои гуногун мусоид аст.

Захираҳои биологӣ, ҷангал, ҳайвоноти шикорӣ ва моҳӣ хеле васеъ паҳн шудаанд. Ҷангалзор 766,6 млн га масоҳатро ташкил медиҳад, ки захираи ҷӯби он 82 млрд м³ мебошад.

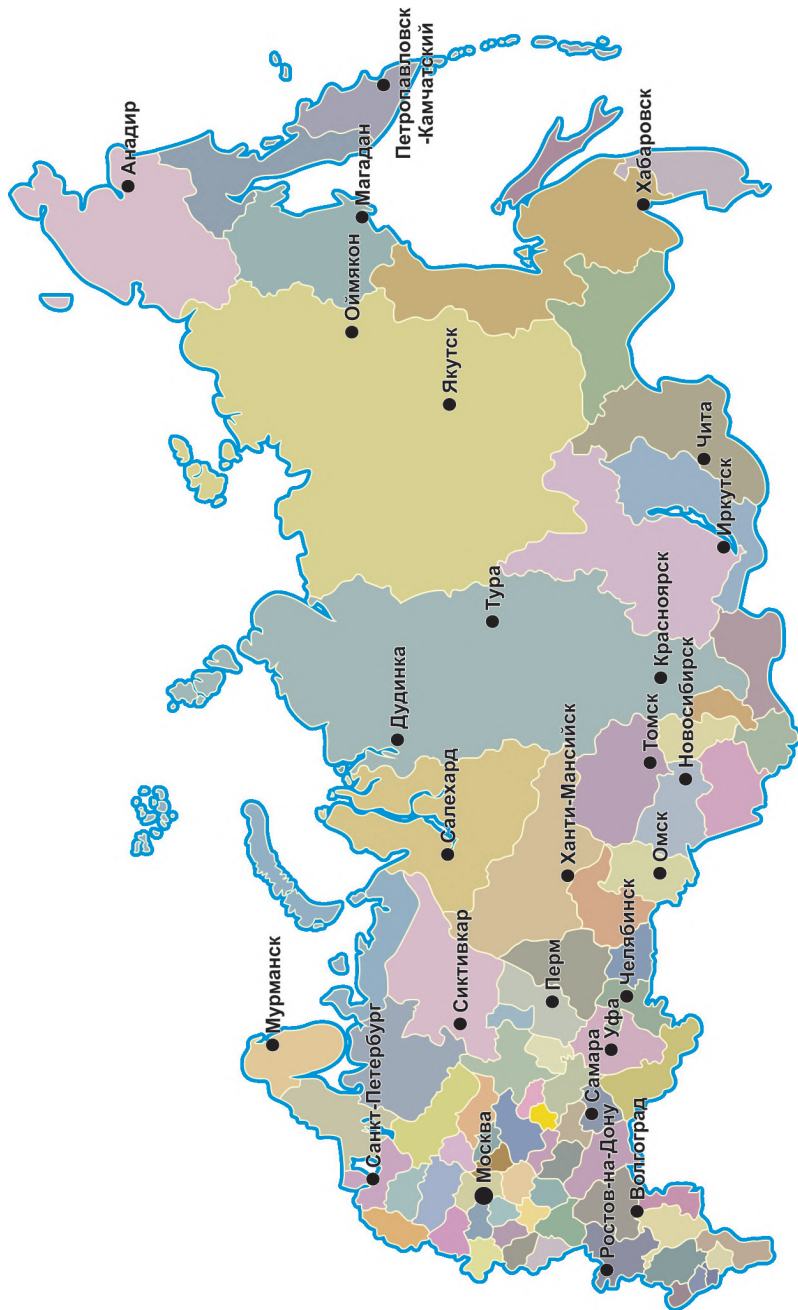
Барои ташкили истироҳат ва таболати одамон захираҳои рекреатсионии табиӣ аҳаммияти бузург доранд. Ба он ҷаишмаҳои минералӣ, лойҳои таболатӣ, шароити иқлимӣ, истироҳатгоҳҳои соҳилӣ дохил мешаванд.

Аҳоли. Таркиби аҳолии Русия гуногун буда, аз чор се ҳиссаи онро русҳо ташкил медиҳанд. Халқҳои сокини Русия ба гурӯҳҳои гуногуни забонҳо мансубанд ва сершумортаринашон гурӯҳи забонҳои славянӣ (русу украинҳо, беларусу полякҳо); туркӣ (тотору бошқирҳо, чувашу тувинҳо, хакасу олтоиҳо, ёкутҳо, балқарҳо, қарочаиҳо, озариҳо); фини угорӣ (карелҳо, удмурту мордовҳо, комиҳо, ненетсҳо) мебошанд. Ғайр аз ин осетинҳо, эвенкҳо, қорякҳо, чукчаҳо бо забони худ гап мезананд.

Дини аз ҳама паҳншудатарин дар Русия насронӣ ва ислом мебошанд. Афзоиши табиӣи аҳоли дар мамлакат баланд нест. Ба ҳар 1000 нафар 9,8 нафар таваллуд рост меояд. Ба иборати дигар ҳар сол тақрибан 1,9 млн нафар таваллуд мешавад. Ба ҳар 1000 нафар 20,2 ҷавт рост меояд. Таркиби ҷинсии аҳоли низ нобаробар аст (мардҳо – 46,4%, занҳо – 53,6%). Ҳисоби миёнаи умри мардҳо ба 64 ва занҳо ба 74 сол баробар аст.

Аҳолии қобили меҳнат дар мамлакат 57%-ро ташкил медиҳад. 48%-и аҳоли дар соҳаҳои хоҷагии халқ машғул аст.

Ҷойгиршавии аҳоли дар қаламрави мамлакат нобаробар буда, ҳисоби миёнаи он дар як километри мураббаъ 8,5 нафар аст, аз ҷумла, дар деҳот – 2,2 нафар, дар қисми аврупоӣ – 27,1 нафар ва дар қисми осийё 2,5 нафарро ташкил медиҳад. Мавзеи сараҳоли ноҳияҳои аврупоии мамлакат буда, аз он ҷо ба самти шимол, ҷануб ва шарқ зичии аҳоли кам мешавад.

Расми 27. Харитаи минтақаҳои Федератсияи Русия

Шумораи умумии шахрҳо аз 1000 адад зиёд аст. Ҳиссаи аҳолии шахр 75,1% ва деҳот 24,9%-ро ташкил медиҳад. Шумораи шахрҳое, ки беш аз 1 млн нафар аҳоли доранд ба 15-то ва шахрҳое, ки аз 500 то 1 млн нуфус доранд, ба 200 адад расидааст. Агломератсияҳои калони шахрӣ: Маскав, Санкт-Петербург, Нижний Новгород, Екатеринбург, Самара, Новосибирск мебошанд.

Ҳоҷагӣ. Русияи имрӯза дорои қариб тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҳозиразамон аст. Аз ҷумла, дар таркиби саноат 26% маҳсулот ба комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ, 25% ба саноати сабук, 16% ба мошонсозӣ, 14% ба саноати ҳӯрокворӣ ва 13% ба саноати филизгудоии рост меояд. Дар хоҷагии ҷаҳонӣ Русия истехсолкунандаи бузурги ашёи хоми минералӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, ба он 16,6% истихроҷи ҷаҳонии газ, 14% ангишт, 12,6% нафт рост меояд. Ғайр аз ин, дар ин ҷо ба миқдори зиёд алмос, алюмин, тилло, платина, неруи барқ, филизоти сиёҳ, ҷӯб, матоъҳои пахтагӣ, ғалла, нуриҳои маъданӣ, мошини таҷҳизот истехсол мешавад.

Маҷмуи сӯзишворию энергетикӣ он аз электроэнергетика ва тамоми соҳаҳои сӯзишворӣ иборат буда, системаи асосии энергетикаи дар ноҳияҳои Марказӣ, Шимолу Ғарбӣ, Волга, Урал, Сибир ташкил медиҳанд. Русия эҳтиёҷоти худро пурра бо сӯзишворӣ таъмин карда, газу нафт содир мекунад.

Дар мамлакат соҳаҳои филизгудоии сиёҳ ва ранга инкишоф ёфтааст, ки заминаи рушди соҳаи мошинсозӣ ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои калони филизгудоии сиёҳу ранга дар Урал, Сибири Ғарбӣ ва аномалияи магнитии Курск воқеанд. Корхонаҳои мошинсозӣ қариб дар тамоми шахрҳои калону миёна ҷойгир шудаанд ва дар онҳо мошинҳои барои хоҷагии халқ зарур истехсол карда мешаванд. Аз ҷиҳати таракқиёти саноати коркарди ҷӯб дар ҷаҳон Русия яке аз давлатҳои асосӣ ба шумор меравад.

Дар соҳаи кишоварзии мамлакат 13%-и аҳолии қобили кор шугъл дорад ва қисми зиёди онҳо ба зироаткорӣ машғуланд. Дар соҳаи зироаткорӣ маҷмаи асосиро рустаниҳои ғалладона ташкил мекунад. 55%-и заминҳои кишти ғалладонаро гандум, ҷавдор, ҷав, арзан ва ҷуворимақка ташкил медиҳад. Аз зироатҳои техникӣ лаблабуи қанд, зағир ва офтобпараст кишт карда мешавад, ки он 5%-и замини киштро дар бар мегирад. Кишти картошка, сабзавоту полезиҳо 3,5%, рустаниҳои ҳӯроки чорво 1,3%-и майдони киштро дар бар мегиранд. Қисми зиёди маҳсулоти кишоварзӣ дар дашт ва бешадашти қисми аврупоии мамлакат истехсол карда мешавад.

Дар Русия парвариши қариб тамоми навъҳои чорво ба роҳ монда шудааст.

Дар қаламрави мамлакат ҳамаи навъҳои нақлиёт истифода мешавад. Дар байни онҳо нақлиёти роҳи оҳан афзалият дорад. Вай робитаҳои дохилӣ ва хориҷии дуру наздикро таъмин мекунад. Ба нақлиёти роҳи оҳан 60%-и боркашонӣ ва 50%-и мусофиркашонӣ рост меояд. Нақлиёти дарёӣ дар ҳаёти мамлакат нақши бузург дорад. Тавассути он ноҳияҳои шимолӣ ва ҷанубӣ робитаҳои худро амалӣ мекунанд. Роҳи асосии оби қисми аврупоӣ дар дарёҳои Волгаю Балтика мебошад. Ба воситаи он Русия ба баҳри Балтик роҳи баромад дорад. Ба воситаи роҳи баҳри Шимолӣ ба ноҳияҳои шимол бор кашонда мешавад. Асосан нақлиёти баҳрӣ вазифаи боркашонии берунаро иҷро мекунад. Бандарҳои калони баҳрӣ Санкт-Петербург, Калининград, Архангелск, Мурманск, Владивосток, Находка, Магадан, Петропавловски Камчатка мебошанд.

Нақлиёти кубурӣ низ хуб тараққӣ кардааст. Қисман бо воситаи ин навъи нақлиёт ба хориҷа нафту газ бароварда мешавад. Барои боркашонӣ, мусофиркашонии дохилӣ ва қисман берунии мамлакат нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ аҳаммияти калон дорад.

МОЛҶОИ АСОСИИ СОДИРОТӢ ВА ВОРИДОТИИ РУСИЯ (2019)

Содирот		Воридот	
Мол	Ҳисса бо %	Молҳо	Ҳисса бо%
Ашёи хоми минералӣ ва сӯзишворӣ	65	Мошин ва дастгоҳҳо	44
Филиз (металл)	10	Ашёи хоми кишоварзӣ ва озуқа	15
Мошин ва дастгоҳҳо	5	Маҳсулоти химиявӣ	16

Шарикони асосии тичорати берунии Русия давлатҳои ИДМ, Туркия, мамлакатҳои Амрикои Ҷанубӣ, Африқои, Ғарбӣ, ИМА, Чин ва Ҳиндустон мебошанд.

Хусусияти хосси Русия мавқеи мувофиқи географӣ, захираи бузурги сарватҳои табиӣ ва иқтисодии бузурги иқтисодии он мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ба мавқеи географӣ ва шароити захираҳои табиӣ Русия баҳо диҳед.
2. Афзоиши табиӣ аҳолии Русия бо кадом хусусияти худ фарқ мекунад?
3. Соҳаҳои асосии хоҷагии халқи Русия кадомҳоянд?
4. Русия бо кадом давлатҳо муносибатҳои иқтисодӣ дорад?
5. Тоҷикистон бо Русия чӣ гуна робитаҳо дорад? Дар кадом сомонҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ онҳо шарикони стратегиянд?

6. Ба ақидаи шумо Русия мавқеи пештараи худро дар ҳудуди ИДМ барқарор карда метавонад ё не? Инро шарҳ диҳед
7. Пешомадҳои инкишофи ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Русия чӣ гуна аст?

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Дар Русия ба 1000 мард 1154 зан рост меояд (с. 2021).
2. Русия бо 16 давлат ҳамсарҳад аст. Дарозии умумии хатти сарҳади мамлакат 60 ҳазор км аст, зиёда аз 20%-и он дар хушкӣ ҷойгир аст.
3. Русияро кишвари аврупоӣ меноманд, аммо 2/3 ҳиссаи қаламрави он дар Осиё ҷойгир аст.
4. Аз ҳама чуқуртарин кӯли ҷаҳон Байкал дар Русия воқеъ аст.
5. Маркази географии Руссия кӯли Виби мебошад.

Хулоса. Русия яке аз кишварҳои қудратманди дунё буда, дорои захираҳои бузурги табиӣ, ҳарбию иқтисодӣ ва фарҳангӣ аст. Мавқеи ҷойгиришавии географии онҳо дар таърихи ташаккули мамлакат нақши муҳим бозидаст. Аз ҳама хусусияти муҳими он ҷойгир будан дар сарҳади Аврупо ва Осиё мебошад. Аз ҳамин сабаб Русияро кишвари Авруосиё меноманд. Русия ба гурӯҳи кишварҳои бузург ва пешсафони геополитикии дунё дохил мешавад, ки дар сиёсати ҷаҳон нақши муҳим бозид, дар таркиби хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи махсус дорад.

УКРАИНА

Шароити имрӯзаи сиёсии Украинаро чӣ тавр маънидод мекунад? Шумо ба ояндаи Украина чӣ гуна баҳо медиҳед? Оё вобаста ба мустақилияти Украина тахассуси хоҷагидориаи дигаргун шуд ё не? Ба ақидаи шумо дар оянда Украина робитаҳои хоҷагии Фарб зиёдтар мекунад ё бо давлатҳои ИДМ?

Украина дар қисми чанубу ғарбии ҳамвории Аврупои Шарқӣ ҷойгир буда, дар чануб ба баҳрҳои Азов ва Сиёҳ роҳи баромад дорад. Аз тарафи шимолу шарқ бо Русия, шимолу ғарб бо Беларус, дар ғарб бо Полша, Словения, Венгрия, Руминия ва Молдова ҳаммарз аст.

Солҳои ахир масъалаи геополитикии Украина дигаргун шуда, ақидаи ба созмони НАТО дохил шудан, пайдо гардид. Ин сиёсат ба Русия Таъсири бевоситаи худро расонид, ки боиси сар задани чанг гардид.

Қаламрави Украина дар қисми чанубу ғарбии ҳамвории Рус ҷойгир буда, сатҳи онро чинсҳои такшонӣ ташкил медиҳанд. Дар қисми ғарбии ҷумҳури чинсҳои кристаллӣ мавҷуданд, ки онҳоро "сипари Украина" меноманд. Дар чануб плитаи платформай (қабати махсуси кишри замин) мавҷуд аст, ки оҳиста-оҳиста ба қабри оби баҳри Сиёҳ ва Азов ворид мешавад. Дар қисми шарқӣ байни дарёҳои Дон ва Днепр пуштакӯҳҳои назди Азов ва Кряжи Дон, дар чанубу ғарб кӯҳҳои Карпат ҷойгир шудаанд.

Аз маъданҳои табиӣ конҳои ангишти коксдиҳандаи ҳавзаи Дон (240 млрд т.), ангиштсанги Львову Волинск (2 млрд т.), Днепр зиёда аз 4 млрд тонна захира доранд. Захираҳои камтари нафту газ дар нишебҳои назди Карпат, конҳои гази Дашава ва Шебилин дар вилояти Харьков мавҷуданд.

Сипари Украина аз захираҳои маъдани оҳан, манган, ашӯи хоми сохтмонӣ ва ғайра ғанӣ аст. Аз филизоти ранга титан, никел, хром ва ғайра вомехӯранд. Конҳои калонтарини намак кони Славяну Артём дар ҳавзаи Дон ва кони намаки ошӣ ва калий дар Карпат мебошанд.

Украина аз захираҳои обӣ ғанӣ буда, ҳамаи дарёҳои он ба ҳавзаи баҳри Сиёҳ ва Азов мансубанд, ғайр аз дарёи Буг, ки дар қисми ғарбии мамлакат чойгир буда, ба баҳри Балтик мерезад. Дарёҳои калонтаринаш Днепр (981 км дар ҳудуди Украина), Днестр (1360 км) ва Буги Ғарбӣ (806 км) мебошанд. Дар ҳудуди мамлакат зиёда аз 3000 қӯл мавҷуд аст.

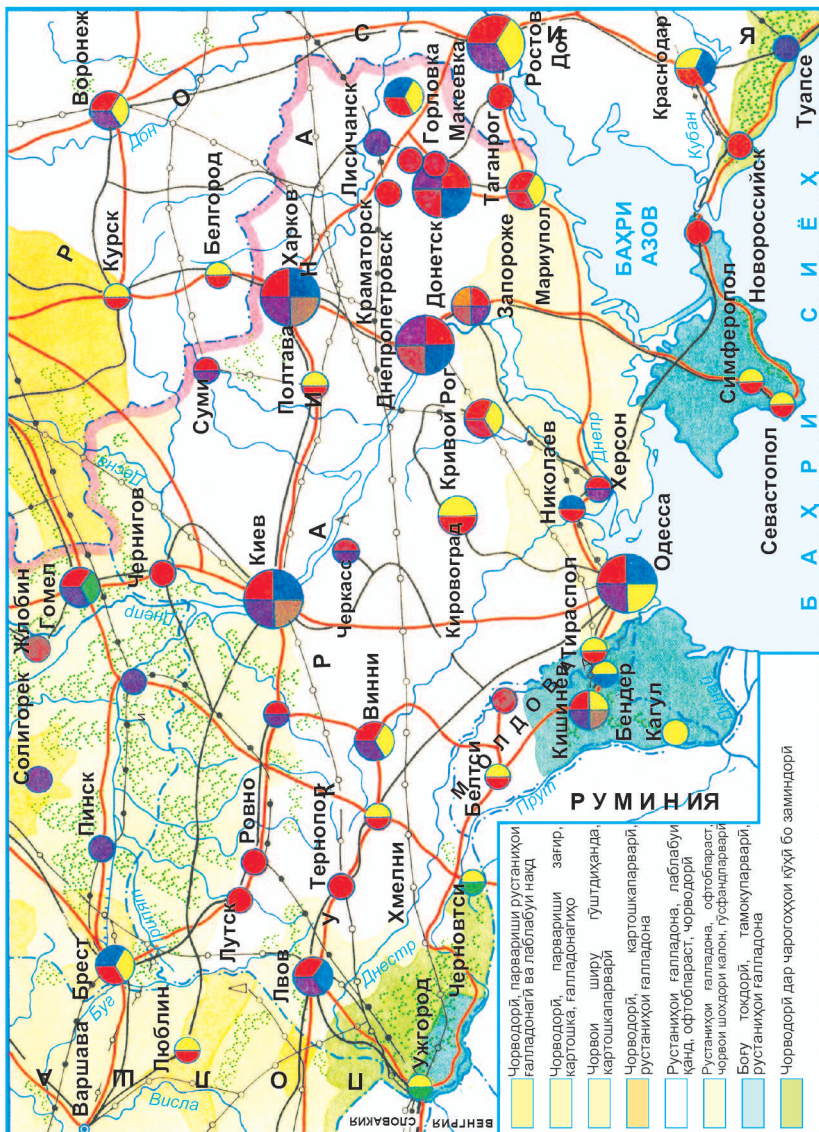
Аҳоли ва захираҳои корӣ. Дараҷаи афзоиши аҳоли дар Украина хеле паст аст. Дар даҳ соли охир таваллуд 1,5 баробар кам шуда, ғавт 1,4 баробар зиёд шуд. Афзоиши аҳоли ба 1000 нафар 5,8 нафар аст. Шаҳрҳои дорои аҳолии беш аз миллион нафар Киев, Харьков, Днепропетровск, Днетск ва Одесса мебошанд. Дар ҳавзаи Дон ҳиссаи аҳолии шаҳр то 90% мерасад. Дар ин ҷо яке аз калонтарин агломератсия дар ҳудуди ИДМ ташкил шудааст. Дар қисми ғарбии Украина аҳоли нисбатан кам аст, ки ба ин релйефи кӯҳӣ сабаб шудааст. Дар кишвар 72,7%-и аҳолиро украинҳо, 22,1%-ро русҳо ташкил медиҳанд.

Ҳоҷагии халқи Украина. Украина ҷумҳурии саноатию аграрӣ аст. Дар давраи Шӯравӣ яке аз бузургтарин ҷумҳуриҳои истехсолкунандаи лаблабуи қанд (60%) ва офтобпарастии тухмӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин ҷо аз чор як ҳиссаи маҳсулоти гӯштӣ, картошка, сабзавот ва зироати ғалладона истехсол мешуд. Украина 25,5% ангишт ва 46% маъдани оҳани Иттиҳоди Шӯравиро истехсол мекард. Қариб 55%-и маҳсулоташро барои корхонаҳои Иттиҳод истехсол мекард. Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ҳиссаи истехсолот, хусусан истехсоли пӯлод, телевизор, қанд (53%) ва ғайра хеле паст шуд. Айни ҳол Украина ба маҳсулоти нафт, газ, чангал ва ашӯи хоми саноати сабук эҳтиёҷманд аст.

Саноат. Соҳаҳои муҳимтарини саноат – энергетикаи сӯзишворӣ (24,2%) филизгудозии сиёҳ (22%), мошинсозӣ (16%), хӯрокворӣ (15%), химия ва нафту химия (7,4%) мебошанд. Соҳаҳои энергияталаби ин мамлакат аз ҳисоби нуруи барқи Русия ғаёлият мекард. Барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба иқтисодиёти кишвар зарбаи сахт зад. Украина ҳамагӣ 12% талаботи худро бо нафти маҳаллӣ қонеъ мегардонад. Паст рафтани истехсолот боиси заиф шудани соҳаҳои саноат шуд. Истехсоли техника ва технологияи нав қариб қатъ шуд.

Проблемаи асосӣ дар комплекси энергетикӣ мебошад. Аз солҳои 90-ум талабот ба нафт якҷанд маротиба паст фурумада, қоркарди технологияи он низ кам шуд.

Украина аз ҷиҳати истифодаи газ дар ҷаҳон бағди Русия ва ИМА дар ҷойи сеюм меистад.

Расми 28. Харитаи иқтисодии Украина

Истихроҷ ва истеҳсоли ангишт низ ду маротиба кам шуд. Масъалаи муҳимми Украина нарасидани ашёи хоми сӯзишворӣ ва навсозии корхонаҳои саноатӣ ба фалокати НАБ «Чернобил» вобаста мебошад.

Саноати филизгудозии сиёҳ дар байни соҳаҳои саноат дар ҷойи дуюм меистад. Истихроҷи маъдани оҳан дар як сол 50 млн тоннаро ташкил медиҳад, ки 19 млн тоннаи он содир карда мешавад. Филизгудозии ранга хуб ташаккул наёфтааст. Дар ҷумҳурӣ корхонаҳои истеҳсоли алюмин, титан, манган, симоб, руҳ амал мекунанд. Марказҳои асосии филизгудозии ранга шаҳрҳои Запороже ва Светловодск мебошанд.

Мошинсозӣ. Ин соҳа дар Украина ба бӯҳрони иқтисодӣ гирифта шудааст. Хусусан дараҷаи пасти истеҳсолот дар соҳаи мошинҳои кишоварзӣ, тракторсозӣ (5 маротиба), автомобил ва электротехника дида мешавад. Қариб тамоми корхонаҳои саноатии истеҳсоли роботҳои саноатӣ ва саноати электронӣ аз қор мондаанд. Автомобилсозӣ дар шаҳрҳои Харков, Киев, Донецк, Львов, Запороже, мошинҳои кишоварзӣ дар Одесса, дастгоҳҳо барои саноати химия дар Суми, мошинҳои роҳи оҳан ва вазнин дар Днепропетровск, Луганск, мошинҳои калонҳаҷм дар Краматорск, Мариупол, киштисозӣ дар Николаев ва Херсон ба роҳ монда шудааст.

Саноати хӯроқворӣ ба соҳаҳои кишоварзӣ зич алоқаманд буда, маҳсулоти онро ҳамчун ашёи хом истифода мебарад. Соҳаҳои муҳимми он саноати қанд, равғанкашӣ, гӯшт, шир, равғану панир, консерваи меваю сабзавот ва шароб мебошанд. Ду соҳаи охири дар қисми ҷанубӣ ва Закарпатия марказонида шудаанд.

Саноати химия истеҳсоли нуриҳои маъданӣ (Одесса, Венитса, Ровно, Горловка, Константиновка), кислотаи сулфат, содда, нахҳои химиявӣ (Киев, Чернигов), маҳсулоти техникаи аз резин сохташударо дар бар мегирад. Ин соҳа низ ба монанди дигар соҳаҳои саноат аз норасоии ашёи хом танқисӣ мекашад.

Кишоварзӣ. Ин соҳа аз рӯи реліефи минтақавӣ фарқ мекунанд. Масалан, парвариши лаблабуи қанд асосан дар минтақаи бешадашт, офтобпараст дар минтақаи дашт, зағир дар қисми ғарбӣ ва назди беша, тамоқу дар Закарпатия, рустаниҳои полезӣ ва тоқпарварӣ дар қисми ҷанубӣ ва Закарпатия ба роҳ монда шудааст. Чорводорӣ дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ ташаккул ёфтааст. Хуқпарварӣ дар минтақаи дашт ва бешадашт, ғӯсфандпарварӣ дар минтақаи бешазорони Карпат ва Полесия ривож ёфтааст. Дар солҳои охир дар соҳаи кишоварзӣ низ пастравӣ ба назар мерасад.

Нақлиёт. Дар Украина тамоми соҳаҳои нақлиёт амал мекунанд. Украина ба монанди Беларус мавқеи муҳимми транзитӣ дорад,

хусусан байни Федератсияи Русия ва давлатҳои Осиеи Марказӣ. Дар соҳаи гардиши бор ва мусофиркашонӣ нақлиёти роҳи оҳан нақши муҳим дорад. Дарозии умумии роҳи оҳан ба 23 ҳазор км мерасад, ки зичии миёнаи он нисбат ба Беларус зиёдтар аст. Аз ҷиҳати гардиши бор тавассути киштиҳо дар ИДМ Украина баъди Русия дар ҷойи дуюм меистад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Соҳаҳои таҳассусии хоҷагии Украина кадомҳоянд?
2. Фарқи соҳаҳои таҳассусии хоҷагии Украинаро аз Беларус баён кунед.
3. Саноати ангишт, химия ва филизгудозии Украина чӣ гуна инкишоф ёфта истодааст?
4. Сабаби дар Украина ташаккулёбии марказҳои калони филизгудозию мошинсозӣ дар чист?
5. Чаро дар саноати энергетикӣ Украина неругоҳҳои барқии аловӣ афзалият доранд?
6. Сабаби камшавии истеҳсоли ғалладона дар Украина чист?

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Дар деҳаи Междуреччи Украина қадимтарин харитаи географии дунё ёфт шудааст, ки дар устухони мамонт тасвир шудааст. Синну соли ин бозёфти таърихиро 15 ҳазор сол медонанд.
2. Захираи маъдани марганетс дар Украина ба 2,3 млрд тонна баробар аст, ки 11%-и захираи ҷаҳонии ин маъданро ташкил медиҳад.
3. Осоишгоҳҳои баҳри Азов машҳуранд, он тунуқобтарин баҳри дунё мебошад. Чуқурии миёнаи он 6-7 метр аст.
4. Дастовардҳои нурағзии Украина дар соҳаи самолётсозӣ, истеҳсоли бузургтарин самолётҳои боркаш дар ҷаҳон "АН-228", «Мария» ва "АН-124" «Руслан» мебошад.

Хулоса. Украина кишвари саноатию аграрӣ буда, сарвати муҳимтарини табиӣ он хоки сиёҳзамину ҳосилхез мебошад. Солҳои охир дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи он пастравӣ дида мешавад. Вазъи имрӯзаи сиёсии Украина ин ҳолатро боз мушкултар кардааст.

БЕЛАРУС

Мавқеи географии Беларус чӣ гуна аст? Шароит ва сарватҳои табиӣ ба рушди хоҷагии он чӣ таъсир мерасонанд? Беларус бо Тоҷикистон чӣ гуна муносибатҳои иқтисодию фарҳангӣ дорад?

Беларус дар қисми ғарбии ҳамвории Рус, дар миёнаоби дарёҳои Днепр ва Двинаи Ғарбӣ, болооби дарёҳои Неман ва Буг ҷойгир шудааст.

Қаламрави Беларусро асосан ҳамворӣ ташкил медиҳад. Қисми зиёди ҳудуди онро ботлоқзор ва дарёчаҳо ихота кардаанд, ки аз ҳамдигар ба воситаи теппаю пуштакӯҳҳо чудо мешаванд. Релйефи ҳамвор ва маъданҳои табиӣ он ба сохти геологӣ вобаста аст. Дар қаламрави Беларус яке аз калонтарин қонҳои намаки калий ҷойгир аст, ки захираи умумии он ба 42 млрд тонна мерасад. Қонҳои асосии он дар шаҳрҳои Старобинск ва Петрикович ва захираҳои калони намаки ошӣ дар Мозир, Давидов ва Старобинск воқеъ шудаанд. Аз ашёи хоми сохтмонӣ гил, чинсҳои карбонатӣ, рег, шағал, сангҳои сохтмонӣ, ашёи хоми шиша ва семент мавҷуд аст. Соли 1964 дар Беларус аввалин ҷоҳи нафт кушода шуд.

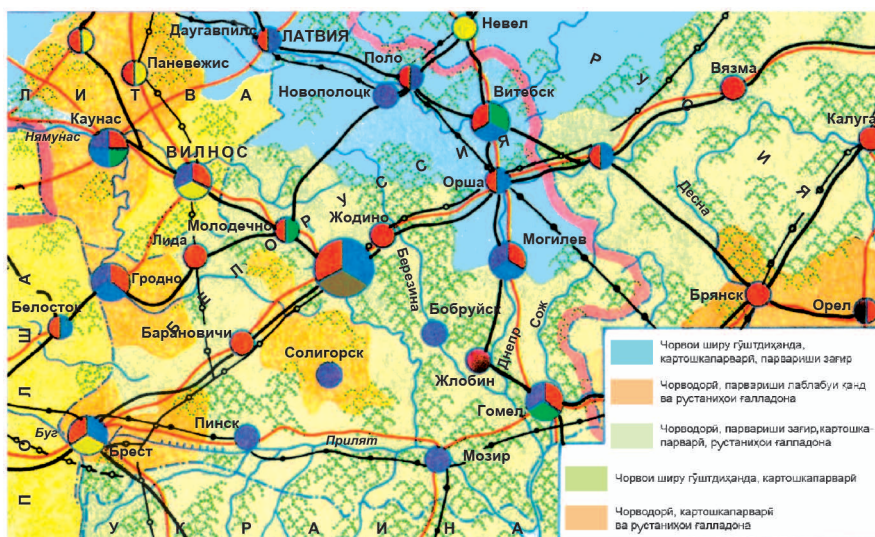
Аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ. Дар ҳудуди Беларус беш аз 9,5 млн нафар аҳоли сукунат дорад. Солҳои охир афзоиши аҳоли хеле паст шудааст. Дарачаи зиёди ғавт нисбат ба таваллуд қариб дар ҳама вилоятҳо ба ҷашм мерасад. Дар деҳот аҳоли кам шуда, дар шаҳрҳо меафзояд. Шаҳрҳои нисбатан сараҳоли Минск (82 нафар дар 1 км²), Гродно (48 нафар дар 1 км²), Витебск (45 нафар дар 1 км²) буда, 68,8%-и аҳоли дар шаҳр зиндагӣ мекунад.

Ҳоҷагии халқ. Баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ Беларус низ ба монанди дигар ҷумҳуриҳо ба бухрони иқтисодӣ дучор шуд. Саноат ва кишоварзӣ низ ба пастравии истехсолӣ дучор гаштаанд. Як қатор соҳаҳо дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ қор мекунад. Ба ин нигоҳ нақарда, Беларус нисбат ба дигар давлатҳои собиқӣ Шӯравӣ тавонист, ки иқтидори иқтисодии худ ва сатҳи зиндагии аҳолиро дар ҳолати миёна нигоҳ дорад. Даромади миллии кишвар сол то сол меафзояд. Нархҳо нисбатан паст буда, нафақа мунтазам таъмин мешавад. Корхонаҳои калони саноатӣ то ҳол моликияти давлатанд.

Саноати Беларус ба соҳаи мошинсозӣ, химиявӣ ва нафту химия махсус гардонида шудааст. Дар байни онҳо комплекси саноати мошинсозию автомобилсозӣ ҷойи асосиро ишғол мекунад. То охири соли 1980-ум 11 корхонаи ин соҳа ба Иттиҳодияи истеҳсолии «БелавтоМАЗ» дохил мешуд. Дар шаҳрҳои Минск, Могилёв автомобил ва автопоездҳо, автомобилҳои калонҳаҷми борбардор барои саноати кӯҳӣ истеҳсол шудаанд. Соҳаҳои дигари мошинсозӣ дар шаҳрҳои Минск, Витебск, Гомел, Могилёв, Брест, Молодечно, Пинск, Баранович ва Орша ҷойгир шудаанд. Мухимтаринаш Иттиҳодияи саноатии «Корхонаи тракторсозии Минск» мебошад. Аслан барои соҳаи саноати мошинсозӣ дар Беларус концентратсиякунонии истеҳсолот хос аст.

Соҳаи нафту газу химия асосан аз ҳисоби нафту гази Русия рушд меёбад. Дар минтақаи истихроҷи нафти Речитса бо мақсади истифода бурдани газу нафт корхонаи қорқарди он сохта шудааст. Комбинати

нафту химияи Новополотск нахҳои химиявии нитрон, полиэтилену ранга ва кислотаи нетролак истеҳсол мекунад. Иттиҳодияи истеҳсолии «Полимер» комбинати нафту химия ва корхонаи коркарди нафти Новополскро дар бар мегирад. Маҳсулоти он барои коркард ба корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти пластмасии Борисов ва Полотск, истеҳсоли лавсани Могилёв, лок ва ранги Лида дода мешавад. Яке аз корхонаҳои асосии саноати нафту химияи Ҷумҳурии Беларус комбинати истеҳсоли шинаҳо дар шаҳри Бобруйск мебошад. Корхонаи нуриҳои азотӣ дар шаҳри Гродно воқеъ буда, пештар дар заминаи гази Украина ва ҳоло Русия кор мекунад.

Расми 29. Харитаи иқтисодии Беларус

Кишоварзӣ. Кишоварзии Беларус ба соҳаи чорвои шириву гўштӣ, хукпарварӣ, зағирпарварӣ ва картошкапарварӣ махсус гардонида шудааст. Дар байни давлатҳои собиқи Шӯравӣ Беларус аз ҷиҳати истеҳсоли зағири нахдиханда, картошка ва шир дар ҷойи сеюм меистад. Наҳи зағир муҳимтарин намуди ашёи хом барои саноати сабуки Беларус буда, дар содироти маҳсулоти он ҷойи муҳимро ишғол мекунад. Дар шаҳри Орша калонтарин комбинати бофандагии матоъ аз наҳи зағир сохта шудааст, ки аз ҷиҳати иқтидор баъди комбинати бофандагии шаҳри Костромаи Русия дар ҷойи дуюм меистад. Дар Беларус соҳаи истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ ва пойафзол низ тараққӣ кардааст.

Нақлиёт. Беларус мавқеи мувофиқи географӣ дошта, дар байни ноҳияҳои ғарбии Русия, Аврупои Ғарбӣ ва Марказӣ, ноҳияҳои ғарбии Украина ва Прибалтика ҷойгир шудааст.

Қариб 3 ҳиссаи фуруши маҳсулоти Ҷумҳурии Беларус ба мамлакатҳои Аврупо рост меояд. Баъди бастанӣ шартнома доир ба иттифоқи Беларусу Русия муносибатҳои онҳо беҳтар шуд. Аз нисфи зиёди содироти Беларус ба хориҷаи дур, ба 8 давлат рост меояд. Аз ҷумла Олмон (15,8%), Полша (10,6%), ИМА (5,6%), Бразилия (4,3%), Венгрия (4,4%), Швейцария (4,1%), Чин (4,1%), Литва (3,5%). Дар Беларус 1400 корхонаи муштарак ва 500 корхонаи хориҷӣ амал мекунанд. Географияи сармоягузориҳои хориҷӣ хеле васеъ аст. Корхонаҳои муштарак бо ширкатҳои хориҷии 66 давлат таъсис ёфтаанд.

Расми 30. Харитаи табиӣи Беларус

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом соҳаи саноат дар кишвар соҳаи асосӣ ба шумор меравад?
2. Соҳаҳои таҳассуси хоҷагии Беларус кадомҳоянд?
3. Заминаи ташаккулёбии комплекси кишоварзӣ саноати Беларус чист?
4. Беларус бо кадом кишварҳои дунё робитаҳои иқтисодӣ дорад?
5. Нақлиёт дар маҳсусгардонии соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат чӣ нақш дорад?
6. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои иқтисодӣ, саноатӣ ва кишоварзӣ Беларусро тасвир кунед.

Хулоса. Агарчи Беларус аз сарватҳои зеризаминӣ гани нест, аммо соҳаҳои хоҷагии халқи он хуб рушд кардаанд. Пас аз барҳам хӯрдани ИҶШС иқтисодияти кишвар нисбат ба дигар мамлакатҳои ИДМ дар сатҳи паст қарор дошт. Аз охири солҳои 90-уми асри гузашта рушди устувор дар кишвар оғоз ёфт, ки боиси пешрафти иқтисодияти он шуд.

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Автомобили тамғаи «БелАЗ», ки дар Беларус истеҳсол карда мешавад, 180 тонна борро мебардорад. Ин баробари бори се вағони қатора аст.
2. Дар тамоми қаламрави Авруосиё танҳо дар Беларус зубр (гови ваҳший) боқӣ мондааст.
3. Шахрвандони Беларус танҳо як шиноснома доранд, ки ду вазифаро иҷро мекунад.
4. Дар Беларус маош баланд нест (600\$ дар як моҳ), аммо сатҳи бекорӣ паст буда, шахсони бехона, майзада ва қашшоқ вучуд надоранд.

ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АФРИҚО

§ 4.1 ТАВСИФИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

Чаро аксари мамлакатҳои қитъаи Африқо қафомандаанд? Кадом проблемаҳои мубрами иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро меденад? Кадом давлатҳои Африқо ба ғуруҳи мамлакатҳои рӯбаинкишоф дохил мешаванд?

Африқо нисбат ба дигар минтақаҳои ҷаҳон аз рӯйи тамоми нишондиҳандаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Ин минтақа аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон бузургтарин буда, тамоми ҳудуди қитъаро дар бар мегирад. Аз сабаби он ки дар ҳудуди он нажоди ҳабаш ё зангиҳо умр ба сар мебаранд, онро «кишвари сиёҳпӯстон» низ меноманд. То солҳои наздик тамоми мамлакатҳои ин минтақа мустамликаӣ мамлакатҳои Аврупо буданд. Дар солҳои 60-уми асри XX соҳибхитӣ шудани давлатҳои он оғоз ёфт. Африқо минтақаи ҷангҳои қабилавӣ, низоъҳо ва собиқ мустамлика мебошад, ки ин боиси қафомонии соҳаҳои иқтисодии мамлакатҳояш шудааст.

Шароити табиӣ минтақа ҷунун гуногунранг аст, ки баҳо додан ба он мушкил аст. Африқоро ҳамчун материки биёбонҳои васеъ, ҷангалзори намнок, сахроҳо (саваннаҳо)-и беҳудуди дорои ҳайвоноти гуногун: заррофа, филу каркадан, паранда ва морҳои гуногун мешиносанд. Релйефи он барои фаъолияти хочагӣ дар маҷмуъ мусоид аст, аммо шароити гуногуни табиӣ, нобаробар ҷойгир шудани захираҳои об ба зиндагӣ ва фаъолияти одамон таъсири манфӣ мерасонад. Қисми зиёди ҳудуди онро (60%) минтақаи хушк ва биёбонҳо: минтақаи Сахеля, биёбони Саҳрои Кабир, Намибия ва баъзе ноҳияҳои Африқои Ҷанубӣ ва Шарқӣ дар бар гирифтааст. Дар минтақаи истивӣ (экваторӣ) рутубат зиёд аст, ки барои фаъолияти хочагӣ мушкилӣ меоварад.

Ҳудуд ва табиати Африқоро хатарҳои экологӣ таҳдид мекунад. Дар муқоиса бо минтақаҳои тропикии Осиё ва Амрико, ки кишоварзӣ ба тарзи интенсифӣ рушд ёфтаасту ландшафти мадании муътадилро ба вуҷуд овардааст. Дар Африқои тропикӣ фаъолияти бисёрсолаи заминдорӣ ва ҷордорӣ боиси тағйироти кулли ландшафти маҳаллӣ шудааст. Ин дар зери таъсири омилҳои антропогенӣ ба вуҷуд омадааст. Олимон бар ин ақидаанд, ки ба вуҷуд омадани хушксолиҳо дар давлатҳои Сахеля натиҷаи фаъолияти инсон аст. Сахеля минтақаи нимбиёбон ва саҳроро дар бар мегирад, ки ба қисми ҷанубии биёбони Саҳрои Кабир (Саҳара) пайваст мешавад. Хушксолии нимаи дуюми асри XX боиси марги миллионҳо одамон шудааст.

Африко дорои захираҳои бузурги об мебошад. Дар он дарёҳо нобаробар чойгир шудаанд. Ғайр аз дарёи Нил дарёҳои дигари бузурги он – Конго, Нигерия, Замбези ва ғайра аз вилоятҳои минтақаи намноки тропикӣ қорӣ мешаванд. Онҳо аҳаммияти бузурги гидроэнергетикӣ доранд. Мухлати тӯлонӣ истифода бурдани ҷангалҳои тропикӣ боиси маҳдуд шудани майдони онҳо гардидааст. Бо вучуди ин, Африко аз ҷиҳати масоҳати бешазор пас аз Амрикои Лотинӣ ва Русия дар ҷаҳон дар зинаи сеюм меистад.

Бешаҳои тропикӣ 1/10 ҳиссаи майдони бешазори қитъаро ташкил медиҳанд. Навъҳои гаронбаҳои дарахтони анбус, гулобӣ, сурх ва ғайра ба дигар кишварҳо содир карда мешавад ва корхонаҳои коркарди ҷӯб дар кишварҳои Габон, Зоир, Конго бунёд шудаанд ва соҳаи таҳассусии ин давлатҳо ба шумор мераванд. Аз меъёр зиёд буридани бешазор хавфи аз байн рафтани беша, баҳусус дарахтони қиматбаҳоро ба миён овардааст.

Африко аз захираи сарватҳои зеризаминӣ ғанӣ аст. Захираи маъдани мис дар Конго ва Замбия, оҳан ва манган дар Ганаю Ангола, филизоти нодир ва ранга дар Конго, Ангола, тилло дар Африқои Марказӣ ва Ҷанубӣ, алмос дар Африқои Ҷанубӣ ва ғайра ёфт шудаанд, ки шуҳрати ҷаҳонӣ доранд. Солҳои охир як қатор қатор қатор бузурги нафту газ дар қисми шимолӣ ва ғарбии Африқо, дар Либия, Алҷазоир, Нигерия кашф карда шудааст. Бокситҳо дар Гвинея ва Камерун истихроҷ карда мешаванд.

Минтақа дорои захираҳои бузурги табиӣ мебошад, аммо шароити душвори табиӣ барои нешрафти фаъолияти ҳоҷагӣ монеъ мешавад.

Аҳоли ва захираҳои қорӣ. Африко аз ҷиҳати гуногунии миллии пас аз Осиё ҷойи дуюмро мегирад. Дар минтақа садҳо миллату халқиятҳо зиндагӣ мекунанд, ки бештарашон ба наҷоди зангӣ мансубанд. Дар байни онҳо гурӯҳҳои нисбатан калони миллатҳои йоруба, хауса, фулбе, ибодар Африқои Ғарбӣ, амхора дар Эфиопия (Ҷабашистон) мебошанд.

Дар Африқои имрӯза беш аз ҳазор миллату халқият умр ба сар мебаранд, ки бо зиёда аз 700 забон гуфтугӯ мекунанд.

Дар Африқои Марказӣ қавмҳои банту, дар Африқои Шимолӣ оилаи сомиву ҳомиҳо – арабҳо ва ошуриҳо маскун шудаанд.

Дини ислом ва динҳои дигари маъмул дар миёни аҳолии минтақа бартарӣ доранд. Барои аҳолии давлатҳои Африқо дараҷаи баланди таваллуд (зиёда аз 30‰) ва таркиши демографӣ хос аст. Танҳо дар нимаи дуюми асри ХХ шумораи аҳолии Африқо беш аз се маротиба афзуд, ки боиси якбора ба вучуд омадани мушкилоти озӯқаворӣ

ва дигар проблемаҳои иҷтимоӣ шуд. Аз рӯи нишондоди афзоиши табиӣ аҳоли Африқо аз дигар минтақаҳои ҷаҳон пеш меистад.

Аҳолии минтақа аз ҷиҳати бесаводӣ дар ҷаҳон ҷойи аввалро мегирад. Ба Африқо дараҷаи баланди ғавти кӯдакон ва дараҷаи кӯтоҳумрӣ ба назар мерасад. Нисбат ба дигар минтақаҳои ҷаҳон маскуншавӣ дар деҳот зиёд аст, ҳамагӣ 30%-и аҳоли дар шаҳрҳо сукунат доранд.

Дар Африқо ихтилофҳои зиёди этникӣ вучуд дорад, ки боиси низоъ ва ҷангҳо дар минтақа мешавад. Чунин ҷангҳои миллию қабилавӣ дар Судон, Кения, Конго, Эфиопия (Ҳабашистон), Миср, Чад, Ангола, Руанда, Либерия ва Нигерия сар заданд, ки гоҳе хусусияти генотсиди миллиро касб кардаанд.

Дар Африқо зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 27 нафарро ташкил медиҳад. Ноҳияҳои биёбони Саҳрои Кабир ва бешазори сернами истивӣ (экваторӣ) камодам буда, канори баҳру уқёнусҳо сераҳоли мебошанд. Аксари аҳоли дар наздикии соҳилҳо ва водии дарёҳо маскун шудаанд, ки барои зиндагӣ ва хоҷагидорӣ шароити мусоид доранд. Солҳои охир шумораи аҳолии шаҳр афзуда, дараҷаи урбанизатсия нисбатан баланд шуд. Дар баробари он ки аҳолии деҳот нисбат ба шаҳр бартарӣ дорад, шаҳрҳои, ки аҳолиашон аз миллион нафар зиёд аст, хеле зиёданд. Пеш аз ҳама, ин пойтахти давлатҳо мебошанд, ки қисми зиёди аҳолии шаҳрӣ, дар ин ҷо ҷамъ шудаанд. Бузургтарин агломератсияи минтақаи Африқо пойтахти Нигерия – шаҳри Лагос мебошад, ки 14 млн нафар аҳоли дорад.

Барои минтақаи Африқо аҳолии гуногунмиллат, дараҷаи баланди афзоиши табиӣ ва зиёд будани шумораи аҳолии деҳот нисбат ба шаҳр хос аст.

Ҳоҷагии кишварҳои минтақаи Африқо чӣ гуна сурат гирифтааст? Ҳаҷму андозаи истеҳсол ва содироти мамлакатҳои Африқо ба Австралия монанд аст, аммо аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишварӣ ҳиссаи Африқо бештар аст. Мувофиқи нишондодҳои омӯрӣ, 2\5 ҳиссаи аҳоли дар ҳолати камбизоатӣ умр ба сар мебаранд. Танҳо сатҳи зиндагии соқинони мамлакатҳои Африқои Шимолӣ беҳтар аст. Аз ҷиҳати сохти хоҷагӣ қисми зиёди мамлакатҳои минтақа кишварҳои аграрӣ мебошанд ва дар баъзеи онҳо саноати кӯҳӣ инкишоф ёфтааст. Баъзе кишварҳои дигар дорои корхонаҳои саноати коркард мебошанд.

Дар пешрафти соҳаҳои хоҷагии давлатҳои Африқо таъсири шакли мустамликавӣ боқӣ мондааст. Инкишофи иқтисодӣ яксамта аст, яъне бартарии як навъи маҳсулот (ашёи хом ё маҳсулоти истеъмолӣ) барои содирот муайян карда шудааст, ки ин шакли фаъолияти хоҷагиро монокултура меноманд.

Расми 31. Харитаи сиесии Африқо

Кишоварзӣ асоси иқтисодиёти кишварҳои қитъаи Африқоро ташкил медиҳад. Аксар онҳо хусусияти монокултураро доранд, ки пештар аз ҷониби мустамликадорон парвариши ин навъи маҳсулот махсус гардонда шуда буд. Масалан, Сенегал ба парвариши чормағзи заминӣ (арахис) шухрат дорад; дар Эфиопия қаҳва бартарӣ дорад; дар Гана бештар какао ва рустаниҳои лубиёгӣ истеҳсол карда мешавад.

Рустаниҳои, ки ватани аслиашон Африқо ба шумор меравад, хеле васеъ паҳн шудаанд, аз ҷумла қаҳва, хурмо, дарахти каучук, сорго ва ғайра. Қариб дар тамоми ҳудуди қитъаи Африқо рустаниҳои мевадори

буттагӣ парвариш карда мешаванд, хусусан дар минтақаҳои бешазор, ки макони ғизоӣ асосии африқоиҳо мебошад.

Солҳои охир зироаткорӣ, аз ҷумла зироатҳои ғалладона: гандум, чуворимакка, шолӣ ба соҳаи таҳассуси аксар кишварҳои ин қитъа табиқ шудааст. Микёси парвариши зироатҳои истеъмолӣ ва содиротӣ ба шароити табиӣ зиҷ алоқаманд мебошад.

Дар Африқои Шимолӣ меваҳои ситрусӣ, зайтун, сабзавот, навъҳои дигари мева ва пахта аҳамияти содиротӣ доранд. Дар воҳаҳои биёбони Саҳрои Кабир ғайр аз хурмо зироатҳои ғалладона: гандум, ҷав ва чуворимакка парвариш мекунад. Зироатҳои содиротии какао, арахис, нахли равғандор, қаҳва дар Африқои Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқӣ истеҳсол карда мешаванд. Гана ва Нигерия аз ҷиҳати истеҳсоли какао дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Аз рӯи содироти равғани нахл Нигерия ва Заир дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи хоса доранд.

Африқо аз ҷиҳати саршумори чорво дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад, аммо чорводорӣ хусусияти экстенсивӣ (шакли қадимаи парвариш) дошта, каммаҳсул аст ва сифати маҳсулоташ паст мебошад. Ба афзоиши соҳа ва беҳтар шудани сифати маҳсулоти он мағаси сесе таъсири бад мерасонад ва аз ин ҳисоб ҳар сол миллионҳо сар чорво талаф мешавад, ки боиси зиёни иқтисодӣ мегардад. Бо вучуди ин, масалан, Эфиопия аз ҷиҳати саршумори чорво ба ҳар сар аҳоли ба Австралия ва Муғулистон баробар аст. Дар як қатор давлатҳои Африқои Шимолӣ – Марокаш ва Судон ғӯсфандпарварӣ тараққӣ кардааст.

Яке аз омилҳои ақибмони кишоварзӣ боқӣ мондани соҳти заминдорӣ авлодию қабилавӣ мебошад, ки аз як қитъаи замин тамоми авлод истифода мебаранд. Дар баъзе кишварҳо то ҳол шакли майдахоҷагӣ роиҷ аст ва раванди гузариш суҷ амалӣ мешавад.

ҲИССАИ СОДИРОТИ БАЪЗЕ ДАВЛАТҲОИ АФРИҚО

Кишварҳо	Маҳсулоти содиротӣ	Ҳиссаи содирот
Уганда	Чой, қаҳва, пахта, тамоку	100
Судон	Кунҷид, пахта, снот	28
Ангола	Нафт, алмос	100
Алҷазоир	Нафт, гази табиӣ	96
Тунис	Матоъ, либос	76
Маврикий	Қанд, либос, пойафзор	67

Хусусияти дигари истифодаи замин дар Африқо ин аст, ки заминро 2-3 сол истифода мебаранду баробари аз ҳосил мондани

хок китъаҳои навро истифода мебаранд, аммо заминҳои пешина киштгардон карда намешаванд.

Зироатҳои тропикӣ дар шакли плантатсионӣ парвариш шуда, хусусияти содиротӣ доранд. Сабаби дигари каммахсулии кишоварзӣ дар минтақа нокифоя истифода шудани техника ва технологияи нав мебошад. Дар баробари ин, соҳаи обёрӣ ба талабот ҷавобгӯӣ набуда, ҳамасола то 40% заминҳо гирифтори хушксолӣ мегарданд.

Саноат дар аксар давлатҳои Африко танҳо солҳои охир пайдо шуд, вале он чун пештара соҳаи қафмонда дар байни дигар минтақаҳои ҷаҳон боқӣ мондааст. Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ бо корхонаҳои зинаи аввали коркарди ашёи хом рушд ёфтааст. Давлатҳои мустамликадор онро солҳои тӯлонӣ ба манбаи ашёи хом табдил дода буданд. Пас аз озод шудан аз мустамлика иқтисодиёти аксар мамлакатҳои минтақа дар заминаи истихроҷи маъдан ва сӯзишворӣ барои рушд поя гузошанд. Истихроҷи нафт дар Либия, Алҷазоир, Миср ва Нигерия боиси ба вучуд омадани корхонаҳои коркарди нафт шуд. Ноҳияҳои асосии саноатӣ, пойтахти кишварҳо ва шаҳрбандарҳои Дакар (Сенегал), Абидҷан, Лагос (Нигерия), Аддис-Абеба (Эфиопия), Мамбаса (Кения), Киншаса (ҶД Конго), Лусака (Замбия), Луанда (Ангола), Монровия (Либерия), Дор-ус-Салом (Танзания) ва ғайра мебошанд.

Дар миёни маҳсулоти саноат истеҳсоли маснуоти соҳаҳои саноати хӯрокворӣ ва сабук бартарӣ доранд. Аксари корхонаҳои ин соҳаҳои саноат дар давраи истиклоли кишварҳо ба вучуд омадаанд. Дар Тунис, Миср, Марокаш корхонаҳои саноати бифандагӣ бунёд шудаанд, ки қариб пурра аз ҳисоби ашёи хоми маҳаллӣ кор мекунанд. Дар дигар мамлакатҳо соҳаҳои саноати сабук суғурта таракқӣ кардааст, ки ҳатто талаботи аҳолии маҳаллиро таъмин карда наметавонанд. Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ асосан арахис, нахл, рағани зайтун, маҳсулоти каннодӣ, орд ва шароб мебошанд.

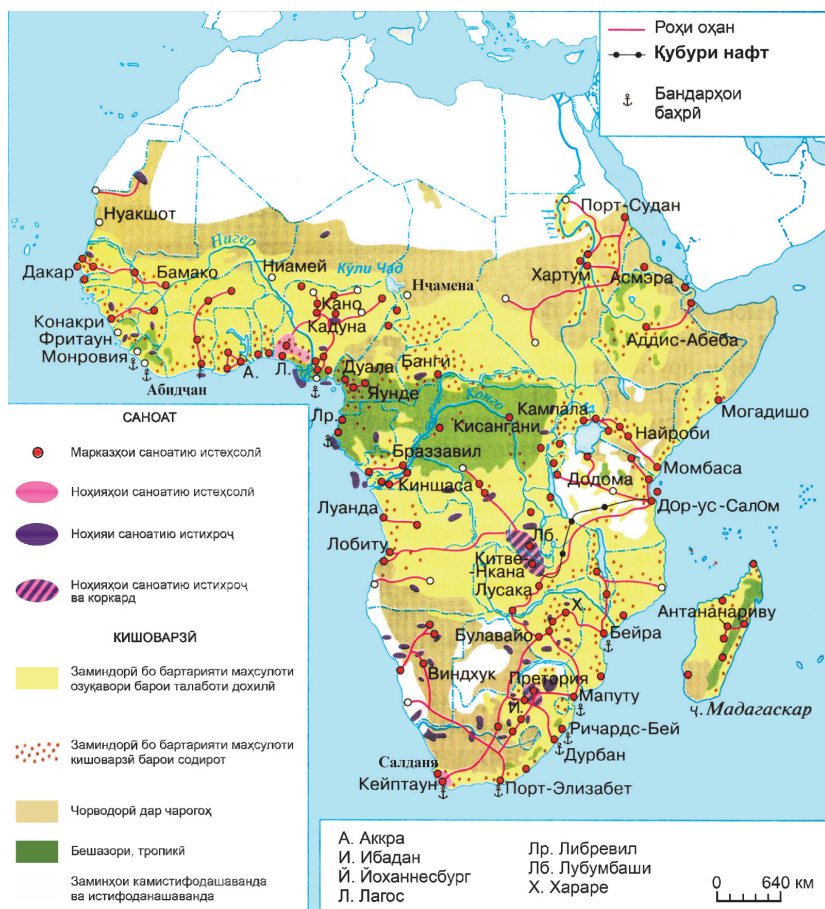
Дар Африко соҳаҳои дигари саноат суғурта инкишоф ёфтаанд. Корхонаҳои саноати мошинсозӣ, филизгудозии сиёҳ, химия – дар Ҷумҳурии Африкои Ҷанубӣ (ҶАҶ), истеҳсоли алюмин – дар Камерун ва Миср, мисгудозӣ – дар Заир ва Замбия, коркарди нафт – дар Алҷазоир, Тунис, Нигерия, филизгудозии сиёҳ дар Алҷазоир (Аннаба), Миср (Халвон), Марокаш ва Тунис бештар бунёд ёфта, асоси рушди иқтисодиёти ин кишварҳо шудаанд.

Шоҳроҳҳои трансконтиненталии Африко. Шабакаи минтақавии нақлиёт дар Африко аз рӯи аксар нишондиҳандаҳо ба стандарти ҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ набуда, дар зинаи охириин меистад. Ба зиммаи он 3-4%-и бор ва мусофиркашонӣ дар ҷаҳон рост меояд. Дар боркашонии дохилӣ ҳиссаи нақлиёти роҳи оҳан дар ҷойи аввал меистад. Нақлиёти автомобилӣ дар мусофиркашонӣ пешсаф аст.

Рушди соҳаҳои нақлиёт дар зернохияҳо тафовути кулӣ дорад. Африқои Ҷанубӣ аз рӯйи тамоми нишондиҳандаҳои рушди нақлиёт дар ин қитъа зинаи аввалро ишғол мекунад, ки 40%-и роҳҳои оҳан дар ҳамин ноҳия ҷойгиранд. Дар ҷойи дуҷум Африқои Шимолӣ, бахусус кишварҳои Мағриб, Африқои Тропикӣ қарор доранд; агарчи онҳо аз ҷиҳати роҳҳои нақлиёти ақибмондаанд, вале то ҳол нақши нақлиёти дарёӣ дар ҳама соҳаҳо бартарӣ дорад. Нигер, Чад, ҶАМ, Сомали, Раунда, Бурунди то ҳол роҳи оҳан надоранд. Умуман, нақшаи географии шабакаи нақлиёти Африқо аз замонҳои мустамликавӣ боқӣ мондааст. Дар давоми солҳои 1980-1990-уми садаи ХХ ҳукумати як қатор кишварҳои африқоӣ ба сохтмони роҳҳои нақлиёти диққати ҷиддӣ дода, ин соҳаро сармоягузори қардаанд. Пеш аз ҳама, сохтмони шохроҳҳои трансконтиненталӣ, ки бояд тамоми минтақаҳои дохили қитъа тавассути ин роҳҳо робитаҳои дохилӣ дошта бошанд.

То солҳои наздик танҳо шохроҳи автомобилии трансфриқоии Мағриб вучуд дошт, ки кишварҳои Африқои Шимолӣ аз Марокаш то Миср (Работ – Қоҳира) бо ҳамдигар пайваст қарда, қад-қад соҳили баҳри Миёназамин мегузарад. Соли 1980 бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ сохтмони панҷ шохроҳи трансфриқоӣ ба нақша гирифта шуд. Шохроҳи Алҷазира (Алҷазоир) – Лагос (Нигерия), ки тавассути қадимтарин роҳи қорвонгузари биёбони Саҳрои Кабир аз қаламрави кишварҳои Алҷазоир, Мали, Нигер ба Нигерия мегузарад. Дуҷум шохроҳи Дакар (Сенегал) – Нчамена (Чад) аст, ки 4600 км дарозӣ дошта, аз қаламрави ҳафт кишвар мегузарад. Сеҷум шохроҳи Лагос – Момбаса (Кения), ки онро шохроҳи Ғарб – Шарқ низ меноманд ва дарозияш 6500 км буда, аз худуди шаш мамлакат мегузарад. Чорум шохроҳи Африқои Ғарбӣ, Лагос – Нуакшот (Мавритания) аст, ки аз қаламрави аксар кишварҳои ин ноҳия гузашта, 4750 км дарозӣ дорад ва охири шохроҳи Шимол – Ҷануб аст, ки 9200 км дарозӣ дошта, аз Қоҳира (Миср) то Габороне (Ботсвана) тавассути қаламрави ҳафт давлат мегузарад, аммо сохтмони қисме аз ин роҳҳо бо сабабҳои сиёсӣ иқтисодӣ то ҳол анҷом наёфтаанд.

Дар Африқо ду шоҳи роҳи оҳан машҳур аст, ки дар ноҳияҳои ҷанубии материк аз ғарб ба шарқ мегузаранд. Ин роҳ бандари Лобитуйи Анголоро ба бандари Бейраи Мозамбик мепайвандад ва аз қаламрави Ангола, ҶД Конго, Замбия, Зимбабве ва Мозамбик мегузарад. Роҳи дигар, ки нисбатан ҷанубтар ҷойгир аст, бандари Людерици кишвари Намибияро бо бандари Дурбани ҶАҶ пайваст мекунад. Бандарҳои калонтарин аз ҷиҳати боркашонӣ дар Африқо – Портсаид, Дакар, Алҷазира, Касабланка, Лагос, Дор-ус-Салом ва Момбаса ба шумор мераванд. Роҳҳои кубурии минтақавӣ низ солҳои охир сохта шудаанд. Аз қаламрави минтақа як роҳи кубурии байниминтақавӣ кубури гази Алҷазоир – Аврупо мегузарад.

Расми 32. Харитаи иқтисодии Африқо

Тафовутҳои дохилӣ. Чунонки дар ибтидо гуфта шуд, Африқо аз ҷиҳати масоҳат яке аз бузургтарин қитъаҳои дунё мебошад. Аслан Африқоро ба ду минтақа: Африқои Шимолӣ ва Африқои Тропикӣ ҷудо мекунанд, ки онҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои табиӣ, таърихӣ, этникӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Африқои Тропикӣ минтақаи нисбатан қафомонда буда, дар ҳудуди он кишоварзӣ баргарӣ дорад.

Аз рӯйи хусусиятҳои хосси минтақабандӣ қитъаи Африқоро ба панҷ зерминтақа (макрорегионҳо) ҷудо кардаанд: Африқои Шимолӣ, Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ (ниг. расми 31, сах.132). Ҳар як зерминтақа аз ҷиҳати табиат, аҳоли ва сохти хоҷагӣ хусусиятҳои хосси худро дорад.

Африқои Шимолӣ қисми шимолии китъаро дар бар гирифта, ба укёнуси Атлантик, баҳрҳои Миёназамин ва Сурх роҳи баромад дорад, ки аз қадим робитаи онро бо кишварҳои Аврупо ва Осиё таъмин мекард. Қисми зиёди қаламрави он дар минтақаи субтропикӣ ҷойгир аст ва аз ҳамин сабаб кишоварзӣ соҳаи таҳассусии он шудааст ва парвариши пахта, зайтун, рустаниҳои ситрусӣ, ангур дар он ҷо бартарӣ дорад. Маҷрои саноат ба истихроҷи ашёи хоми маъданӣ ва коркарди он нигаронида шудааст. Аҳолии Африқои Шимолӣ асосан мардуми арабзабонанд, ки дорои тамаддуни қадима буда, дар соҳаҳои зироаткорӣ ва ҷорводорӣ кӯчӣ таҷрибаи ғанӣ доранд.

Африқои Ғарбӣ минтақаи тропикии биёбон, бешазори экватории намнокро, ки байни биёбони Саҳрои Кабир ва халиҷи Гвинея ҷойгиранд, дар бар мегирад. Ин ноҳияи сараҳолитарин ва аз ҷиҳати масоҳат дар китъа калонтарин мебошад, ки шароити гуногуни табиӣ дорад ва таркиби этникии аҳоли низ мураккаб аст. Дар гузашта он ноҳияи асосии ғуломфурӯшӣ буд. Кишоварзӣ ва саноати кӯҳӣ рушд ёфта соҳаҳои асосии ин минтақа мебошанд.

Африқои Марказӣ ҷунонки аз номаш маълум аст, қисми марказии (экваторӣ) китъаро дар бар гирифта, дар минтақаи намноки бешазор ва минтақаи экваторӣ ҷойгир буда, ба рушди хоҷагии халқи он мусоидат намудааст. Яке аз ноҳияҳои мебошад, ки аз ҷиҳати захираҳои гуногуни табиӣ на танҳо дар Африқо, балки дар ҷаҳон шухрат дорад. Дар муқоиса нисбат ба Африқои Ғарбӣ таркиби аҳолии он якмиллата аст, 9/10 ҳиссаи онро қабилаҳои банту ташкил медиҳанд.

Африқои Шарқӣ дар минтақаи иқлимӣ субэкваторӣ ва тропикӣ ҷойгир шудааст. Он ба укёнуси Ҳинд роҳи баромад дошта, мардумаш аз қадим ба Ҳиндустон ва кишварҳои араб робита доштанд. Сарватҳои зиёди зеризаминӣ надорад, аммо шароити гуногуни табиӣ барои ғайрияти хоҷагидорӣ мусоид аст. Таркиби этникии аҳолиаш мураккаб аст.

Африқои Ҷанубӣ қисми ҷанубии материкро ишғол мекунад, аз Аврупо, Осиё ва Амрико дар масофаи дур ҷойгир шуда, ба укёнуси ҷаҳонӣ аз се тараф роҳи баромад дорад. Он дар арзҳои тропикӣ ва субтропикӣ нимкураи ҷанубӣ воқеъ буда, дорои сарватҳои гуногуни табиӣ аст. Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ дар китъа ягона мамлақати тараккикардаи иқтисодӣ мебошад. Аксари аҳолиашро миллатҳои аврупоинаҷод ташкил медиҳанд. Дар таркиби аҳолиаш халқиятҳои банту аз ҳама бештаранд. Дар тақсимои географии меҳнат Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ на фақат маҳсулоти саноати маъдани кӯҳӣ, инчунин, тилло, платина, алмос, уран, маъдани оҳан, хром, манган ва ангишт, маҳсулоти филизгудозӣ сиёҳ, мошинсозӣ, химия истеҳсол мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт.

Африкои Шимоли, Африкои Тропикӣ, хусусиятҳои хосси табиӣ, ғуноғунии таркиби этникии аҳоли, хусусиятҳои хосси хоҷагӣ, соҳаҳои нисбатан рушдёфтаи минтақаҳо, кишварҳои Африқои Шимоли тафовутҳои дохилӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз рӯи харитаи аҳолии ҷаҳон таркиби этникии аҳолии Африқоро муайян кунед.*
2. *Хусусиятҳои табиӣ мамлакатҳои Африқо чӣ гунаанд?*
3. *Африқо бо кадом навъи маъданҳои табиӣ дар ҷаҳон машҳур аст?*
4. *Кадам проблемаҳои демографӣ ба кишварҳои Африқо хос аст?*
5. *Сабабҳои асосии қафомонии иқтисодии кишварҳои Африқо кадомҳоянд? Онҳоро шарҳ диҳед.*
6. *Хусусиятҳои фарқкунандаи тарзи хоҷагидорӣ минтақаҳои Африқоро муайян кунед.*
7. *Аз атлас ва харитаи сиёсии ҷаҳон истифода бурда, кишварҳои Африқоро бо пойтахтҳои он дар харитаи контурӣ тасвир кунед. Кишварҳои Миср, Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ ва Эфиопияро тавсифи иқтисодӣ-географӣ бидиҳед.*
8. *Якқазироатӣ дар кишварҳои Африқо аз чӣ сабаб ривож ёфтааст?*
9. *Дар минтақа кадом навъи нақлиёт бартарӣ дорад? Сабабҳои онро шарҳ бидиҳед.*

ОЁ МЕДОНЕД?

1. *Расми рустаниҳои маъмули хосси Африқоро дар нишони (герби) давлатҳои ин минтақа дидан мумкин аст. Масалан, расми дарахти қавҳа дар нишони давлатҳои Кения, Уганда, Танзания; дарахти нахли рағзандиҳанда дар нишони Кот-д-Ивуар, Либерия, Конго, Руанда; зайтун ва дарахти гор (лавровый лист) – нишони Алҷазоир, Либия, Миср, Эфиопия; найшакар – нишони Маврикия ва Мозамбик.*
2. *Танҳо ду кишвар дар Африқо – Либерия ва Эфиопия ҳеҷ гоҳ мустамлика набуданд.*
3. *Аҳолии Кения дар дунё ҷавонтарин буда, синну соли миёнаи аҳоли 18 солро ташкил медиҳад.*
4. *Пас аз он ки дар соҳили дарёи Оранҷ намунаи алмос ёфта шуд, соли 1867 ба истихроҷи алмос дар Африқои Ҷанубӣ оғоз кардаанд.*
5. *Дар минтақаи саҳрои Африқо аз ҷамаи гизоли хурдак – дик-дик ва ҳайвони азимҷуссаи хушкӣ – фил мавҷуд аст.*

Хулоса. Африқо дорои захира ва имконияти зиёд барои рушди иқтисодию иҷтимоӣ хусусан захираҳои табиӣ ва корӣ мебошад. Минтақа аз сарватҳои маъданӣ гани аст, вале дар қаламрави он нобаробар ҷойгир шудаанд. Африқо ягона қитъае мебошад, ки барои аксари мамлакатҳои шакли анъанавии бозтавлиди аҳоли хос буда, сатҳи зиндагиашон паст аст. Таҳассуси байналмилалӣ аксар давлатҳои Африқо кишоварзӣ ва истеҳсоли ашёи хом мебошад. Танҳо як қисми ками давлатҳои он дорои дараҷаи миёнаи рушди иқтисодӣ мебошанд.

§4.2 КИШВАРИ ФИРЪАВНУ АҲРОМҲО

Ин кишвар бо мамлакатҳои Осиеи Чанубу Фарбӣ чӣ гуна умумият дорад? Кадом омилҳо боиси рушди иқтисодияти он шудаанд?

Хусусиятҳои табиӣ-географии Миср. Ҷумҳурии Мисри Араб қисми шимолу шарқии қитъаи Африқо ва нимҷазираи Синаиро дар Осие (қариб ҳазор км²) дар бар гирифта, масоҳаташ 1,1 млн. км² ва 87,2 млн. нафар аҳоли дорад.

Миср дар водии дарёи Нил, байни суфақӯхҳои ноҳамвори биёбонҳои Либия ва Арабистон ҷойгир аст. Дарёи Нил дар ҳудуди Миср дар масофаи 1200 км тӯл кашида, бараш дар ҷануб 1-3 км ва дар шимол ба 20-25 км мерасад. Дар шимолии Қоҳира дарё ба ҳавзае васеи ҳамвор мегузарад, ки ин ҷо каналу шохобҳои зиёдеро фаро гирифтааст. Нимҷазираи Синай нисбатан аз сатҳи баҳр баланд ҷойгир шудааст (кӯҳҳои Каргин – 2637 м).

Аз сарватҳои табиӣ захираҳои нафт, газ, фосфорит, маъдани оҳан, марганетс, титан, намаки ош, масолеҳи сохтмонӣ кашф шудаанд. Иқлими Миср тропикии биёбонӣ ва дар ноҳияҳои шимолӣ субтропикӣ аст. Беш аз 96% масоҳати онро биёбону нимбиёбонҳо ишғол кардаанд. Шароити иқлимӣ барои рӯёндани ду-се ҳосил дар як сол, баҳусус зироатҳои гармидӯст дар заминҳои обӣ мусоидат мекунад. Дар қисми зиёди қаламрави кишвар рутубати солоне 100 мм-ро ташкил медиҳад.

Манбаи ягона ва асосии таъминоти об дарёи Нил мебошад. Ин дарё барои зиндагӣ ва фаъолияти аҳолии як қатор давлатҳои Африқо нақши муҳим мебозад. Дар гузашта беҳуда чунин мақолро, ки «Миср тухфаи Нил аст» нагуфтаанд. Пас аз сохтани неругоҳи барқии Асвон дар ҷануби кишвар, обанбори бузурги Носир (ҳаҷмаш 164 млрд м³) бунёд шуд, ки дар пешрафти хоҷагӣ ва обёрӣ нақши муҳим мебозад. Дигар манбаи об дар Миср обҳои зеризаминӣ мебошанд, ки онҳо низ васеъ истифода мешаванд.

Дар Миср аз қадим обёрӣ ба дараҷаи баланд расида буд. Шабақаҳои обкашӣ то имрӯз нигоҳ дошта шудаанд. Масалан, дар асри III-и пеш аз милод дар дарёи Нил сарбанде сохта шуда буд, ки 15 м баландӣ дошт ва шаҳри Мимфисаро бо об таъмин мекард. Ду ҳазор сол қабл аз ин канали Фиръавнҳо бунёд шуда буд, ки ҳавзае дарёи Нилро бо баҳри Сурх пайваст мекард.

Пурзӯр шудани хушксолиҳо ба ноустувории хоҷагии халқи минтақа оварда, боиси шаклҳои нави маскуншавии аҳоли шуд ва мардум беитар ба шаҳр рӯ оварданд. Дар асрҳои III – V-и пеш аз милод дар Миср шаҳрҳои зиёде вучуд доштанд.

Аҳоли чӣ гуна маскун шудааст? Барои мамлакати Миср дараҷаи баланди афзоиши табиӣ аҳоли хос аст (қариб 2,5%). Миср аз ҷиҳати шумораи аҳоли пас аз Ҷабашистон дар қитъа дар ҷойи дуюм меистад.

Қариб 98% сокинони мамлакатро арабҳо ташкил медиҳанд. Миллатҳое, ки шумораи онҳо ниҳоят кам аст – барбарӣҳо ва нубийӣҳо мебошанд.

Забони давлатӣ арабӣ буда, зиёда аз 95% аҳоли пайрави дини ислом аст. Аҳоли дар қаламрави кишвар нобаробар ҷойгир шудааст. Ноҳияи сераҳолиаш водии дарёи Нил аст, ки 97% аҳолии мамлакат дар он ҷо маскун шудаанд. Дарачаи урбанизатсия инкишоф ёфта, ҳиссаи аҳолии шаҳр ба 46% расидааст. Бузургтарин шаҳрҳои он – Қоҳира, Искандария, Порт-Саид, Исмоилия, Асвон мебошанд.

Миср яке аз марказҳои қадимтарини тамаддуни ҷаҳон буда, соли 395 пас аз таназзули империяи Рум ба музофоти Византия табдил шуд. Ибтидои асри VII қисми зиёди аҳолии Миср дини насрониро қабул карданд. Солҳои 639-642 онро арабҳо забт карда ва дини мубини исломро ҷорӣ карданд. Соли 1914 протекторати Британияи Кабир эълон шуд ва соли 1922 Миср ҳамчун давлати мустақил эътироф гардид.

Қадам омилҳо боиси рушди хоҷагии халқи Миср шуданд? Миср барои пешрафти хоҷагӣ сиёсати иқтисодии ҷалби сармояи хориҷиро пеш гирифтааст. Равияи таҳассусии он пеш аз ҳама ба захираҳои бузурги нафт марбутанд. Ноҳияи асосии истихроҷи нафт – халиҷи Суэтс мебошад, ки зиёда аз 90% захираи нафти кишвар ба ин минтақа рост меояд ва соли зиёда аз 95 млн тонна нафт истихроҷ карда мешавад. Ҳоло сатҳи рушди иқтисодиёти Миср нисбат ба дигар кишварҳои Африқо баланд аст. Солҳои охир соҳаҳои саноати химия, филизгудозӣ, мошинсозӣ, электротехника ташаккул ёфтаанд. Корхонаҳои коркарди нафт дар ҳоли афзоишанд. Дар баробари ба вучуд омадани марказҳои нави саноатӣ, дар заминҳои нав обёришуда кишоварзӣ инкишоф ёфта, маҳсулгардонии истеҳсоли ба роҳ монда шудааст.

Кишоварзӣ соҳаи муҳимтарини иқтисодиёти мамлакат мебошад. Вобаста ба шароити табиӣ дар мамлакат соҳаҳои таҳассусии хоси кишоварзӣ вучуд доранд. Дар таркиби кишоварзӣ зироаткорӣ бартарӣ дорад. Яке аз соҳаҳои инкишофёфтаи зироаткорӣ пахтакорӣ мебошад. Навъи пахтаи дарознахи мисрӣ дар тамоми дунё шуҳрат дорад, ки ноҳияи асосии парвариши он дельта ва қисми шимолии водии рӯди Нил мебошад. Дар оғози асри XXI вобаста ба зиёд шудани талабот ба зироатҳои истеъмолӣ, майдони кишти пахта то андозае маҳдуд шуд, аммо бо пайдо шудани навъҳои серҳосили пахта истеҳсоли содиротӣ кам нашуд. 4/5 ҳиссаи содироти маҳсулоти кишоварзии мамлакат дар бозори берунӣ ба нахи пахта рост меояд. Ғайр аз ин, дар Миср найшакар, шолӣ, гандум, ҷуворимақка, ҷав, зироатҳои лӯбиёгӣ, сабзавот кишт карда мешавад.

Дар баробари парвариши зироатҳои ғалладона дар тамоми ноҳияҳои кишвар ба парвариши хурмо диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Солҳои охир боғдорӣ ва сабзавоткорӣ инкишоф ёфтааст. Хусусан парвариши апелсин, мандарин, манго, шафтолу, зайтун, анчир, ангур хеле хуб ба роҳ монда шудааст.

Дар Миср ба чорводорӣ низ диққати махсус дода мешавад. Соҳаи асосӣ ғусфандпарварӣ мебошад. Уштур, буз, чорвои калони шохдор низ парвариш карда мешаванд.

Барои Миср дараҷаи баланди консентратсияи саноатӣ хос аст. 2/3 ҳиссаи фабрикаю корхонаҳои кишвар дар шаҳрҳои Қоҳира ва Искандария ҷойгир шудаанд. Дар таркиби саноати Миср соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ баргарӣ доранд. Корхонаҳои бофандагӣ барои содирот аз пахтаи аълосифат маҳсулот тайёр мекунанд. Бузургтарин корхонаҳои саноатии ин соҳа дар шаҳрҳои Қоҳира, Порт-Саид ва Искандария ҷойгир шудаанд. Соҳаҳои асосии саноати хӯрокворӣ истеҳсоли қанд, рағғани пахта, орд, коркарди шолӣ мебошанд.

Дар Миср ҳамаи навъҳои нақлиёт тараққӣ кардааст. Дар боркашонӣ ва мусофиркашонии дохилӣ нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан ва дарёӣ баргарӣ доранд.

Солҳои охир вобаста ба рушди истихроҷи нафт ва газ нақлиёти кубурӣ инкишоф ёфтааст. Миср аз ҷиҳати дарозӣ ва зичии роҳи оҳан дар байни кишварҳои Африқо ҷойи аввалро мегирад. Бандарҳои калонтарини он – Искандария, Суэтс ва Порт-Саид мебошанд.

Дар содироти мамлакат нафт (75%) ҷойи асосиро ишғол мекунад. Ғайр аз ин, чун анбана пахта ва маҳсулоти пахтагӣ аз қадим масолеҳи содиротӣ ба шумор мераванд.

Даромади умумии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) 151,5 млрд долларро ташкил медиҳад, ки ба ҳар сари аҳоли 2490 доллари ИМА рост меояд.

Тафовутҳои дохилӣ. аз рӯи мавқеъ ва омилҳои ноҳиябандӣ каламрави Мисрро ба Мисри Поён, Мисри Миёна, Мисри Боло ва худуди канали Суэтс, яъне чор ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мекунанд.

Расми 33. Харитаи табиши Миср

Мисри Поён ядрои асосии иқтисодиёти кишвар буда, поёноб ва делтаи дарёи Нилро дар бар мегирад. Дар ин ноҳияи иқтисодӣ соҳаҳои муҳимтарини саноат ва калонтарин шаҳрҳо Қоҳира ва Искандария, ки чун маркази асосии сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат ба шумор мераванд, ҷойгиранд.

Қоҳира – пойтахти мамлакат чун маркази сиёсӣ фарҳангӣ шинохта шуда, дорои ёдгориҳои меъморӣ таърихӣ қадим, музей, китобхона, донишгоҳу донишқадаҳу ва як қатор муассисаҳои маъмурию фарҳангӣ мебошад. Дар Халвон корхонаи филизгудозӣ сохта шудааст. Қисми зиёди тиҷорат тавассути бандари Искандария амалӣ мешавад. Ба ин ноҳия 90% кишти шолӣ ва 75% пахта рост меояд.

Ноҳияи иқтисодии Мисри Миёна – қисми мобайнии дарёи Нил ва воҳаи Файюмо дар бар мегирад. Ин ноҳия аграрӣ буда, ба парвариши пахта, рустаниҳои ғалладона ва лӯбиёгӣ махсус гардонида шудааст. Шаҳрҳои Мисри Миёна – асосан марказҳои касибӣ мебошанд.

Ноҳияи иқтисодии *Мисри Боло* ҳудуди боқимондаи водии рӯди Нилро то сарҳади давлати Судон дар бар мегирад. Ин ноҳияи аграрию саноатӣ буда, дар қаламрави он найшакар (зиёда 3/4 хиссаи истеҳсол дар кишвар), пахта, чуворимакка парвариш карда мешаванд. Шаҳри нисбатан калонтар ва маркази саноатии он шаҳри Асвон (зиёда аз 500 ҳазор нафар аҳоли) мебошад. Сохтмони НБО-и Асвон боиси аз худ намудани 800 ҳаз. га заминҳои нав ва таъсиси корхонаҳои коркарди маҳсулоти саноатӣ, химия, алюмин ва ғайра шудааст.

Ноҳияи иқтисодии ҳудуди канали Суэс. Канали Суэс дар нимҷазираи Синай солҳои 1868-1895 бунёд шуда ба муҳимтарин роҳи баҳрии байналмилалӣ табдил ёфт. Дарозии канал 173 км буда, роҳро байни бандарҳои укёкуси Атлантик ва Ҳиндро аз 30 то 50% қӯтоҳ кард. Дар ду соҳили канал заминҳои асрҳо бекорхобидаи Арабистон обёрӣ ва мавриди истифода қарор дода шудаанд. Аҳоли аслан дар шаҳрбандарҳои Порт-Саид, Суэс ва Исмоилия маскун шудаанд ва шугли асосиашон соҳаи хидматрасонӣ мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Миср истеҳсолкунандаи асосии нафту пахта ва мамлакати саноатию аграрӣ, дорони НБО-и Асвон мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Давлати Миср дар байни мамлакатҳои Африқо чӣ гуна мавқеъ дорад?
2. Қаламрави Миср аз кадом навъи маъданҳои табиӣ ганӣ аст?
3. Бунёди НБО-и Асвон ба пешрафти иқтисодиёти Миср чӣ гуна таъсир расонид?
4. Сабаби нобаробар ҷойгиришави аҳолии Миср дар чист?
5. Соҳаҳои рушдёфтаи кишоварзӣ дар Миср кадомҳоянд?

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Аҳромҳои Миср қариб 2500 сол пеш аз милод дар замони ҳукмронии фиръавн бунёд шудаанд. Аз ҳама бузургтарини онҳо аҳроми Хеопс аз 2 млн хиштсангҳои ҳаҷмашон 2,5 тонна сохта шудааст ва то асри XIX аз ҳама баландтарин бино дар дунё ба шумор мерафт.
2. Соқинони Мисри қадим аввалин ихтироъкунандагони соат, когаз, қуфл, калид ва ҳамираи дандоншӯй мебошанд. Олимони Миср солро ба 365 рӯз ва 12 моҳ тақсим кардаанд.
3. Дар Миср рутубати солони 2,5 см-ро ташиқ медиҳад.

Хулоса. Шароити мусоиди ҷойгиришави иқтисодӣ-географӣ, мавҷудияти захираҳои бузурги сарватҳои табиӣ, заминаи таърихӣ доштани сохти хоҷагидорӣ барои пешрафти иқтисодиёти давлат мусоидат кард.

ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ ҚИТЪАИ АМРИКО

§5.1 ДАВЛАТИ АБАРҚУДРАТ ДАР ҶАҲОН

Хусусиятҳои хосси ҷойгиршавии географияи ин кишвар чӣ гунаанд? Нақши он дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чӣ таъсир аст?. Чаро ин давлат мавқеи пешини худро дар таркиби хоҷагии халқи ҷаҳон аз даст дода истодааст?

Мавқеи иқтисодӣ-географӣ. Қитъаи Амрико аз рӯи шароит ва сарватҳои табиӣ дар географияи табиӣ ба Амрикои Шимолӣ Чанубӣ чудо мекунад, аммо дар географияи иқтисодӣ иҷтимоӣ ин бо дигар истилоҳ маънидод карда мешавад – мамлакатҳои англисзабони Шимолӣ ва Амрикои Лотинӣ. Сарҳади ин ду минтақаи бузург, ки аз ҷиҳати таърихӣ фарҳангӣ аз якдигар фарқ мекунад, аз байни Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) ва Мексика мегузарад. Аз ин сарҳад ба шимол Амрикои англисзабонҳо ва ба ҷануб Амрикои лотинизабонҳо чудо мешавад.

Ба Амрикои англисзабон – ИМА ва Канада мансубанд. Ҳар ду кишвар мамлакати «муҳочирон» маҳсуб меёбанд. Онҳоро муҳочирони аз Аврупои Ғарбӣ ба ин ҷо омада дар заминаи тамаддуни аврупоӣ ташаккул додаанд. Нақши забони ягонро низ дар ташаккули миллати воҳиди минтақа набояд фаромӯш кард.

ИМА аз ҷиҳати масоҳат яке аз бузургтарин давлатҳои дунё буда, ба ҳайати он 50 иёлат (штат) ва округи федералии Калифорния, ки ҳудуди пойтахт – Вашингтонро дар бар мегирад, дохил мешаванд. 48 иёлати он дар дохили қитъа ба таври яқлухт ҷойгир буда, дутои он Аляска ва Гавай (ҷазираҳои Гавай дар уқёнуси Ором иборат аз 24 ҷазира) берун аз ҳудуди кишвар ҷойгиранд. Мавқеи ҷойгиршавӣ дар дохили уқёнус ва дурӣ аз низоъҳои ҷанҷолӣ, ки дар гузашта дар Аврупо ва Осиё сар мезаданд, амнияти ин кишварро нигоҳ доштаанд ва барои рушди робитаҳои байни давлатҳои минтақаҳои уқёнуси Ором ва Атлантик шароити мусоид фароҳам овардаанд.

Пеширафти иқтисодии ИМА ба шароити табиӣ ва сарватҳои табиӣ он робитаи зич дорад. Шароити мусоиди иқлимӣ на танҳо барои парвариши рустанҳои минтақаи муътадил, балки барои парвариши рустанҳои субтропиқӣ тропиқӣ низ мусоидат кардааст.

ИМА аз захираҳои об ғанӣ аст, аммо онҳо дар ин ҷо нобаробар ҷойгир буда, қисми зиёдашон ба ноҳияҳои шарқии он рост меоянд. Бузургтарин дарёи ИМА – Мисисипи дар якҷоягӣ бо шохобҳояш барои кишвар аҳаммияти бузурги нақлиётӣ, энергетикӣ ва обёриро дорад. Дар сарҳад бо Канада шабақаи кӯлҳои бузурги Амрико ҷойгиранд.

Қисми сиёҳзамин сарвати дигари табиии ин мамлакат буда, дар бахши марказӣ паҳн шуда, ба ноҳияҳои асосии маскуншавии аҳоли табдил ёфтааст.

Чоряк ҳиссаи қаламрави кишварро чангал пӯшидааст, ки бештари он ба иёлати Аляска ва Кордилӣер рост меояд. Хусусан дар пешрафти ИМА нақши асосиро сарватҳои минералӣ бозиданд. Он аз ҷиҳати захираҳои ангишт, мис ва нимафилизот, нафт ва ғайра дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

ИМА дорои шароит ва сарватҳои гуногуни табиӣ мебошад, ки барои рушди хоҷаги халқии бисёрсоҳа мусоидат мекунад.

Ҷойгиршавии географияи аҳоли. Пас аз кашфи Амрико дар муддати ниҳоят кӯтоҳи таърихӣ, таркиби аҳолии он куллан тағйир ёфт. Миллатҳои нав пайдо шуданд, дар натиҷаи омехташавии аврупоӣҳо, африқоӣҳо ва ҳиндуҳои маҳаллӣ фарҳанг, урфу одат ва қabilaу халқиятҳои нав ба вучуд омаданд.

Пайдошавии миллати амрикоӣ аз замони муҳочирати аврупоӣҳо замина мегирад. Амриқоӣҳои имрӯза (ғайр аз қисми ками аҳолии таҳҷой – ҳиндуҳо, эскимосҳо, алеутҳо ва гавайҳо) – мардуми Аврупо, Африко, Чин, Ҳиндустон, Чопон, Филлипин ва дигар кишварҳои дунё мебошанд. Дар даҳсолаҳои охир шумораи афроамериқоӣҳо низ зиёд шудааст. Дар қаламрави ИМА-и имрӯза дар ибтидои асри ХХI тақрибан 200 ҳазор ҳиндуҳо (мардуми маҳаллӣ) боқӣ мондаанд, ки ин шумора дар ибтидои мустамликадорӣ 2-3 млн нафарро ташкил меод.

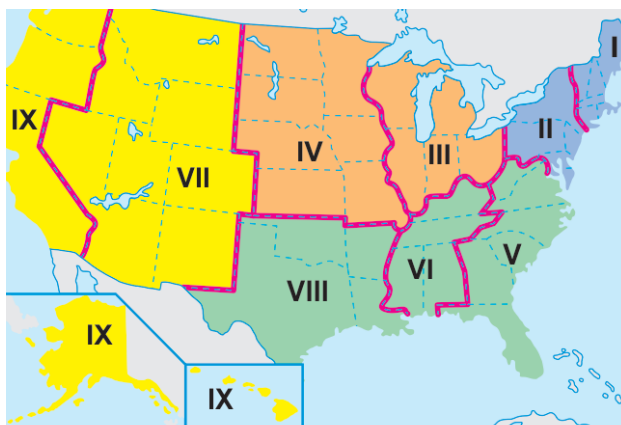
Мавқеи географияи маскуншавӣ, хусусиятҳои хосси фарҳангӣ, забонҳои гуногун, муттаҳидшавӣ дар ҷамъиятҳои алоҳида – ҳамаи ин аз раванди ниҳоят гуногуни иҷтимоӣ ҷамъиятии аҳолии маҳаллии ИМА шаҳодат медиҳад.

Миллати амриқоиро аксар вақт аз рӯи ин хусусият муқоиса мекунанд, ки муҳочирон аксаран аҷдоду авлодашонро аз хотир бароварда, худро амриқоӣ меноманд. Раванди омехташавии миллатҳо ҳоло ҳам идома дорад, аммо баъзе миллату қabilaҳо дар як ҳудуди муайян маскун шуда, хувияти миллии худро ҳифз карда меоянд.

Муҳлати тӯлонӣ барои ИМА дараҷаи баланди афзоиши табиӣ ва механикӣ (аз ҷисоби муҳочирон) хос буд. Баъдан нишондиҳандаҳои афзоиши табиӣ аҳоли паст шуда, ба низом омад, аммо шумораи муҳочиронро маҳдуд накард. Географияи аҳолии ИМА-ро бартарии аҳолии шаҳр ташкил мекунад. Аз ҷор се ҳиссаи аҳоли дар шаҳрҳо маскунанд. Нақши асосиро дар маскуншавии аҳолии шаҳр агломератсияҳо мебозанд, ки бузургтарини онҳо Нью-Йорк, Лос-Анҷелос, Чикаго, Филадельфия, Сан-Франсиско, Хюстон, Детройт мебошанд. Афзудани агломератсияҳо боиси ба вучуд омадани

мегаполисои Шимолу Шарқӣ (аз Бостон то Вашингтон «*Босваиш*»), Наздикӯлҳо (аз Милуоки то Петесбург), Калифорния (аз Сан-Франсико то Сан-Диего «*Сан-Сан*») шудааст.

Аҳолии ИМА гайр аз аҳолии маҳаллӣ маҳсули муҳоҷират буда, хусусияти омезиши (ассимилятсия) миллатҳои гуногунро дорост.

ШИМОЛУ-ШАРҚ	ҶАНУБ
I Англияи нав	V Иёлатҳои Атлантикаи Ҷанубӣ
II Иёлатҳои Атлантикаи Миёна	VI Маркази Ҷанубу Шарқ
	VII Маркази Ҷанубу Ғарб
ҒАРБИ МИЁНА	ҒАРБ
III Маркази Шимолу Шарқ	VIII Иёлатҳои кӯҳӣ
IV Маркази Шимолу Ғарб	IX Иёлатҳои Уқёнуси Ором

Расми 34. Тақсими минтақавии ИМА

Қаламрави имрӯзаи ИМА чӣ гуна ташаккул ёфтааст?

Қаламрави ИМА дар тӯли 400 сол чунин шакл гирифтааст. Асрҳои XVI-XVII муҳоҷиршавии аврупоӣҳо, хусусан англисо, франсузҳо ва испаниҳо ба қаламрави имрӯзаи ИМА оғоз шуд. Дар соли 1776 мустамликаҳои Англия истиқлолият ба даст оварданд ва ИМА ҳамчун давлат ташкил шуд. Охириҳои асри XVIII муҳоҷирон аз дарёи Миссисипи майдони маскуншавии худро ба ғарб васеъ карданд. Дар асри XIX ҳудуди ИМА васеъ шуд. Як қисми заминҳои америқоӣҳо

аз Фаронса, Испания ва Русия (Аляска) харида, қисми дигарро аз Мексика ба зурӣ соҳиб шуданд. Дар миёнаи асри XX пас аз ҳамроҳшавии ҷазираҳои Гавай раванди ташаккули худуди ИМА-и имрӯза анҷом ёфт.

Географияи хоҷагии халқи ИМА. ИМА – намоишгоҳи рушди муносибати бозорӣ аст ва аз ҷиҳати нишондодҳои зиёди иқтисодӣ дар ҷаҳон пешсаф буда, сармояи ниҳоят калонро дар соҳаҳои илму техника, рушди иқтисодии ҳарбӣ ва азхуд кардани худуде, ки барои пешрафти мамлакат муҳимманд, сарф мекунад. Аммо дар солҳои охир вобаста ба рушди иқтисодӣ кишварҳои Чин, Ҷопон, Олмон ва як қатор мамлакатҳои дигар мавқеи ИМА-ро дар ҷаҳон маҳдуд кардаанд.

ИМА дар ҷаҳон яке аз давлатҳои тараққикардаи индустриалӣ буда, нақши асосиро дар пешрафти иқтисодӣ он соҳаҳои саноат хизматрасонӣ ва мебозад. Дар таркиби саноати он истеҳсоли электроника, электротехника, аэрокосмос, химия, гудозиши филизоти ранга, истеҳсоли автомобилу самолёт васеъ ба роҳ монда шудааст.

ИМА дар ҷаҳон ба бузургтарин сегонаи истихроҷкунандаи нафт, газ ва ангишт дохил мешавад ва пешсаф аз ҷиҳати истеҳсоли техникаи кайҳонӣ ва телекоммуникатсионӣ аст.

Аз ҷиҳати истихроҷи як қатор сарватҳои табиӣ (ангишт, нафт ва гази табиӣ) ИМА яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад ва дар истеҳсоли неруи барқ дар дунё аз ҳама пешсаф аст. Истихроҷи ангишт асосан дар мамлакат ба ҳавзаи Апалач рост меояд. Маъдани филизот бошад, бештар дар иёлати шимолу ғарбӣ истихроҷ мешавад. Дар ин минтақа нақши НБО-ҳо низ бузург аст. Дар заминаи неруи арзони силсилаи неругоҳҳои барқи обии дарёи Колумбия ва ашёи хоми маҳаллӣ, дар ноҳияҳои шимолу ғарбӣ бузургтарин ноҳияи филизгудозии ранга (иёлати Вашингтон) ташкил шудааст. Агарчи ИМА дорой захираи бузурги сарватҳои минералӣ аст, бо сабаби арзон будани онҳо дар бозори ҷаҳонӣ ва сарфа намудани захираҳои худӣ ин сарватҳоро аз хориҷ ворид мекунад. Масалан, ИМА аз ҷиҳати захираи нафт дар ҷаҳон яке аз аввалинҳо аст (иёлатҳои Техас, Луизиана, Калифорния, Аляска), аммо нафтро аз Канада, Венесуэла, Мексика, Эквадор, Арабистони Саудӣ ва дигар давлатҳо меҳарад.

ИМА дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли компютерҳо дар ҷойи аввал аст. Ноҳияҳои саноати Шимол қисми шимолии мамлакатро (иёлатҳои Нью-Йорк, Чикаго, Детройт, Филадельфия ва ғайра) дар бар гирифта, соҳаҳои таҳассусиашон саноати филизгудозӣ, мошинсозӣ ва химия мебошад.

Ноҳияи дигари иқтисоди географияи саноатӣ соҳили укёнуси Ором (иёлатҳои Лос-Анжелос, Сиэтл, Сан-Диего) буда, дар ин ҷо саноати радиоэлектронӣ, нафту химия ва авиатсияву мушакҳои кайҳонӣ рушд ёфтааст. Дар Калифорния (дар ноҳияи Санта-Клара) водии машҳури Силикон ҷойгир аст, ки дар ин ҷо корхонаҳои саноатии илмталаб бунёд шудаанд. Ноҳияҳои соҳили халиҷи Мексика (иёлатҳои Техас ва Луизиана) ба коркарди нафт ва нафту химия махсус гардонда шудаанд.

Иёлатҳои Ютамантана, Монтана, Аризона ва Айдахо ба минтақаи кӯҳӣ мансуб буда дар ин ҷо саноати филизгудозии ранга тараққӣ кардааст.

Водии дарёи Тенниси ноҳияи дигари саноатӣ маҳсуб ёфта, дар ин ҷо соҳаҳои энергияталаб, химия, филизгудозӣ ва саноати ҷарбӣ бартарӣ доранд.

Корхонаҳои бузурги саноатӣ, ки шухрати ҷаҳонӣ доранд, ширкатҳои «Ченерал моторс» ва «Форд моторс» (ҳавопаймову мушаксозӣ), «Боинг», «Мандоннел-Дуглас», «Локхид эйрсафт» (авиаракетасозӣ), «Ченерал электроник», «Дюпон де Немур», «Юнион Карбайд» (саноати химия) ва ғайра мебошанд.

Дар таркиби кишоварзӣ соҳаи чорводорӣ бартарӣ дорад. Ин соҳа бо сифати баланди маҳсулот, маҳсулнокии меҳнат ва таъмини баланди техника, истеҳсоли маҳсулоти гуногун аз дигар кишварҳо фарқ мекунад. Маҳсулоти кишоварзӣ 2/3 ҳиссара дар бар мегирад. Шароити гуногуни табиӣ боиси гуногунии географияи кишоварзӣ шудааст. Масалан, минтақаи парвариши чуворимакка – иёлатҳои Огайо, Индиан, Илминайс, ноҳияҳои шимолӣ мамлакат Мичиган ва бахусус Висконсия чорвои ширдеҳ, ноҳияҳои ғарбӣ, ки рутубат дар он ҷо нисбатан камтар аст, ба парвариши гандум махсус гардонида шудаанд. Ноҳияи ҷанубӣ хусусиятҳои хосси худро дорад. Ин ҷо ханӯз аз замони ғулумдорӣ пахтакорӣ ва тамоқпарварӣ ривож ёфтааст. Иёлатҳои Флорида ва Калифорния ба парвариши меваю сабзавот махсус гардонда шудаанд.

Дар соҳилҳои халиҷи Мексика ва ҷазираҳои Гавай найшакар парвариш мекунад. Дар минтақаҳои кӯҳӣ то 90% заминҳои кишоварзиро ҷароғоҳо ташкил медиҳанд.

Худуди васеъ, роҳҳои кушода ба укёнуси ҷаҳонӣ боиси дараҷаи баланди тараққии иқтисодӣ, заминаи рушди нақлиёт дар мамлакат шудааст.

Дар ибтидо дар қаламрави ИМА нақлиёти роҳи оҳан бартарӣ дошт. Имрӯз ҷойи онро нақлиёти автомобилӣ гирифтааст. Автомобил барои амрикоӣҳо як воситаи зиндагӣ ба шумор рафта, ҳар як оила дар ихтиёри худ ақаллан як автомобил дорад. Шабақаи бузурги нақлиёти

Ноҳияҳои иқтисодӣ-географии ИМА. Дар аввал ИМА ба 3 ноҳияи иқтисодӣ чудо карда мешуд: ноҳияи саноатии Шимол, собиқ ноҳияи ғуломдории Чануб ва ноҳияи мустамликавии Ғарб. То имрӯз дар ИМА дигаргуниҳои зиёде ба вучуд омад, тафовутҳои байни ноҳияҳо тағйир ёфт, аммо хусусиятҳои хосси Шимол, Чануб, Ғарб боқӣ монд, аз ҷумла табиат, таркиби этникии аҳоли, таҳассуси иқтисодӣ ва ғайра. Акнун дар заминаи ин ноҳияҳо (ғайр аз Аляска ва Гавай) чор ноҳияи бузургро чудо мекунад: 1) Шимолу Шарқ; 2) Ғарби Миёна; 3) Чануб; 4) Ғарб.

Ноҳияҳои иқтисодии ИМА, пеш аз ҳама, бо хусусиятҳои таърихӣ фарҳангии худ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Масалан, ноҳияи Шимолу Шарқ ҳанӯз дар асрҳои XVII-XVIII дар заминаи хоҷагиҳои фермерии хурд ва соҳибкории озод мустамлика шуда буд. Мустамликашавии ноҳияи Чануб низ дар асрҳои XVII-XVIII оғоз ёфта, муддати тӯлонӣ зери таъсири соҳти ғуломдорӣ ташаккул ёфт. Ноҳияи Ғарби Миёна дар замони соҳибхитӣрии кишвар ва авҷи капитализм ба вучуд омад. Азҳуд кардани ноҳияҳои Ғарбӣ танҳо дар асри XIX оғоз ёфта, то ҳол идома дорад.

Дар таркиби ҳар як ноҳия боз зерноҳияҳо мавҷуданд. Масалан, дар доҳили Шимолу Шарқ зерноҳияи Англияи Нав ҷойгир аст, ки ҳамчун зина барои мустамлика кардани тамоми қаламрави ИМА хизмат кардааст. Занҷири шахрҳо, ки қад-қади шимолу шарқии мамлакат бунёд шудаанд, номи мегаполисро доранд.

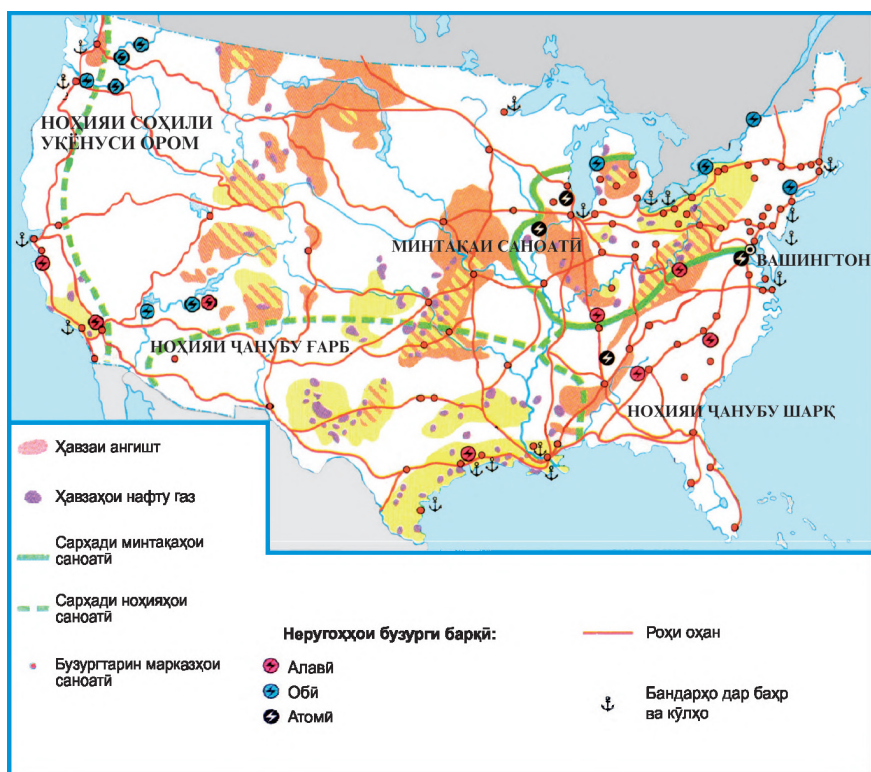
Дар доҳили ноҳияи Ғарби Миёна зерноҳияи саноатии Наздикӯлҳо ташаккул ёфтааст, ки шахрҳои бузург Кливленд, Детройт, Чикаго бо истифода аз шароити мусоид, қад-қади соҳили Кӯлҳои Бузург дар натиҷаи индустриализатсия, урбанизатсия ва муҳочират аз Аврупо дар асри XIX бунёд шудаанд.

Дар ҳудуди ноҳияи иқтисодии Чануб зерноҳияи Флорида воқеъ аст, ки бо истироҳатгоҳҳои худ ва афзоиши баланди шумораи аҳоли аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад. Баъзан дар ин ҷо ноҳияи Чануби Қадим (иёлатҳои Виржиния, Каролинаи Чанубӣ ва Шимолӣ), ки дар замони мустамликадорӣ ташаккул ёфтааст ва зерноҳияҳои Чануби Навро – иёлатҳои Техас ва Оклахома, минтақае, ки захираи зиёди нафт, гази табиӣ ва корхонаҳои бузург дорад, чудо мекунад. Дар ин ноҳия ҳиссаи аҳолии сиёҳпӯст нисбатан кам буда, шумораи мардуме, ки бо забони испанӣ муошират мекунад, бартарӣ дорад.

Ноҳияи иқтисодии Ғарб ба ду зерноҳия – зерноҳияи кӯҳии Ғарб (релйефи кӯҳӣ дошта, то ҳол пурра азҳуд нашудааст ва аҳолиаш кам аст) ва зерноҳияи хуб азҳудшудаи Ғарби Дур, ки дорои шароити мусоиди аҳолии хеле зиёд буда, ба укёнуси Ором баромад дорад, чудо карда шудааст.

Иёлатҳои Гавай ва Аляска дар қисми ғарбии ИМА ҷойгир шудаанд. Соҳаҳои таҳассуси Аляска истихроҷи нафт ва гази табиӣ, сарватҳои зерзаминӣ, моҳидорӣ, парвариши ҳайвонҳои мӯйинадор ва коркарди ҷӯб мебошад. Дар Гаваии муъҷизавӣ, ки минтакаи дӯстдоштаи истироҳатии амрикоӣҳо ба шумор меравад, ананас ва найшакар парвариш карда мешавад. Пойтахти он шаҳри Гонолулу муҳимтарин чорроҳаи нақлиёти ҳавоӣ ва баҳрӣ аст.

Ноҳияҳои иқтисодии ИМА соҳаҳои мушаххаси таҳассусӣ ва дар баъзе маврид шароити ягонаи табиӣ доранд.

Расми 36. Ноҳияҳои асосии саноати коркард дар ИМА

Инро бояд дар хотир дошт!

ИМА мавқеи хоси иқтисодӣ-географӣ дорад. Вай минтакаи парвариши ҷуворимақка, чорвои ширдеҳ, гандум мебошад. Ноҳияҳои иқтисодии мамлакат: Шимолу Шарқ, Ғарби Миёна, Ҷануб, Ғарб ба шумор мераванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бо ёри харитаҳои атлас мавқеи иқтисодӣ-географияи ИМА-ро тавсиф диҳед.
2. Кадом омилҳои табиӣ барои рушди иқтисодиёти ИМА мусоидат кардаанд?
3. Нақши муҳоҷиратро дар ташаккули миллати амрикоӣ муайян карда, шарҳ диҳед.
4. Чаро ИМА бо он ки захираи зиёди нафт ва дигар сарватҳои табиӣ дорад, онҳоро ворид мекунад?
5. Дар харитаи контурӣ сарҳад, пойтахт, захираи маъданҳои ИМА-ро тасвир намоед.
6. Бо истифода аз китоби дарсӣ, харита ва атлас дар харитаи контурӣ бузургтарин шаҳрҳо, агломератсияҳо, мегаполисҳои ИМА-ро тасвир кунед.
10. Яке аз бузургтарин ноҳияҳои ИМА-ро аз рӯи нақшаи зерин тавсифи иқтисодӣ-географияи кунед: а) мавқеи география; б) мавқеи иқтисоди география (МИГ); в) шароит ва сарватҳои табиӣ; г) аҳоли, шаҳрҳои бузург; д) сохти хоҷагӣ: саноат, кишоварзӣ, соҳаҳои ғайриистеҳсоли.

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Соли 1626 губернатори деҳае, ки сокинони он голландиҳо буданд, дар соҳили дарёи Гудзон аз ҳиндуҳои маҳаллӣ қазираи Манхеттенро ба ивази маҳсулоти орошиие, ки арзиши онҳо 24 долларро ташкил меод, харидорӣ намуд. Ҷ тасаввур ҳам намекард, ки ин қазира ба чӣ табдил меёбад. Дар ин ҷо мегаполиси бузурги Нью-Йорк қомат афрохт, ки ба маркази тиҷорат ва молия, фарҳанг, мӯд ва дилхушии ҷаҳониён табдил ёфт.
2. Ноҳияи парвариши меваю сабзавот дар ИМА иёлати Калифорния аст, ки онро кишвари 350 рӯзи офтобӣ меноманд. Нисфи ҳосили лимӯ дар миқёси ҷаҳонӣ ва 1/3 ҳиссаи мандарин ба Калифорния рост меояд. Дар ИМА 9/10 ҳиссаи истеҳсоли ангур, нисфи шафтолу, нок, олу, помидор, 1/3 ҳиссаи истеҳсоли консерваи меваю сабзавот ба Калифорния рост меояд.
3. Қароргоҳи президенти ИМА – Қасри Сафед, яке аз қадимтарин биноҳои мебошад, ки ҳанӯз соли 1792 бунёд шуда буд. Дар давраи ҷанг байни амрикоӣҳою англисҳо солҳои 1812-1814 десантҳои англис Вашингтонро забт намуданд, ки дар натиҷа бинои қароргоҳ осеб دید. Пас аз барқарор шудани бино, онро бо ранги сафед ранг карданд. Аз ҳамон замон бино номи «Қасри сафед»-ро гирифт.
4. Дар халиҷи Мексика, дар соҳилҳои ИМА қариб 700 кони нафту газ кушода шудааст. Зиёда аз 20 ҳазор ҷоҳи нафту газ қанда шудааст, ки байни яқдигар ва бо соҳил тавассути қубурҳои пайваст мебошанд.

Хулоса. Хусусияти таърихӣ тараққиёт дар ташаккули географияи хоҷагии ИМА нақши ҳалқунандаро бозид. Қисми шимолӣ (ё дақиқтарини Шимолу Шарқ) аввалин ноҳияи азхудкардашуда буд, ки ба муҳарриқи асосӣ дар нешрафти хоҷагии мамлакат табдил ёфт ва аз ҳамин ноҳия

ба қисми марказии мамлакат мавҷи калони муҳоҷирон ворид шуданд. Ин ноҳия ҳамеша минтақаи бузургтарин ва тараққикардаи мамлакат аст. То имрӯз сохти ҳудудии хоҷагии ИМА нигоҳ дошта шудааст: Шимол ба ягон мамониат чун ноҳияи пешсафи иқтисодӣ боқӣ мондааст.

§5.2 САРЗАМИНИ АҶДОДИИ ЭСКИМОСҶО

Қадам нишондиҳандаҳо хусусияти хосси географияи ин мамлакатро муайян мекунанд? Ҷамсарҳадӣ бо ИМА барои пешрафти иқтисодии ин сарзамин чӣ манфиат дорад?

Мавқеи географӣ ва сарватҳои табиӣ. Канада аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон пас аз Федератсияи Русия зинаи дуюмро ишғол мекунад ва қисми шимолии қитъаи Амрикою ҷазираҳои атрофи онро (архипелаги Канадаи Арктикӣ, Ньюфаунленд ва дигарҳоро) дар бар мегирад. Аз се де ҳиссаи қаламрави он дар минтақаи субарктикӣ ва арктикӣ ҷойгир шудааст, ки барои зиндагии доимии одамон ва фаъолияти хоҷагиашон он қадар мусоид нест. Ҳудуди кишварро се – уқёнус: Ором, Атлантик, Яхбастаи Шимолӣ иҳота кардаанд. Ҷамсарҳадӣ дар хушкӣ бо ИМА, ки тӯли зиёдро дар бар мегирад, барои Канада аҳаммияти бузург дорад. Тавассути баҳр бо Русия ва ҷазираи Гренландия сарҳади баҳрӣ дорад.

Сатҳи Канада гуногун аст: ҳамвориҳо дар ҳудуди мамлакат бартарӣ доранд. Дар ғарб кӯҳҳои Кордилер тӯл кашидаанд. Қисми зиёди қаламрави мамлакат ба минтақаи шимол дохил аст, ки дар он ҷо шароити номусоиди табиӣ фаъолияти хоҷагидориро мушкил мекунад. Канада захираҳои бузурги маъдан дорад, аммо аксари онҳо дар минтақаи арктикӣ ҷойгиранд ва барои азхуд кардани онҳо шароити душвори табиӣ имкон намедихад. Мамлакат дорои захираҳои бузурги маъдани оҳан, филизоти ранга, уран, нафт, гази табиӣ, намаки калий, ангишт мебошад. Аз захираҳои обӣ ғанӣ аст. Вай аз ҷиҳати молик будан ба дарёҳо, ки манбаи захираи бузурги гидроэнергетикӣ мебошанд, дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол мекунад. Кӯлҳо низ хеле зиёданд.

Сарвати табиӣи дигари Канада майдони васеи ҷангалзор мебошад, ки нисфи масоҳати онро ишғол кардааст. Аз ҷиҳати захираи маҳсулоти ҷангал пас аз Русия ва Бразилия дар дунё зинаи сеюмро ишғол мекунад. Дарахтони сӯзанбарг дар таркиби ҷангалзор бартарӣ доранд. Дигар сарвати табиӣи Канада хоки ҳосилхези сиёҳзамини ноҳияҳои ҷанубии он, вилоятҳои Аберта, Саскачеван, Манитоба мебошад.

Канада аз ҷиҳати захираҳои гуногуни ашёи хомӣ минералӣ дар байни кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон пешсаф аст.

Дар қадим дар сарзамини Канада қabilaҳои ҳинду ва эскисмосҳо, яъне аҳолии таҳҷойӣ маскун шуда буданд, ки ҳоло шумораи онҳо хеле кам мондааст.

Қисми зиёди аҳолии кунунии Канадаро англо-канадагиҳо ва франко-канадагиҳо ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо сокинони дигар мамлакатҳои Аврупо: олмониҳо, италиягиҳо, украинҳо ва дигар миллатҳо низ зиндагӣ мекунанд.

Аҳолии вилояти Квебек, ки франко-канадагиҳо мебошанд, дар асоси конституцияи Канада тӯли чанд сол аст талош доранд, то онҳоро ҳамчун миллат эътироф кунанд ва соҳибистиқлол бошанд.

Барои ягон кишвари дунё чунин шакли маскуншавӣ, ки дар Канада мавҷуд аст, хос нест. Дар ин ҷо аз 10 нафар аҳоли 9 нафараш дар ҷануби кишвар, сарҳади ИМА маскун шудаанд (на дуртар аз 160 км аз сарҳади ҷанубӣ). Сабаби чунин шакл гирифтани маскуншавӣ дар кишвар, номусоидии шароити табиӣи ноҳияҳои шимолӣ, дертар мустамликашавии онҳо, муносибатҳои иқтисодӣ бо ИМА, шароити хуби қорӣ ва зист дар ин ҳудуд мебошад. Канада кишвари урбанизатсияшудаи дараҷаи баланд мебошад, ки беш аз 80%-и аҳолии он дар шаҳрҳо маскун шудаанд.

Таърихан дар Канада ду миллат: англо-канадагиҳо ва франко-канадагиҳо ташаккул ёфтаанд.

Зиёда аз 40% аҳолии Канадаро англо-канадагиҳо ва 27% франко-канадагиҳо ташкил медиҳанд.

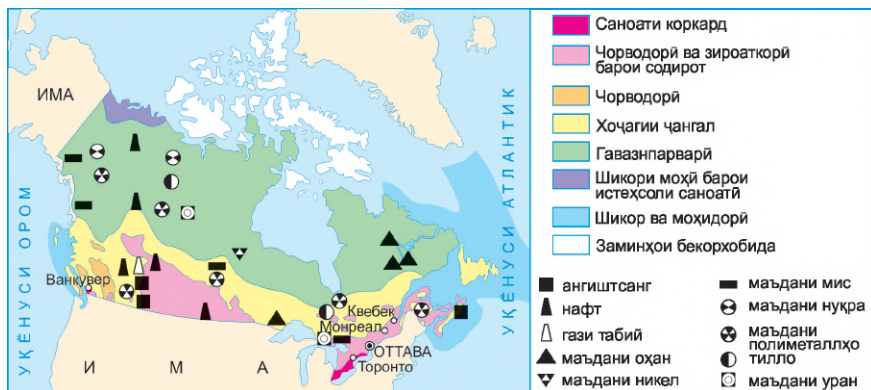
Ҳоҷагии халқи Канада чӣ гуна инкишоф ёфтааст? Кишвари Канада дар қатори ИМА, Чопон, Олмон, Британияи Кабир, Фаронса ва Италия ба давлатҳои «ҳафтгона»-и бузурги саноатӣ дохил мешавад. Собиқ давлати муҳочирони қитъаи Аврупо – Канада дар як муддати кӯтоҳ ба дастовардҳои баланди иқтисодӣ ноил шуд, ки ба ин захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ, муҳочирони баландиқтисос, ҷалби сармояи хоричӣ (бахусус аз ИМА) шакли демократии ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат кард. Саноати Канада дорои технологияи навин буда, 1/3 ҳиссаи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), 1/4 ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат, 1/3 ҳиссаи содироти мамлакатро дар бар мегирад. Хусусиятҳои фарқкунандаи саноати Канада аз дигар кишварҳои минтақа дар он аст, ки истихроҷи маъдани кӯҳӣ ва қорқарди он дар таркиби саноат мавқеи асосиро ишғол мекунад. Канада бузургтарин таъминкунандаи бозори ҷаҳонӣ бо никел, асбест, намаки калий ва қоғаз барои наشري рӯзномаву маҷаллаҳо мебошад. Дар таркиби саноат соҳаҳои филизгудозӣ, мошинсозӣ, қорқарди ҷӯб, истеҳсоли селюлозаю қоғаз бартарӣ доранд.

Географияи саноати энергетикиро 35% нафт, 37% гази табиӣ, 13% ангишт, қариб 9% гидроэнергетика ва 2,4% нури атомӣ ташкил медиҳад.

Ноҳияҳои асосии истихроҷи нафт ва газ дар музофотҳои Алберта, Саскачеван ва Колумбияи Британӣ (қонҳои Паембина, Редуотер ва ғайра) мебошанд. Корхонаҳои коркарди нафт дар Монреал, Сарни, Ванкувер, Эдмонтон бунёд шудаанд. Ангишт, асосан, дар ноҳияҳои ғарбӣ – музофоти Алберт, Колумбияи Британӣ ва дар шарқ дар Шотландияи Нав истихроҷ карда мешавад.

Аз ҷиҳати истеҳсоли барқ Канада ба сафи мамлакатҳои пешсафи дунё дохил мешавад. Беш аз 60% қувваи барқро нуругоҳҳои барқи обӣ медиҳанд. Бузургтарин нуругоҳҳои барқи обӣ Ла-Гранд Ривер, Черчил мебошанд. Дар музофотҳои Онтарио, Квебек, Нью-Брансуик нуругоҳҳои барқи атомӣ ҷойгир шудаанд, ки 12% ҳаҷми умумии қараёни барқи мамлакатро истеҳсол мекунанд.

Кони Ки-Лейк дар шимолӣ музофоти Саскачеван яке аз бузургтарин қонҳои уран дар ҷаҳон мебошад. Аксари қонҳои маъдан дар ҷануби кишвар ҷойгир шудаанд. Дар музофоти Онтарио – қонҳои Садбери (никел, мис), Эллот-Лейк, Блаинд-Ривер (уран), музофоти Квебек – Норада (мис), Шефферфилд (маъдани оҳан), музофоти Саскачеван-Эстерхейзи (намаки калий) ҷойгир шудаанд, ки истихроҷи онҳо ба роҳ монда шудааст.

Расми 37. Харитаи иқтисодии Канада

Саноати филизгудозии сиёҳ зери назорати сармояи миллий қарор дошта, миқдори солонаи гудозиш 13-15 млн. т. мебошад. Бузургтарин корхонаҳои саноати филизгудозии сиёҳи Канада – Гамилтон, Су-Сент-Мари, Уэлленд, Сидни мебошанд.

Саноати филизгудозии ранга бештар зери таъсири сармояи хоричӣ, бахусус ИМА ва Англия қарор дорад. Канада аз ҷиҳати истеҳсоли алюмин дар ҷаҳон пас аз ИМА ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Саноати мошинсозӣ 30%-и даромади саноати коркардро медиҳад. Соҳаҳои асосии он истеҳсоли мошинҳои нақлиётӣ мебошад, ки бо сармояи ИМА фаъолият мекунад. Ғайр аз ин, мошинҳои саноати кӯҳӣ истеҳсол мекунад. Марказҳои асосии мошинсозӣ шаҳрҳои Торонто, Монреал, Гамилтон, Оттава, Галифакс ва Венкувер мебошанд. Дар заминаи захираи ғании ашёи хоми химиявӣ, саноати химия ривҷ ёфтааст. Кишвар аз ҷиҳати истеҳсоли нуриҳои маъданӣ дар ҷаҳон зинаи 4-умро ишғол мекунад. Марказҳои истеҳсоли маҳсулоти химиявӣ шаҳрҳои Сарния, Монреал, Торонто, Ниагара – Фолс ва Китченер мебошанд.

То 80% маҳсулоти саноати кӯҳӣ ва 50% саноати коркарди мамлакат ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешаванд. Зиёда аз 70% содироти ин маҳсулот дар кишвари ИМА амалӣ мешавад.

Ядрои саноати кишвар ду музофот – Онтарио ва Квебек ба шумор мераванд. Музофоти ҷануби Алберта анбори асосии захираҳои сӯзишворӣ ва музофоти соҳили уқёнуси Ором – Колумбияи Британӣ ноҳияи саноати коркарди ҷӯб мебошанд.

Кишоварзӣ дар Канада сермаҳсул, бисёрсоҳа, пурра бо техника таъмин буда, дар таркиби он чорводорӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад. Кишвар аз ҷумлаи бузургтарин истеҳсолкунандаҳои гандум дар бозори ҷаҳонӣ (баъзе солҳо қариб 20% воридоти ҷаҳонии гандум ба Канада рост меояд) мебошад.

Маҳсулоти содиротии Канадаро бештар ашёи хом ташкил медиҳад. 70% содироти маҳсулот ба кишвари ИМА бароварда мешавад.

Географияи кишоварзӣ. Қисми зиёди заминҳои кишт (3/4 ҳисса) ба ноҳияҳои ҷанубии кишвар рост меояд. Ноҳияҳои муҳимтарини кишоварзӣ минтақаи дашт (Саскачеван, Алберта, Мани-тоба) ва ноҳияи марказӣ (Онтарио, Квебек) мебошанд. Ҳиссаи ноҳияҳои ғарбӣ низ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ рӯз то рӯз меафзояд. Соҳаи таҳассусии ноҳияи минтақаи дашт – парвариши рустаниҳои ғалладонагӣ, чорвои ширдеҳ дар шароити чарогоҳ, гӯсфандпарварӣ мебошад. Музофоти Саскачеванро «сабади нон дар Канада» меноманд. Дар нишони он се хӯшаи гандум акс ёфтааст, ки аз ин шаҳодат медиҳад. Дар минтақаи «Наздикӯлҳо» чорводорӣ бисёрсоҳа ташаккул ёфтааст, бахусус чорвои ширдеҳ, гӯштдеҳ ва парандапарварӣ. Дар соҳаи зироат сабзавоткорӣ бартарӣ дорад.

Дар ноҳияи хурдак – ҷазираи Шохзода Эдуард аҳоли низоҷат зич маскун шудааст. Соҳаи таҳассусияш кишоварзӣ буда, бо

картошкапарварӣ машхур аст, ки аз ин ҷо ба дигар кишварҳои ҷаҳон картошкаи тухмӣ содирот карда мешавад. Боғдорӣ дар Шотландияи Нав (хусусан себ) ва Колумбияи Британӣ рушд ёфтааст. 50 дарсади каламрави музофоти Колумбияи Британӣ барои ғаёлияти кишоварзӣ мусоид аст, аммо бо соҳаи хосси худ – тоқпарварӣ ва шаробпазие, ки дар ин ҷо ба роҳ монда шудааст, дар Канада хеле машхур буда, нисбат ба Онтарио маҳсулоти он сифати баланд дорад. Ғайр аз ин, дар ин ноҳия себ, нок, олуҷа, зардолу ва шафтолу низ парвариш мешаванд.

Дар Канада соҳаи моҳидорӣ низ рушд ёфтааст. Тахминан аз се як ҳиссаи моҳидорӣ ба Колумбияи Британӣ рост меояд, бахусус навъҳои қиматбаҳои саноатӣ – лосос ва палтуся, вале ноҳияи асосии моҳидорӣ соҳилҳои уқёнуси Атлантик мебошад.

Барои Канада ҳамчун як давлати дорои ҳудуди ниҳоят васеъ ва аҳолии кам нақлиёт ва рушди он хусусиятҳои ба худ хос дошта, дар пешрафти хоҷагӣ нақши ниҳоят бузург мебошад. Кӯлҳои Бузург ва дарёи Лаврентияи Муқаддас барои пешрафти нақлиёти обӣ шароит фароҳам овардаанд. Дар аксар ноҳияҳои кишвар роҳҳои нақлиётӣ амалан вучуд надоранд (хусусан ноҳияҳои шимолӣ). Роҳҳо бештар дар ноҳияҳои сарҳадӣ, ки нисбатан сараҳоли буда, саноат хуб инкишоф ёфтааст, бунёд шудаанд. Аз ҷиҳати боркашонӣ мавқеи аввалро нақлиёти роҳи оҳан ва дар мусофиркашонӣ нақлиёти автомобилӣ ишғол мекунанд. Дар баробари ин, нақлиётҳои баҳрӣ, ҳавоӣ низ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Тафовутҳои дохилӣ. Сохти мустамликавӣ, шароити гуногуни табию таърихӣ дар сохти хоҷагидорӣ мамлакат ба таври равшан аён аст.

Минтақаҳо вобаста ба хусусиятҳои худ ҷунинанд: 1) ноҳияҳои рушдёфта; 2) ноҳияҳои нав азхудшуда; 3) ҳудуди кам азхудшуда ё умуман азхуднашуда аз нуқтаи назари хоҷагидорӣ.

Ноҳияи аз ҷиҳати иқтисодию сиёсӣ рушдёфта асосан ду музофот – Онтарио ва Квебекро дар бар мегирад.

Ноҳияи нав азхудшуда (ноҳияҳои Шимол ва Ғарбӣ) чун анъана ба коркарди захираҳои ашёи хоми табиӣ таҳассус ёфтааст.

Ноҳияи Шимолу ғарбии Арктика, ки шароити ниҳоят мушкили табиӣ дорад, азхудкунии онро душвор мегардонад ва қариб, ки куллан барои истехсолот то ҳол истифода намешавад.

Агарчи дар тақсими географии байналмилалӣ меҳнат соҳаи таҳассуси Канадаро содироти ашёи хоми маъданӣ, энергетика, маҳсулоти ҷангал ва кишоварзӣ муайян мекунанд, вале он кишвари рушдёфта аст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Канада: Шароит ва сарватҳои табиӣ, франко-канадагӣ, англо-канадагӣ, ноҳияҳои дараҷаи баланди таракқиёт, ноҳияҳои нав азхудшуда, худудҳои то ҳол хуб азхуднашуда.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Таркиби аҳолии он чӣ гуна аст?*
2. *Шароит ва сарватҳои табиӣ, проблемаҳои географияи экологии кишварро тавсиф диҳед.*
3. *Кадам омилҳо сабаби нобаробар ҷойгиришавии аҳоли шудаанд?*
4. *Дар харитаи тарҳи пойтахт, қонҳои калонтарини маъдан, марказҳои бузурги саноатии Канадаро тасвир кунед.*
5. *Хусусиятҳои этникии таркиби аҳолии ИМА ва Канада кадомҳоянд? Кадам хусусиятҳои монандро доранд?*
6. *Яке аз музофотҳои Канадаро «сабади нон» меноманд. Ин кадом музофот аст? Барои чӣ онро чунин ном мебаранд?*

ОҶ МЕДОНЕД?

1. *Соли 1976 дар Торонто манораи телевизионӣ ба андозаи 553,34 м сохтанд, ки дар ҷаҳон яке аз баландтарин иншооти мавҷпаҳнкун ба шумор меравад ва рамзи шаҳри Торонто аст.*
2. *Чил дарсади аҳолии шаҳри Торонто дар дигар кишварҳо таваллуд шудаанд.*
3. *Мувофиқи маълумоти СММ Торонто аз ҳама сермиллаттарин шаҳри дунё мебошад.*
4. *Канада аз ҷиҳати истеҳсоли ҷӯб ба сари ҳар як нафар аҳоли (6-7 м³ дар як сол) дар дунё ҷойи аввалро ишғол мекунад. Дар кишвар зиёда аз 1,5 ҳазор корхонаи коркарди ҷӯб мавҷуд аст. Бештари онҳо дар музофоти Колумбияи Британӣ ҷойгир шудаанд. Дар ҷаҳон бузургтарин комбинати истеҳсоли селюлозаю коғаз дар Канада сохта шудааст. Ин кишвар қариб 40% коғазии рӯзномаҳоро дар ҷаҳони хориҷ истеҳсол мекунад ва 60% содироти онро таъмин мекунад. Дар ИМА аксари рӯзномаҳо дар коғазии истеҳсоли Канада чоп мешаванд.*

Хулоса. Канада дорои масоҳати бузург ва шароити гуногуну захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ мебошад. Дар нимаи дуҷуми асри XX байни ИМА ва Канада комплекси ягонаи хоҷагӣ таъкил шуд. Ҳамгирӣ дар Амрикои Шимолӣ аз авҷ гирифтани ҷалби сармояи амрикоӣ ба Канада оғоз ёфт, ки дар неширафти он тиҷорати хусусӣ мавқеи асосиро ишғол мекард. Барои ширкатҳои амрикоӣ таъмин кардани саноат бо ашёи хом ва маҳсулоти нимтайёр муҳим аст. Ҳамгирӣ (интеграция) байнидавлатӣ боиси рушди хоҷагии халқ ва иқтисодиёти Канада гардид.

§5.3 АМРИКОИ ЛОТИНӢ

Хусусиятҳои хосси табиат ва аҳолии минтақа кадомҳоянд? Чаро дараҷаи рушди давлатҳои Амрикои Лотинӣ нисбат ба мамлакатҳои рӯбаинкишофи Осиё ва Африқо фарқ мекунад? Сабаб дар чист?

Амрикои Лотинӣ тамоми Амрикои Ҷанубӣ, як қисми Амрикои Шимолӣ, ба самти ҷануб аз дарёи Рио-Гранд, аз ҷумла Мексика, Амрикои Марказӣ, инчунин, кишварҳои ҷазиравии ҳавзаи баҳри Карибро дар бар мегирад.

Амрикои Лотинӣ хусусиятҳои хосси ҷойгиршавии географии худро дорад. Он дар байни укёнуҷҳои Ором ва Атлантик ҷойгир аст, ки ин укёнуҷҳо тавассути канали Панама пайваст шудаанд. Роҳи баромад ба Укёнуҷи Ҷаҳонӣ барои мамлакатҳои минтақа (ғайр аз Боливия ва Парагвай) на танҳо дар робитаҳои байни кишварҳои дохили минтақа, инчунин, дар робитаҳои байни мамлакатҳои минтақаҳои китъаҳои дигар нақши бузург дорад.

Ҷуноғунии шароит ва сарватҳои табиӣ Амрикои Лотинӣ ба худуди васеъ тӯл кашида аз биёбонҳои субтропикии нимкураи Шимолӣ то минтақаи муътадили нимкураи Ҷанубӣ, минтақанокии амудӣ (вертикалӣ), мавҷудияти силсилакӯҳҳои Анд, пастиҳои ниҳоят васеъ ва суфакӯҳҳо вобастагӣ дорад.

Минтақа захираҳои бузургӣ табиӣ дорад. Аз ҷиҳати таъмин будан бо захираҳои об Амрикои Лотинӣ дар ҷаҳон зинаи аввалро ишғол менамояд. Солҳои охир истифодаи захираҳои ғании гидроэнергетикӣ авҷ гирифт. Дар сарҳади Парагвай ва Бразилия яке аз калонтарин комплексҳои гидроэнергетикӣ дар дунё дар дарёи Парана сохта шудааст, ки иқтидори он ба 12 млн квт баробар аст. Заминҳои нисбатан серҳосил дар пасти Ла-Плата (Пампа) паҳн шудаанд. Ҷангалзори ҳамешасабзи тропикӣ майдони васеъро ишғол мекунад, ки солҳои охир масоҳати он бо суръати баланд маҳдуд шуда истодааст.

Дар таркиби замини Амрикои Лотинӣ бешазор бартарӣ дорад (50%).

Амрикои Лотинӣ аз маъданҳои табиӣ ғани аст. Бахусус захираҳои нафти Мексика, Венесуэла, Эквадор; маъдани оҳани Бразилия, Венесуэла, Боливия, бокситҳои Ямайка, Суринам, Бразилия, миси Чили, Перу, Мексика ва ғайра.

Амрикои Лотинӣ минтақаҳои дар бар мегирад, ки бо захираҳои об, замин ва ашёи хомӣ минералӣ таъмин мебошанд.

Аҳолии Амрикои Лотинӣ ҷӣ гуна хусусиятҳои хосси худро дорад? Таркиби этникии аҳолии Амрикои Лотинӣ ниҳоят ҷуноғун аст. Аҳолии таҳҷиӣ ин минтақа халқият ва миллатҳои ҷуноғуни ҳиндуҳои маҳаллӣ мебошанд. Дар натиҷа ба мустамлика табдил додани кишварҳои минтақа, баробари афзудани креолҳо (наслҳои аслии испаниҳо),

шумораи метисҳо низ афзуд (метисҳо дар натиҷаи омехташавии сафедпӯстҳо бо хиндуҳои маҳаллӣ пайдо шуданд). Мустамликадорон барои қор дар майдони киштзорҳои зироатҳои тропикӣ аз Африқо зангиҳои гуломо оварданд. Омехташавии аврупоӣҳо бо зангиҳо боиси ба вуҷуд омадани халқиятҳои гурӯҳи мулатҳо шуд. Як гурӯҳ гуломони зангӣ, ки ба қори ниҳоят пурмашакқат тоб намеоварданд, ба дохили бешазорҳои гурухта, бо қабилаҳои хиндуҳо якҷоя мешуданд. Омехташавии онҳо боиси ба вуҷуд омадани қабилаҳои гурӯҳи самбо шуд. Ҳиссаи зиёди хиндуҳои бумӣ дар Боливия (зиёда аз 60%) ва Гватемала (50%) маскун шудаанд. Барои кишварҳои минтақаи Амриқои Лотинӣ суръати баланди афзоиши табиӣи аҳоли хос аст.

Расми 38. Канали Панама

Дарачаи урбанизатсия (шаҳришавии аҳоли) дар минтақа баланд аст. Дар Амрикои Лотинӣ зиёда аз 40 шаҳри дорои беш аз миллион нафар аҳоли мавҷуданд, аз ҷумла, чортои онҳо ба даҳгонаи бузургтарин агломератсияҳои ҷаҳон (Мехико, Сан-Паулу, Буэнос-Айрес, Рио-де-Жанейро) ворид мешаванд.

Минтақаи Амрикои Лотинӣ чӣ гуна сохти хоҷагӣ дорад?

Солҳои охир дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳои Амрикои Лотинӣ тағйироти кулӣ ба амал омад. Диктатураи ҳарбӣ, ки дар идора намудани як қатор мамлакатҳо даст дошт, мавқеи худро аз даст дода, ҷойи онро ҳокимияти интихобии демократӣ ишғол кард. Иқтисодӣ бозорӣ иқтисодиёти давлатҳоро ба низоми дароварда, нишонаҳои пешрафти он муайян шуда истодааст. Сатҳи камбизоатӣ дар таркиби аҳоли тағйир ёфт. Ҳоло вазъи иқтисодии мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ бештар ба ҳамсояи пуриқтисодии онҳо, яъне ИМА вобастааст. Аз нисфи зиёди сармоягузориҳои ин мамлакат, ба ҳамин минтақа рост меояд. Аз ҳамин ҷост, ки ИМА зиёда аз 70% ашёи хоми зарурии худро аз ҳамин мамлакатҳо мегирад (аз ҷумла нафт ва маъданҳои филизиро). Симои саноати минтақаро давлатҳои Бразилия, Мексика, Аргентина, қисман Чили, Венесуэла, Колумбия ва Перу таҷассум мекунад.

Хусусияти хосси хоҷагии давлатҳои Амрикои Лотинӣ афзудани ҳиссаи саноат дар иқтисодиёти онҳо мебошад.

Дар баробари ин коркард дар таркиби хоҷагии аксар мамлакатҳои минтақа, мавқеи асосиро саноати маъдани кӯҳӣ ишғол мекунад (бахусус ашёи хоми маъданӣ ва нафт). Ҷаҳиш дар пешрафти соҳаҳои саноати коркард ба «сегонаи бузург» – Бразилия, Мексика, Аргентина рост меояд, ки ба қатори кишварҳои нави саноатӣ мансубанд. Дар Амрикои Марказӣ, ҳавзаи баҳри Кариб, Боливия, Парагвай ва дигар давлатҳо соҳаҳои саноати хӯрокворӣ ва сабук бартарӣ доранд.

Амрикои Лотинӣ яке аз бузургтарин содиркунандаҳои ашёи хоми саноатӣ (пеш аз ҳама нафт, маъдани филизоти сиёҳ ва ранга) дар бозори ҷаҳонӣ мебошад. Аз ҷиҳати содироти нафт давлатҳои Мексика ва Венесуэла, мис Чили, қалъагӣ Боливия, боксит Ямайка ва Суринам, маъдани оҳан Бразилия, руҳи сурб Перу пешсаф мебошанд. Аз дигар маҳсулот пахта (Бразилия), гӯшт, пашм, пӯст (Аргентина, Уругвай), қанд (Бразилия, Куба, Вест-Индия) низ ба хориҷа бароварда мешаванд.

Рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори беруна боиси ба вучуд омадани шаҳр-бандарҳо шудааст, аз ҷумла шаҳрҳои Буэнос-Айрес, Монтевидео, Гавана. Дар аксар мамлакатҳои минтақа соҳаи асосии истеҳсолиро кишоварзӣ ташкил мекунад, ки қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат дар он банд аст. Албатта, бо истифода аз «инкилоби сабз» хоҷагиҳои фермерии калони давлатҳои Мексика, Бразилия, Аргентина,

Колумбия маҳсулнокии соҳаҳои кишоварзиро боло бурданд, аммо дар кишварҳои Гаити, Гватемала, Салвадор, Боливия дастовардҳо кам ба назар мерасанд ва муносибатҳои нимфеодалӣ афзоиши босуръати аҳолии боиси қафомонии соҳаҳои кишоварзӣ шудааст.

Расми 39. Харитаи иқтисодии Амрикои Лотинӣ

Зироаткорӣ дар таркиби кишоварзӣ мавқеи аввалро ишғол мекунад. Таркиби соҳавии зироаткорӣ дар мамлакатҳои алоҳида аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, дар Бразилия қаҳва, найшакар ва соя, дар Колумбия, Гватемала, Салвадор, Коста-Рика қаҳва, дар

Эквадор, Гондурас ва Панама банан, дар Гайана, Ҷумҳурии Доминикан ва Куба найшакар, дар Мексика чуворимакка (манса), дар Перу ва Никарагуа пахта бартарӣ доранд. Нохияҳои асосии чорводории водии дарёи Ла-Плата, ҳудуди мамлакатҳои Аргентина ва Уругвай мебошанд. Вобаста ба шароити табиӣ чорводорӣ дар минтақа тамоюли хос пайдо кардааст. Аслан дар атрофи Пампаи Аргентина ва Бразилия чорвои калони шохдор, дар Патагония гӯсфанд ва доманакӯҳҳои Анд (Чили, Перу, Эквадор, Боливия) гӯсфанд ва лама парвариш карда мешаванд.

Яке аз монетаҳои, ки барои рушди иқтисодии минтақа таъсири бад мерасонад, мавҷуд набудани нақлиёти ҳозиразамон мебошад. Сабаби асосии ин робитаҳои суст байни кишварҳои минтақа тавассути роҳҳои хушкӣ аст (танҳо 5% савдои дохилии минтақа тавассути роҳҳои хушкӣ амалӣ мегардаду ҳалос). Роҳҳои оҳан ва автомобилгард аз аввал барои боркашонӣ то бандарҳо ба нақша гирифта шуда буданд. Аз ҳама муҳимтарин шохроҳ, ки аҳаммияти ҳудро то ҳол нигоҳ доштааст, шохроҳи Панамрико аст, ки аз сарҳади ИМА то Буэнос-Айрес тавассути пойтахтҳои ҳамаи давлатҳои минтақа (ғайр аз Гайана, Гвиана ва Суринам) тӯл кашидааст ва магистрالي Трансамазонка мебошад.

Нақлиёти кубурӣ бештар дар Венесуэла (узви ОПЕК) инкишоф ёфтааст. Дар дарёҳои ҳавзаи Ла-Плата, Амазонка, Ориноко, Рио-Гранд ва ғайра нақлиёти дарёӣ ба таври доимӣ истифода бурда мешавад, аммо нақши асосиро дар робитаҳои иқтисодии берунаи кишварҳои минтақа (ғайр аз Мексика) нақлиёти баҳрӣ мебозад.

Агарчи мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ ба давлатҳои рӯбаинкишоф дохил мешаванд, аммо дараҷаи рушди иқтисодии онҳо дар даҳсолаи охир ба таври назаррас афзуд ва кишварҳои Бразилия, Аргентина ва Мексика босуръат таракқӣ карда истодаанд, ки онҳо ба қатори мамлакатҳои саноатии нав ворид мешаванд.

Инро бояд дар хотир дошт!

Креолҳо, метис, самбо, мулатҳо, хоҷагии содиротӣ, шохроҳи Панамрикоӣ, магистрالي Трансамазонка.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Чаро ин минтақаро Амрикои Лотинӣ меноманд?*
2. *Амрикои Лотинӣ аз кадом навъи захираҳои табиӣ гани аст?*
3. *Дараҷаи баланди урбанизатсияи давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба чӣ вобастааст? Сокинони шаҳр ба кадом проблемаҳо дучор мешаванд?*
4. *Мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ чӣ гуна хусусиятҳои хосси хоҷагии ҳудро доранд?*
5. *Ҷиҳатҳои мусбат ва манфии сарҳади наздик доштани аксар кишварҳои Амрикои Лотинӣ ба ИМА дар чист?*
6. *Дар харитаи контури:*

а	<i>давлатҳои Амрикои Лотиниро бо пойтахтҳоиашон</i>
б	<i>маъданҳои табиии минтақаро тасвир кунед.</i>

7. Миллатҳои минтақаро аз рӯйи таркиби этникӣ ва пайдоиши антропологи ба ғурӯҳҳо ҷудо кунед.

Хулоса. Рушди босуръати саноат дар Амрикои Лотинӣ аз нимаи дуюми асри XX оғоз меёбад. Дар ибтидо мақсади асосии индустриализатсия таъмин намудани бозори дохилӣ бо маҳсулоти худӣ буд. Чунин модули иқтисодӣ барои рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, бахусус маҳсулоти талаботи аввалиндараҷа мусоидат кард. Хусусияти воридотӣ доштани маҳсулотро рақобатпазир будани он дар бозори ҷаҳонӣ иваз кард. Дар таркиби саноат мавҷеи асосиро саноати мошинсозӣ ва химия ишғол мекунад. Дар ҷойгиришавии корхонаҳои саноатӣ тағйироти кулӣ ба амал наомад.

Тафовутҳои дохилии минтақаи Амрикои Лотинӣ. Амрикои Лотинӣ ба кадом зерминтақа ҷудо мешавад? Кадом хусусиятҳои фарқкунанда дорад?

Чун аънаи Амрикои Лотиниро ба минтақаи ҳавзаи баҳри Кариб, давлатҳои Анд ва минтақаи Атлантик (минтақаи ҳавзаи Амазонка ва пасти Ла-Плата) ҷудо мекунад.

Ба минтақаи ҳавзаи Кариб давлатҳои Мексика, ноҳияи Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия дохил мешаванд. Давлати Мексика бештар муваффақ шудааст, ки ҳокимияти кишвар сиёсати худро ба азхуд намудани захираҳои табиӣ нигаронидааст. Яке аз соҳаҳои муҳимтарини саноат истихроҷ ва коркарди газ (соҳилҳои халиҷи Мексика) мебошад. Мамлакат аз ҷиҳати истеҳсоли нукра дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Марказҳои асосии саноатии он шаҳрҳои Мехико, Монтеррей ва Гвадалаха мебошанд. Мексика ақида ва усулҳои «Инқилоби сабз»-ро пурра дастгирӣ ва амалӣ кард, ки ин боиси пешрафти соҳаҳои кишоварзӣ шуд. Мексика яке аз кишварҳои муҳими туристӣ мебошад.

Пойтахти Мексика шаҳри Мехико дар ҷаҳон аз ҷиҳати шумора ва зичии аҳоли яке аз аввалинҳо мебошад. Шумораи аҳолии он беш аз 25 млн нафар буда, шаҳр аз уқёнус ва баҳрҳо дур ҷойгир шудааст ва бо суръати баланд инкишоф меёбад, ки ин боиси норасоии оби нӯшоқӣ ва дигар проблемаҳо шудааст. Ҳамасола аҳолии шаҳр аз ҳисоби сокинони деҳот, ки барои беҳтар кардани шароити зист ба ин ҷо мекӯчанд, зиёд мешавад. Бинобар ин, дар шаҳр бунёди биноҳои истиқоматӣ ва корхонаҳои иҷтимоӣ-маишӣ, оби нӯшоқӣ, нақлиёт ва обпарто (каналлизатсия) проблемаи асосӣ шудааст.

Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия ноҳияҳои кишоварзӣ буда, истеҳсоли найшакар, банан, қаҳва, ананас ва ғайра соҳаҳои таҳассусии онҳо мебошанд.

Парвариши найшакар дар Амрикои Марказӣ хусусияти содиротӣ дорад.

Тахассуси баъзе давлатҳои қазиравиرو соҳаҳои саноати коркарди нафт ташкил мекунад, ки дар заминаи ашёи хоми воридотӣ, қувваи кории арзон ва сиёсати рушди кишварҳои сусти инкишофёфта ба роҳ монда шудааст. Бузургтарин корхонаҳои коркарди нафт дар микёси ҷаҳон дар қазираҳои Верчин (ИМА), Багам, Кюрасао, Тринидад, Аруба бунёд шудаанд.

Сарватҳои беҳамтои табиии Амрикои Марказӣ (хусусан қазираҳои Вест-Индия) сохилҳо, манзараҳои зебои табиӣ ва иқлими мусоид мебошанд. Минтақа яке аз ноҳияҳои ҷолиби туристӣ дар ҷаҳон башумор меравад.

Давлатҳои ҳавзаи баҳри Кариб – минтақаи истихроҷ ва коркарди нафту газ дар ҷаҳон буда, яке аз бузургтарин ноҳияҳои парваришии рустанӣҳои тропикӣ ва туризми байналмилалӣ мебошанд.

Давлатҳои минтақаи Анд. Минтақаи худуди дарозтарин системаи кӯҳӣ дар ҷаҳон (қариб 9 ҳаз. км) ва яке аз баландтарин минтақаи кӯҳӣ ҷаҳон – кӯҳҳои Андро дар бар мегирад. Венесуэла, Колумбия, Эквадор, Боливия, Перу ва Чили дар ин минтақа воқеанд. Кӯҳҳо барои ҳамкориҳои иқтисодӣ байни мамлакатҳо ва омехташавии халқиятҳои минтақаи Анд монеа эҷод мекунанд.

Дар маҷмуъ, давлатҳои минтақаи Анд дорои хусусиятҳои хосси хоҷагии худ буда, дар бозори ҷаҳонӣ мавқеъ доранд. Масалан, барои Венесуэла ва Эквадор истихроҷи нафт, Чили ва Перу – мис, Боливия – қалъагӣ соҳаҳои тахассусӣ мебошанд.

Истеҳсоли мис барои давлати Чили соҳаи асосӣ ва тахассусии байналмилалӣ мебошад.

Барои мамлакатҳои минтақаи тропикӣ кишоварзии плантатсионӣ (қаҳва, банан, найшакар) хос аст. Перу ягонаи давлати рӯбаинкишоф дар ҷаҳон мебошад, ки моҳидорӣ соҳаи тахассусӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқи он аст.

Минтақаи тафовутҳои ниҳоят гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ дорад. Масалан, яке аз мамлакатҳои нисбатан рушдёфта на танҳо дар худуди минтақаи Анд, балки дар тамоми Амрикои Лотинӣ, Венесуэла мебошад. Дар он ҷо ғайр аз истихроҷ ва коркарди нафт, соҳаҳои гидроэнергетика, истихроҷи маъдани оҳан, филизоти ранга ва мошинсозӣ рушд ёфтаанд.

Венесуэла аз ҷиҳати захираи нафт дар ҷаҳон ба даҳгонаи аввал дохил мешавад.

Системаи кӯҳҳои Анд ба шароити табиии давлатҳои минтақа, ба соҳаҳои таҳассусии хоҷагии халқи онҳо низ таъсири ниҳоят бузург расонидааст.

Минтақаи ҷавзаи Атлантик яке аз ноҳияҳои дорои ҳудуди васеъ дар Амрикои Лотинӣ мебошад, Бразилия, Аргентина, Уругвай, Парагвай, Суринам, Гайяна ва Гвианаро дар бар гирифтааст.

Доир ба давлатҳои Бразилия ва Аргентина дар алоҳидагӣ маълумот медиҳем. Соҳаи таҳассусии хоҷагии халқи давлатҳои Уругвай ва Парагвай аграрӣ мебошад, ки хусусияти содиротӣ доранд.

Асоси иқтисодии давлатҳои Суринам ва Гайяна истихроҷи бокситҳо аст. Гвиана асосан кишвари кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар қаламрави он космодроми Фаронса воқеъ шудааст ва аз ҳисоби он даромади иловагӣ ба даст меорад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Минтақаи ҷавзаи баҳри Кариб, Анд, Атлантик, кишоварзии плантатсионӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз атлас ва харитаҳои истифода бурда, ҷойгиршавии нафт, газ, маъдани оҳан, филизоти рангаро дар қаламрави минтақа ёбед ва онҳоро тавсиф диҳед.*
2. *Қадам давлатҳо ба минтақаи ҷавзаи Кариб, Анд ва Атлантик мансубанд?*
3. *Зичии миёнаи аҳоли дар Амрикои Лотинӣ чанд нафарро ташиқ медиҳад?*
4. *Дар давлатҳои минтақаи Анд қадам миллатҳо бартарӣ доранд?*
5. *Дар харитаи контурӣ тафовутҳои дохилии минтақаҳои Амрикои Лотиниро тасвир кунед.*

ОЁ МЕДОНЕД?

1. *Аз 33 давлати соҳибистиқлоли минтақаи Амрикои Лотинӣ дар 18 давлат забони давлатӣ испанӣ (63% аҳолии минтақа) аст, дар Бразилия бошад португалӣ (34% аҳолии минтақа) ва 3% аҳолии боқимонда, ки дар мамлакатҳои на он қадар бузург зиндагӣ мекунанд, бо забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва голландӣ муошират мекунанд.*
2. *Аз ҳама дарозтарин роҳи автомобилӣ дар дунё шоҳроҳи Панамрикоӣ мебошад, ки сохтмони он соли 1930 оғоз ёфта, пойтахти аксар кишварҳои минтақаи Амрикои Лотиниро бо ҳам мепайвандад. Ин роҳ 33 ҳазор км дарозӣ дошта, аз сарҳади ИМА бо Мексика то Буэнос-Айрес тӯл кашидааст. Аз канали Панама тавассути пуле, ки онро «пули Амрико» меноманд, мегузарад.*

3. *Шаҳри Ла-Плас пойтахти давлати Боливия дар баландии 3630 м аз сатҳи баҳр ҷойгир шудааст ва аз Ҳама баландтарин пойтахт дар дунё мебошад. Баъзе деҳаҳо дар қўҳсори Анд дар баландиҳои 4500-5000 м ҷойгир шудаанд. Дар охири асри XIX, дар Перу дар баландии 4800 м роҳи оҳан сохта шуд, ки дар дунё аз Ҳама баландтарин мебошад.*
4. *Номи давлатҳои Гватемала, Никарагуа, Панама, Куба, Ямайка, Перу, Парагвай, шаҳрҳои Мехико, Гуаякил, Пернамбуку, Тегусигалпа решаашон аз забони ҳиндуҳо гирифта шудааст. Номгузори онҳо дар объектҳои табиӣ, ба монанди вулкани Орисаба, Попокатепел, кӯли Маракайбо ва Титикака, дарёи Парана ва Ориноко, нимҷазираи Юкатан, биёбони Атакама ва ғайра нигоҳ дошта шудааст.*
5. *Соли 1545 дар Боливия кони нуқра кушода шуд. Пас аз як сол дар ин ҷо шаҳри Потоси бунёд гардид. То миёнаи асри XVIII нисфи истихроҷи ҷаҳони нуқра ба кони Потоси рост меомад. Дар асри XX Потоси ба маркази истихроҷи маъдани қалъагӣ, волфрам ва сурма табдил ёфт.*

§5.4 МАМЛАКАТИ ФУТБОЛИ МУОСИР ВА СОДИРОТИ ҚАҲВА

Шумо кадом хусусиятҳои хоси ин мамлакатро медонед, ки он дар байни дигар давлатҳо бо ин хусусиятҳо фарқ мекунад?

Оё ин давлатро ба қатори давлатҳои мутараққӣ дохил кардан мумкин аст?

Бузургтарин мамлақати Амрикои Лотинӣ аз ҷиҳати масоҳат (8,5 млн.км²) ва шумораи аҳоли (зиёда 200 млн нафар) Бразилия мебошад, ки ба уқёнуси Атлантик роҳи баромади фарох дорад. Он дар қисми шарқӣ ва марказии Амрикои Лотинӣ ҷойгир шудааст. Қисми шимолии он пасти Амазонкаро дар бар мегирад, ки то ҳол пурра азхуд нашудааст. Ноҳияи нисбатан хуб азхудшуда, қисми соҳилии он мебошад. Ноҳияҳои дохилӣ ва суфакӯҳи Бразилия низ пурра аз худ нашудаанд.

Бразилия аз ҷиҳати шумораи аҳоли ба қатори панҷ давлати аввалини дунё дохил аст. Аз ҷиҳати ҷамъоварии қаҳва ва қанде, ки аз найшакар истеҳсол мешавад, дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад. НБО Итайпу дар дарёи Парана дар сарҳади Бразилия ва Парагвай сохта шудааст, ки 12 млн квт/соат иқтидор дошта, дар ҷаҳон аз ҷиҳати иқтидор дар зинаи дуюм меистад.

Бразилия аз маъданҳои табиӣ ғани буда, аз ҷиҳати захираи маъдани оҳан, рутила, ниобия, берил, апатит, боксит, тилло, манган ва асбест дар ҷойи аввал аст. Ғайр аз ин, дар қаламрави он захираҳои зиёди титан, кобалт, волфрам, фосфорит, уран, мис, никел, молибден, хром, алмос ва ғайра ёфт шудаанд. Бразилия яке аз таъминкунандаҳои

бозори ҷаҳонӣ (хусусан ИМА) бо ашёи хоми минералӣ мебошад, ки он аҳаммияти стратегӣ дорад (ниобия, берил, тантал, сиркони ва уран). Мамлакат бо захираҳои ғании об, замин ва чарогоҳҳо дар ҷаҳон шуҳрат дорад. Шароити мусоиди иқлим барои парвариши рустанҳои минтақаи тропикӣ – қаҳва, какао, найшакар, банан, ананас ва ғайра имконият фароҳам овардааст.

Ватани аслии қаҳва Африқо аст, аниқтараи Эфиопия. Пас аз ворид намудани он ба Амрикои Ҷанубӣ (соли 1718), қаҳва дар Бразилия ватани дуҷуми худро ёфт. Талаботи ниҳоят зиёд ба қаҳва дар он замонаҳо боиси бунёди шудани шаҳрҳои нав гардида, аксар соҳаҳои иқтисодии кишварро сармоягузорӣ мекард. Бразилия ҳар сол 2/3 ҳиссаи қаҳваро дар ҷаҳон истеҳсол мекунад. Харидори асосии он ИМА, кишварҳои нимҷазираи Скандинавия, Олмон, Туркия мебошанд.

Аҳоли. Аҳолии он тахминан 1/3 ҳиссаи нуфуси Амрикои Лотиниро ташкил медиҳад. Мамлакат дар ҷаҳон аз ҷиҳати шумораи аҳоли дар зинаи панҷум меистад. Таркиби этникии аҳолии Бразилия ниҳоят мураккаб аст. 54,7%-и он аз аврупоӣҳо, 5,9% африқоӣҳо ва боқимонда намоёндагони наҷоди муғулоид (ҳиндуҳо) ва халқиятҳои омехта – мулатҳо, метисҳо ва самбо иборат мебошад. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 25,3 нафарро ташкил медиҳад. Аз нисф зиёди аҳолии мамлакат дар минтақаи соҳилий маскун шудаанд, ки он тақрибан 7%-и хоки кишвар аст. Аммо ноҳияҳои шимолӣ ва ғарбӣ (Амазония) қамаҳолианд. Зичии аҳоли дар он ҷо дар 1 км² ба камтар аз 1 нафар рост меояд. Яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодии Бразилия захираҳои кории он мебошад. Шумораи аҳоли бо суръати баланд афзуда, кишварро мунтазам бо қувваи корӣ таъмин мекунад. 87,3% аҳоли дар шаҳрҳо маскун шудаанд. Қисми зиёди аҳоли дар шаҳрҳои бузург Сан-Паулу ва Рио-де-Жанейро маскун шудаанд. Ин ду агломератсия бо суръати баланд ба якдигар наздик шуда истодаанд. Олимон бар ин ақидаанд, ки солҳои наздик ин агломератсияҳо бо якдигар пайваста шуда, яке аз мегаполисиҳои бузургтаринро дар асри XXI ба вуҷуд меоранд.

Дараҷаи таҳассусии аҳолии қобили меҳнат дар Бразилия то ҳол паст аст.

Дар Бразилия истеҳсолот чӣ гуна суръат гирифт? Дар нимаи дууми асри XX Бразилия монанди дигар кишварҳои рӯбаинкишоф соҳаҳои саноатро тараққӣ дод ва дар натиҷа ба яке аз давлатҳои саноатӣ табдил ёфт.

Дар тӯли якчанд даҳсола дар Бразилия рушди саноат бо технологияи ҳозиразамон ба роҳ монда шуд ва яку яқбора ҳаҷми маҳсулоти содиротии он афзуд.

Пеш гирифтани саноатикунонӣ боиси рушди соҳаҳои филизгудозии сиёҳ, нафту химия, мошинсозӣ ва ғайра шуд. Ҳаҷми истеҳсоли автомобил, киштӣ, электротехника ва электроника, техникаи ҳарбӣ ва дигар соҳаҳои саноат афзуд. Соҳаҳои муҳимтарини истеҳсолоти саноатӣ дар Бразилия авто-мобилсозӣ, саноати аэроқайҳонӣ ва электроника маҳсуб меёбанд. Истеҳсоли автомобилҳо дар филиалҳои ширкатҳои бузурги ҷаҳонӣ «Фолксваген», «ФИАТ», «Ценерал Моторс» ва «Форд» ба роҳ монда шудааст.

Автомобил дар содироти кишвар яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол намуда, қисми зиёди он ба мамлакатҳои ҳамсояи воқеъ дар Амрикои Лотинӣ содир карда мешавад. Бразилия аз ҷиҳати истеҳсоли ҳавопаймо ба қатори мамлакатҳои пешсафи ҷаҳон дохил аст. Ширкати «Эмбраер» дар ҷаҳон пас аз ширкатҳои самолётсозии «Боинг»-и амрикоӣ, «Эйрбас»-и аврупоӣ ва «Бомбарде»-и Канада ҷойи чорумро ишғол менамояд. Маркази асосии саноатии Бразилия ноҳияи ҷануби шарқӣ мебошад, ки нисбат ба дигар ноҳияҳо рушдффта буда, секунҷаи Сан-Паулу, Рио-де-Жанейро ва Белу-Оризонтиро дар бар мегирад.

Расми 41. Корхонаи самолётсозии «Эмбраер» дар наздикии ш. Сан-Паулу

Бразилия яке аз абаркудратҳои ҷаҳон дар соҳаи кишоварзӣ буда, аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ пас аз Чин, ИМА ва Ҳиндустон дар зинаи чорум меистад ва дар истеҳсоли қаҳва, найшакар, соя, афлесун, гӯшт яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад.

БРАЗИЛИЯ ДАР ТАРКИБИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗИИ ҶАҲОН (2019)

МАВҚЕЪ ДАР ҶАҲОН		
Яқум	Дуюм	Сеюм
Найшакар	Ананас	Чуворимакка
Қаҳва	Соя	Истеҳсоли гӯшт
Афлесун ва афшураи он	Саршумори чорвои калони шохдор (гов)	Саршумори хук
	Лӯбиё	Паранда

Вобаста ба гуногунии шароити табиӣ, аҳоли ва сохти хоҷагӣ қаламрави Бразилияро ба 5 минтақаи иқтисодӣ ҷудо мекунанд.

Расми 40. Минтақаҳои иқтисодии Бразилия

Минтақаи иқтисодии Ҷанубу Шарқ қадимтарин ноҳия буда, ядрои иқтисодиёти кишвар мебошад. Дар ҳудуди он 4\5 ҳиссаи

маҳсулоти кишоварзӣ истехсол карда мешавад. Шаҳри Сан-Паулу, ки дар ҳудуди ин минтақа ҷойгир аст, бузургтарин маркази иқтисодии мамлакат ва тамоми Амрикои Лотинӣ мебошад. Нақши «секунҷаи саноатӣ» (Сан-Паулу – Рио-де-Жанейро – Белу-Оризонти) дар пешрафти хоҷагӣ хеле бузург аст. Хоҷагии минтақа аз ҳама дараҷаи баланди рушдро дорост. Дар минтақа соҳаҳои илмталаб низ хуб ривоч ёфтаанд. Дар ҳудуди шаҳри Санта-Рити комплекси истехсолии маҳсулоти электронӣ ташаккул ёфтааст, ки ин чоро «Водии электронӣ» меноманд. Қисми зиёди маҳсулоте, ки ба бозори беруна содир мешавад, дар ҳамин ноҳия истехсол карда мешавад.

Дар минтақаи иқтисодии Чануб, ки шароити гуногуни табиӣ дорад, соҳаҳои кишоварзӣ, истехсоли маҳсулоти ҷангал, гӯшт ва пойафзол хуб ташаккул ёфтаанд.

Минтақаи иқтисодии Шимолу Шарқӣ равияи таҳассусии васеъ дорад. Дар он бештар соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф ёфтаанд. Қариб тамоми истехсоли какао дар мамлакат ба ҳамин минтақа рост меояд. Қисми зиёди найшакар низ дар ҳамин ҷой парвариш карда мешавад. Минтақаи мазкур яке аз марказҳои асосии курортҳои кишвар ба шумор меравад.

Минтақаи иқтисодии Ғарбӣ-Марказӣ то ҳол хуб азҳуд нашудааст ва қисми ками он ҳамчун ҷарогоҳ барои парвариши ҷорвои гӯштдеҳ истифода мешавад. Яке аз омилҳои асосии кӯчонидани пойтахти Бразилия аз шаҳри Рио-де-Жанейро ба Бразилиа барои ба танзим даровардан ва тараққӣ додани иқтисодиёти ин минтақа аст.

Минтақаи иқтисодии Шимол, минтақаи Амазонияро, ки захираҳои бузурги табиӣ дораду то ҳол хуб азҳуд нашудааст, дар бар мегирад. Фаъолияти хоҷагӣ дар ин минтақа пароканда аст. Он минтақаи нав азҳудшуда ба шумор меравад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Бразилия – кишвари нави саноатӣ, минтақаи нав азҳудшаванда.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз атлас, харитаҳои табиӣ ва иқтисодӣ истифода бурда, ҷойгиришавии сарватҳои табиӣ ва канданиҳои фойданоки Бразилияро шарҳ диҳед.*
2. *Дар харита ҷойгиришавии аҳолиро нишон диҳед ва онро дар харитаи контурӣ тасвир кунед.*
3. *Соҳаҳои таҳассусии мамлакат кадомҳоянд?*
4. *Бразилия бо кадом кишварҳо робитаи иқтисодӣ дорад?*
5. *Ноҳияҳои иқтисодии Бразилия кадомҳоянд? Онҳо чӣ гуна тафовутҳо доранд?*

ОЁ МЕДОНЕД?

1. Сохтмони пойтахти Бразилия шаҳри Бразилиа дар маркази географии Бразилия, дар майдони холӣ соли 1956 оғоз ёфт. Соли 1960 пойтахтро аз Рио-де-Жанейро ба Бразилиа кўчониданд. Он дар шакли самолёт ба нақша гирифта шуда, яке аз меъморихои ҳозиразамони шахрсозӣ мебошад ва ягона объекти тамаддуни навин аст, ки дар рӯйхати ёдгориҳои умумиҷаҳонӣ ворид шудааст.
2. Яке аз бузургтарин НБО дар ҷаҳон «Итайпу» мебошад, ки дар дарёи Парана, дар сарҳади Бразилия ва Парагвай (дар наздикии шаршараи машҳури Игуасу) сохта шудааст. Соли 1990 ҳамаи 18 агрегати он бо иқтидори 12,6 млн квт/с пурра ба кор даромад.

Хулоса. Бразилия яке аз кишварҳои босуръат инкишофёбандаи Амрикои Лотинӣ буда, дар минтақа аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои иқтисодӣ зинаи аввалро ишғол мекунад. Азнавсозии хоҷагии халқи он боиси рушди аксари соҳаҳои саноат шуд. Қариб тамоми кишварҳои минтақа аз автомобилҳои истеҳсоли Бразилия истифода мебаранд, Ҳамсафарҳои сунъии Замини Бразилия дар кайҳон кор мекунад. Самолётҳои истеҳсолкардаи он қариб дар тамоми давлатҳо дида мешаванд. Соҳаҳои анъанавии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ то ҳол дар бозори ҷаҳонӣ аҳаммияти худро гум накардаанд. Қаҳва, соя, шербати афлесун ва ғайра маҳсулоти асосии содироти мамлакат мебошанд. Гуногунии шароит ва сарватҳои табиӣ, таърихи ташаккули хоҷагӣ дар мамлакат аз рӯйи минтақаҳои иқтисодӣ ва соҳаҳои тахассусии онҳо равшан аён аст. Дар байни ин ноҳияҳо мавқеи асосиро ноҳияи Чанубу Шарқ ишғол мекунад.

АВСТРАЛИЯ ВА УЌЁНУСИЯ

§6.1 КИШВАРИ БА НОМ ДАВЛАТУ ҚИТЪА

Хусусиятҳои хосси табиати ин қитъаи дунё кадомҳоянд? Ноҳияҳои асосии маскуншавии аҳоли кадомҳоянд? Чаро дар ин мамлакат содироти ашёи хом бартарӣ дораду ба қатори мамлакатҳои рушдёфтаи иқтисодӣ дохил мешавад? Кадом соҳаи хоҷагӣ барои аҳолии ин минтақа соҳаи асосӣ ба шумор меравад?

Австралия ва Уқёнусия (Океания) хусусиятҳои хосси худро дошта, аз дигар минтақаҳои ҷаҳон дар масофаи дур ҷойгир шудааст. Он аз ду қисми куллан аз ҳамдигар фарқкунанда иборат аст: мамлакат – материки Австралия ва олами ҷазираҳо, ки дар сатҳи уқёнус паҳн шудаанд.

Ба қаламрави имрӯзаи Австралия инсоният 40-45 ҳазор сол пеш аз ин аз Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ворид шуд, ки дар он замонаҳо гарданаи борики хушкӣ Осиёро бо Австралия пайваст мекард ва онро пули хушкӣ меномиданд. Каме баъдтар одамон дар ҷазираи Гвенияи Нав маскун шудаанд. Тахминан 12-13 ҳазор сол пеш ин «пул», ки Осиёро бо Австралия тавассути галаҷазираҳои Зонд ва гулугоҳҳои на он қадар васеъ пайваст мекард, зери об монд. Австралиягиро дар муҳосираи уқёнус монданд, аммо ҷазираҳои зиёде дар Океания мунтазам ҷойи зисти одамон мешуданд.

Дар гузашта Австралия мустамликаи Британияи Кабир буд ва муҳочирон аз ин кишвар маскунӣ материк мешуданд. Ҳоло Австралия узви Иттифоқи Британияи Кабир буда, сарвари давлатро шоҳи Англия ба уҳда дорад ва намоёндагашро генерал-губернатор иҷро мекунад.

Давлати Австралия материки Австралия, ҷазираи Тасмания ва як гурӯҳ ҷазираҳои хурдро дар бар мегирад. Номи аслии он Иттифоқи Австралия мебошад, ки сохти идоракунии федеративӣ дорад. Он аз шаш иёлат (штат), ду ҳудуди алоҳида иборат буда, пойтахташ шаҳри Канберра статуси махсуси маъмурӣ дорад. Австралия дар минтақаи тропикӣ ҷойгир шудааст, ки боиси гуногунии шароити табиӣ он мегардад. Ин яке аз материкҳои ҳамвор дар ҷаҳон мебошад, ки 95% масоҳаташро ҳамвориҳо ва ҳамагӣ 5%-ро кӯҳҳо ташкил медиҳанд.

Аз панҷ ду ҳиссаи қаламрави онро биёбонҳо ишғол кардаанд. Иқлими шадиди хушк дорад, ки боиси ҳодисаҳои пайи ҳам омадани хушксолӣ, хокбод, сӯхтори бешазор ва ғайра мегардад. Аз захираҳои об ғанӣ нест, аммо то андозае норасоии обро аз ҳисоби обҳои

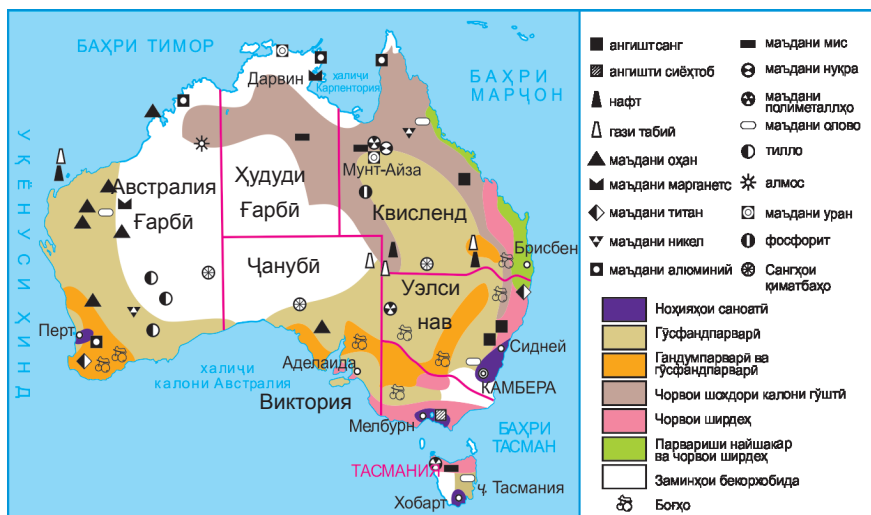
артезианӣ (зеризаминӣ) чуброн мекунад. Заминҳои серҳосили кишвар дар минтақаи дашт воқеъ шудаанд. Австралия аз маъданҳои табиӣ ғанӣ аст. Дар ин ҷо $\frac{1}{3}$ ҳиссаи захираи боксити ҷаҳонӣ ҷойгир аст. Инчунин захираҳои зиёди ангишт, филизоти ранга, мис, тилло ва ғайра мавҷуданд, ки аксари онҳо ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешаванд.

Аврупоиҳо аввалин маротиба бо Уқёнусия (Океания) дар ибтидои асри XVI шинос шуданд ва соли 1521 Ф. Магелан дар ҷазираи Гуам фаромад. Австралияро баъд аз 100 сол кушоданд. Аввалин баҳрнаварде, ки соҳилҳои шимолии Австралияро соли 1606 кашф кард, Веллем Янзонии голландӣ буд. Ибтидои мустамликагардонии Австралия пас аз кушодани соҳилҳои шарқии он соли 1770 аз ҷониби Ҷеймс Кук оғоз ёфт. Азхуд намудани онро дар охирҳои асри XVIII англисҳо пас аз он, ки ИМА истиқлоли худро эълон кард, оғоз карданд. Дар ибтидо Австралия макони бадарға намудани ҷинояткорон буд. Соли 1788 аввалин гурӯҳи ҷинояткорон дар ҷойи имрӯзаи шаҳри Сидней фуруд омад. Баъдтар ин гурӯҳҳоро дар ҷойи шаҳрҳои бузурги имрӯза – Мелбурн, Аделаид, ҷазираи Тасмания ҷойгир карданд. Танҳо пас аз кушодани қонҳои тилло ба Австралия аз Аврупо муҳоҷирон кӯчида омаданд.

Қадам миллату халқиятҳо сокини ин материк шудаанд?

Таркиби миллии аҳолии Австралияро асосан аврупоиҳо ташкил медиҳанд. Аз ҳамин сабаб 97% сокинони он англо-австралиягӣҳо мебошанд. Аз дигар кишварҳои Аврупо ва ҷаҳон низ одамони зиёде дар ин ҷо зиндагӣ мекунанд. Қисми зиёди аҳоли (85%) дар шаҳрҳо маскун шудаанд. Мардуми маҳаллӣ аборигенҳо шумораи ками аҳолиро ташкил медиҳанд (зиёд аз 200 ҳазор нафар). Ҳиссаи зиёди онҳо дар Квинсленд ва Ғарби Австралия маскун шудаанд, ки тарзи ҳаёти анъанавии худро бо шикор ва ҷамъоварии меваю маҳсулоти дигар мегузаронанд. Аборигенҳо дар шаҳрҳо ниҳоят каманд. То соли 1967 аборигенҳо ҳамчун шаҳрвандони Австралия эътироф намешуданд. Имрӯз ҳукумати Австралия муносибати худро нисбат ба аҳолии таҳҷойӣ тағйир дода, кӯшиш мекунад, ки онҳо савод омӯзанд ва барои сарзаминҳои ишғолшуда чуброн диҳанд. Аз ҷиҳати зичии аҳоли (дар 1 км² 2 нафар) Австралия дар байни мамлакатҳои рушдёфта дар ҷойи охир меистад. Беш аз 60% аҳоли дар ду иёлати нисбатан рушдёфтаи иқтисодӣ – Уэлси Ҷанубии Нав ва Викториа маскун шудаанд. Дар агломератсияҳои Мелбурн ва Сидней $\frac{2}{5}$ ҳиссаи аҳолии кишвар зиндагӣ мекунад.

Австралия дар ҷаҳон ягона мамлакатест, ки як қитъаро ишғол кардааст. Аҳолии он асосан дар соҳилҳои шарқии материк ҷойгир шудааст.

Расми 42. Харитаи иқтисодии Австралия

Ҳоҷагии халқи Австралия чӣ гуна инкишоф ёфтааст?

Аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо (пеш аз ҳама, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бар сари ҳар нафари аҳоли) Австралия ба гурӯҳи давлатҳои нисбатан рушдёфтаи дунё дохил мешавад. Нақши асосиро дар таркиби ҳоҷагии кишвар саноати маъдани кӯҳӣ ва кишоварзӣ ташкил мекунад. Австралия аз рӯи таркиби ҳоҷагӣ аз дигар кишварҳои рушдёфта фарқ карда, ба Канада наздикӣ дорад. Аз ҷиҳати истихроҷи як гурӯҳ маъданҳои табиӣ (маъдани оҳан, руҳ, сурб) Австралия дар ҳаҷм яке аз қойҳои аввалро ишғол мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки содиркунандаи ашёи хоми минералӣ будан, нишонаи қафомонӣ нест. Дар баробари ин, Австралия дорои соҳаҳои саноати рушдёфта буда (автомобилсозӣ, электротехника ва электроника, мошинҳои кишоварзӣ), арзиши ин маҳсулот аз маҳсулоти истихроҷ болотар аст. Маркази асосии истеҳсоли тамоми навъҳои дастгоҳҳои саноати маъдани кӯҳӣ шаҳри Брокен-Хилл мебошад, ки дар қисми ҷанубу шарқии кишвар қойгир шудааст. Ноҳияҳои нави саноати истихроҷ минтақаҳои Шимолӣ ва Ғарбии кишвар мебошанд. Дар Австралия саноати хӯрокворӣ бартари дорад (бахусус саноати гӯшт), ки маҳсулоти содиротӣ аст.

Аз 3/4 ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатии Австралияро маҳсулоти саноати маъдани кӯҳӣ ташкил медиҳад.

Соҳаҳои кишоварзии Австралия аз дигар кишварҳо бо кадом хусусиятҳои ҳаҷмӣ фарқ мекунанд?

Кишоварзӣ дар Австралия сермаҳсул, гуногунсоҳа, дорои техника ва технологияи нав буда, равияи содиротӣ дорад. Соҳаи муҳимтарин гӯсфандпарварӣ мебошад (Австралия аз ҷиҳати саршумори гӯсфанд дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад). Австралия дар дунё аз рӯйи даромад аз фуруши маҳсулоти кишоварзӣ танҳо аз ИМА қафо мемонад, аммо аз рӯйи ҳаҷми фуруши он ба сари аҳоли ягон давлат ба он баробар шуда наметавонад. Маҳсулоти кишоварзии содиротӣ: гандум, гӯшт, қанд, пашми гӯсфанд мебошанд.

Ҳанӯз дар асри XIX Австралия таъминкунандаи асосии саноати Англия бо пашм ҳисоб меёфт. Ба рушди соҳаи гӯсфандпарварӣ шароити мусоиди табиӣ, зиёд гардидани талаботи кишвари мустанликадор ба пашм, роҳҳои осони кашонидани пашм ва пӯст ҳамчун маҳсулоти содиротӣ, хусусияти экстенсивӣ доштани ин соҳа, ба қувваи кории зиёд эҳтиёҷ надоштани он имконият доданд. Аз нисф зиёди саршумори чорво дар иёлатҳои Чанубу Шарқӣ (Уэлси Нави Чанубӣ ва Виктория) парвариши карда мешаванд. Фермаҳои гӯсфандпарварӣ дар дохили минтақаҳои кишвар бо номи «стансияҳои гӯсфандпарварӣ» (шипстейшн) маъмуланд. Дар мамлакат чарогоҳҳо бо оби нӯшоқӣ ва захираҳои хӯроки чорво таъминанд.

Барои кишваре, ки ҳудуди васеъ, аҳолии кам ва нобаробар ҷойгирбуда, хоҷагии бисёрсоҳа дорад, аҳаммияти нақлиёт ниҳоят бузург аст. Дар боркашонӣ нақлиёти роҳи оҳан ва баҳрӣ нақши муҳимро мебозанд. Нақлиёти ҳавоӣ низ дар кишвар хуб тараққӣ шудаанд.

Бо дарназардошти ҳудуди васеъ, шумораи ками аҳоли, шароити гуногуни табиӣ соҳаи таҳассуси минтақаҳои алоҳидаи кишвар аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки онҳоро чунин минтақабандӣ кардаанд:

– **минтақаи тараққикардаи пеш азхудшуда**, ки қисми чанубу шарқии мамлакат – шаҳрҳои Сидней, Мелбурн ва Канберра дар бар мегирад, 20%-и масоҳати кишварро ташкил дода, 70%-и аҳолии мамлакат дар ҳамин ҷо маскун аст ва ҳиссаи зиёди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ ба ҳамин минтақа рост меояд.

– **минтақаи нав азхудшуда**, ки қисми чанубу ғарбӣ ва шимолии Австралияро дар бар мегирад. Дар ин минтақа аҳоли пароканда ҷойгир шудааст ва корхонаҳои саноати маъдани кӯҳӣ бартарӣ доранд. Даштҳои васеъ ва ноҳияҳои биёбонӣ барои парвариши гӯсфанд мусоид буда, ин соҳа нисбатан тараққӣ кардааст.

– **минтақаи азхуднашуда**, ки биёбони Австралияи Марказиро дар бар мегирад ва бо сабаби кам истифода шуданаш онро «дили мурда»-и кишвар меноманд.

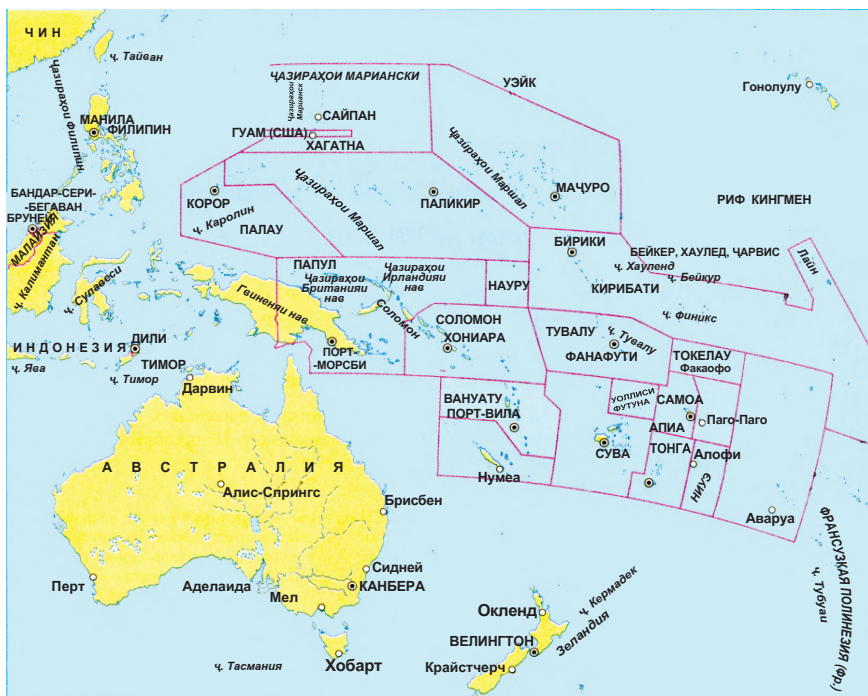
Бартарӣ доштани соҳаҳои истеҳсолкунандаи ашёи хом ва кишоварзӣ барои ба қатори мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ворид шудани Австралия монёъ нашуд.

Укёнусия – олами ҷазираҳо. Укёнусия (Океания) гурӯҳи ҷазира ва галаҷазираҳо дар қисми марказӣ ва ҷанубу ғарбии укёнуси Ором буда, дар ду тарафи экватор, дар масоҳати 10 млн км² воқеъ гардидааст. Онҳоро ба се гурӯҳ ҷудо кардаанд:

Меланезия – ҷазираҳои дар қисми ҷанубу ғарбии укёнуси Ором (Гвинеяи Нав, Каледонияи Нав, Гебриди Нав, ҷазираҳои Соломон, Фиджи, галаҷазираи Бисмарк ва ғайра) ҷойгиршуда;

Полинезия – ҷазираҳои дар қисми марказии укёнуси Ором (Маркиз, Туамоту, Самоа, Тонга, Тувалу, Гавай, Зеландияи Нав ва ғайра) воқеъгардида;

Микронезия – ҷазираҳои дар қисми ғарбии укёнуси Ором (Маршал, Каролинс, Мариана, Гилберта, Науру ва ғайра) ҷойгиршуда. Дар маҷмуъ, Укёнусия 26 худудро дар бар мегирад, ки як қисми онҳо давлатҳои мустақил ва қисми дигарашон тобеи кишварҳои абарқудрат мебошанд.

Расми 43. Харитаи Австралия ва Укёнусия

Давлати мустақили Папуа-Гвинеяи-Нав дар қисми шарқии қазираи Гвинеяи Нав ҷойгир буда, ба Укёнусия мансуб аст, аммо қисми ғарбии ин қазира қаламрави Индонезия мебошад ба минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дохил мешавад. Мавқеи асосиро дар Укёнусия қазираҳои Гавай мебошанд. Онҳо аз нуқтаи назари географӣ ба Укёнусия мансубанд, аммо яке аз ҷаҳонҳои (50-ум)-и ИМА мебошанд. Тақсими Укёнусия охири асри XIX анҷом ёфт. Мақсади аз худ намудани ин ҳудудҳо ба аҳамияти иқтисодӣ, балки ҳарбӣ стратегӣ дошт. Қазираҳо соҳибони худро зуд-зуд иваз мекарданд. Давлатҳои, ки соҳибистиклол шудаанд, шаклҳои гуногуни идорақунӣ доранд. Собқ мустамликаҳои Британияи Кабир дар ҳаёти Иттифоқи Британия боқӣ монданд. Баъзе ҳудуд асосан ҷаҳонҳои озодро бо ИМА барпо карданд. Полинезия мақоми «худуди дохили баҳрӣ»-и Фаронсаро дорад. Аз рӯи таснифоти қабулшудаи фарҳангии таърихӣ Австралия ва Укёнусияро ҳамчун як минтақа ҷудо карданд, ки онҳо дар яқоягӣ як китъаи дунёро ташкил медиҳанд, аммо дар асл онҳо ягонагӣ надоранд. Дар Укёнусия ягонагии минтақаҳо ё давлатҳо вучуд надорад. Масалан, қазираи ҷанубтарини Ҷумҳурии Кирибати аз қазираи шарқӣ қариб дар масофаи 4 ҳазор, км дур ва шимолӣ аз ҷанубӣ 2 ҳазор км дур ҷойгир шудаанд ва аҳолии кишвар ҳамагӣ 70 ҳазор нафар аст.

Аҳоли, хоҷагӣ ва тафовутҳои дохилӣ. Кишварҳои қазиравӣ ғайр аз Зеландия Нав ва Папуа-Гвинеяи Нав, ки 4-5 млн нафар аҳоли доранд, хеле камаҳоли мебошанд. Соқинони Микронезия ва Полинезия нишонаҳои зиёди наҷоди муғулоидро доранд, аммо меланезиягӣҳо ба аборигенҳои Австралия наздикӣ доранд.

Таркиби этникии қазираҳо ниҳоят гуногун аст. Забони маҳаллӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад – папуас ва австронезӣ. Папуасҳо бо ҳамдигар нисбатан наздик зиндагӣ мекунанду қисми зиёди аҳолии Гвинеяи Нав ва галақазираи Бисмаркро ташкил медиҳанд. Халқиятҳои оилаи австронезӣҳо (шумораи ин халқиятҳо дар Укёнусия то 500-то мерасад) бо полинезиягӣҳо (маорӣ, гавайӣ, таитян, тонга ва ғайра), меланезиягӣҳо ва микронезиягӣҳо ҷудо мешаванд. Хусусияти ягонаи давлат ва худуди тобеъ дар Укёнусия маҳдуд будани захираҳо (захираҳои қорӣ, замин, минералӣ) мебошад, ки дар баробари ин мушкилоти робитаи байни қазираҳо боиси қафониҳои иқтисодии онҳо шудааст. Соҳаи асосии фаъолияти хоҷагии ин кишварҳо кишоварзӣ мебошад, ки хусусияти монокултурии содиротӣ дорад (парвариши норҷил, найшакар, ананас, банан, қаҳва, какао). Солҳои охир як қатор қонҳои маъданҳои табиӣ кушода шуданд, аз ҷумла нафт. Содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва ашёи хоми минералӣ манбаи асосии воридшавии ашёи хориҷӣ мебошад, ки барои рушди соҳаҳои

иктисодию иҷтимоии кишвар мусоидат мекунад. Қисми зиёди аҳоли дар соҳаҳои кишоварзӣ шугл меварзад. Ба Уқёнусия 90% чамъоварии ананас дар ҷаҳон рост меояд. Саноат сусти инкишоф ёфтааст, қисми зиёди корхонаҳо ба коркарди аввалини маҳсулоти кишоварзӣ, ҷангал ва истихроҷи маъданҳои табиӣ машғуланд. Кишварҳои Уқёнусия аз захираҳои биологии уқёнус ғани мебошанд. Моҳидорӣ ва шикори ҳайвоноти баҳрӣ сол то сол меафзояд. Солҳои охир туризми байналмилалӣ рушд ёфта истодааст. Тамоми соҳаҳои содироти зери таъсири монополияҳои хориҷӣ фаъолият доранд. Аз ҳамин сабаб яке аз проблемаҳои шадид дар минтақа сатҳи баланди бекорӣ мебошад.

ЗЕЛАНДИЯИ НАВ аз дигар кишварҳо ва ҳудуди тобеи дигар мамлакатҳо куллан фарқ дорад. Қисми зиёди аҳолии онро қавмҳои ташкил медиҳанд, ки онҳо аз ҷазираҳои тобеи Британияи Кабир омадаанд. Дар ин ҷо ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёд аст (84%). Ин давлати рушдёфта бо иқтисоди бозорӣ мебошад. Заминаи асосии иқтисодиёти онро кишоварзӣ ташкил медиҳад. Аз ҷиҳати содироти рағани маска, гӯшт ва пашм дар бозори ҷаҳонӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Саноати хӯрокворӣ ва маъдани кӯҳӣ низ тараққӣ кардааст (истихроҷи ангишт, маъдани оҳан, мис). Инчунин, корхонаҳои саноати филизгудозии сиёҳ ва ранга, мошинсозӣ ва ғайра пурмаҳсул фаъолият доранд.

Инро бояд дар хотир дошт!

Уқёнусия (Океания) – англо-австралиягӣҳо, аборигенҳо, кишвари капитализми муҳочир, Микронезия, Полинезия, Меланезия.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. *Аз атлас ва харитаҳо истифода бурда, доир ба хусусиятҳои ҷойгиршавии иқтисодӣ-географӣ Океания маълумот диҳед.*
2. *Тақсироти маъмурӣ-ҳудудии Австралия чӣ гуна аст?*
3. *Мамлакат кадом навъи сарватҳои табииро ба бозори ҷаҳонӣ содир мекунад?*
4. *Аҳолии Австралия чӣ гуна ҷойгир шудааст? Чунин шакли ҷойгиршавиро шарҳ диҳед.*
5. *Хусусиятҳои фарқкунандаи иқтисодиёти Австралия кадомҳоянд?*
6. *Сабаби дараҷаи баланди урбанизатсия дар Австралия дар чист?*
7. *Дар харитаи контури калонтарин қонҳои маъданҳои табиӣ Австралияро тасвир кунед ва дар зераш номи онҳоро нависед.*
8. *Бузургтарин ҷазираҳои Океанияро дар харитаи тарҳӣ тасвир кунед.*

ОЁ МЕДОНЕД?

1. *Сидней яке аз қадимтарин ва бузургтарин шаҳрҳои Австралия мебошад ва он дар соҳили гулугоҳи Порт-Ҷексон ҷойгир шудааст. Пуле, ки аз болои гулугоҳ мегузарад, ягона ва бузургтарин дар дунё*

- мебошад ва як аркаи оҳанин дорад. Дар шаҳри Сидней иншооти аз Ҳама баландтарин – манораи телевизионӣ (305 м) мавҷуд аст.
2. Австралия аз сарватҳои минералӣ гани буда, саноати маъдани кӯҳи он дар дунё яке аз тараққикардатарин ба шумор меравад. Австралия бузургтарин содиркунандаи ангишт ва яке аз пешсафони истихроҷи маъдани оҳан, тилло, мис ва алмос дар ҷаҳон аст.
 3. Пас аз кушодани кони тилло (соли 1851) дар Австралия шумораи муҳочирон афзуд. Австралия соли беш аз 300 тонна тилло истихроҷ мекунад ва аз ҷиҳати истихроҷи тилло дар дунё ҷойи сеюмро ишғол мекунад.
 4. Зеландияи Нав дар минтақаи фаъоли вулқонӣ ҷойгир шудааст. Дар ин ҷо чашимаҳои гарм, гейзерҳо ва лойҳои вулқонӣ, хусусан дар минтақаи Роторуа, хеле зиёданд.
 5. Авлоди маори-полинезиягӣ қадим, ки дар асри X ба Зеландияи Нав омадаанд, онро тахаюлан Аотеароа – «Кишвари абри сафеди дароз» ном гузоштанд.

Ҳулоса. Австралия ва Уқёнусия (Океания) яке аз минтақаҳои дорои хусусиятҳои географии ба худ хос буда, ба ҳайати он мамлакат-материки Австралия ва олами ҷазиравии Уқёнусия (Океания) дохил мешаванд. Дар Уқёнусия (Океания) ҷазираҳоро ба се гурӯҳ ҷудо мекунад, ки аз ҷиҳати наҷодию этникии таркиби аҳоли аз ҳамдигар фарқ мекунад. Австралия дар ҷаҳони имрӯза пешсафи истеҳсолкунандагони бузурги маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ ва ашёи хоми минералӣ мебошад. Дар байни кишварҳои Уқёнусия (Океания) танҳо ду мамлакати бузург – Папуа-Гвинеяи-Нав ва Зеландияи Нав вуҷуд доранд. Боқимонда давлатҳои на он қадар бузург буда, дараҷаи ниҳоят маҳдуди таҳассусӣ доранд, ки нақши асосиро дар таркиби хоҷагидорию онҳо моҳидорӣ ва кишоварзӣ мебозанд. Соҳаи сайёҳӣ босуръат афзоиш меёбад.

Иловаҳо

Мамлакатҳои ҷаҳон, соли 2020
(ғайр аз баъзе мамлакатҳои хурд)

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табиӣ	Давомнокии умр, сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Аврупои Ғарбӣ								
Британияи Кабир	244,10	56,7	0,28	75	80	90	42,3	Лондон
Олмон	357,0	83,7	0,02	75	81	90	46,7	Берлин
Италия	301,2	60,5	0,04	77	83	72	30,6	Рим
Фаронса	547,03	39,257	0,35	76	83	73	39,2	Париж
Испания	504,7	47,3	0,1	76	83	91	29,9	Мадрид
Португалия	92,391	10,3	0,2	73	80	30	23,1	Лиссабон
Юнон	132	10,3	0	76	81	59	19,5	Афина
Белгия	32,5	11,7	0,1	75	82	95	46,2	Брюссел
Нидерландия	41,526	17,5	0,4	76	81	89	52,6	Амстердам
Люксембург	2,6	0,6	0,5	75	81	78	115,8	Люксембург
Австрия	83,371	9,0	0	75	81	70	50,3	Вена
Швейтсария	41,3	8,8	0,2	77	83	60	82,4	Берн
Дания	43,0	5,8	0,1	75	79	85	59,7	Копенгаген
Шведсия	450	10,2	0	77	82	83	51,4	Стокгоlm
Норвегия	386	5,3	0,3	76	81	71	64,7	Осло
Исландия	103	0,3	0,9	78	81	90	57,1	Рейкявик
Финляндия	338,1	5,5	0,2	74	81	62	48,8	Хелсинки
Ирландия	70,3	4,9	0,6	74	79	56	80,5	Дублин
Лихтенштейн	0,2	0,03	0,8	72	74	-	180,3	Вадутс
Сан-Марино	0,06	0,03	1,3	76	83	-	49,4	Сан-Марино
Ватикан	0,0004	0,8	0,01	-	-	-	-	Ватикан
Малта	0,3	0,4	0,4	74	80	85	30,3	Валетта
Монако	0,002	0,04	0,4	-	-	-	169,6	Монако
Андорра	0,5	0,07	0,9	-	-	-	53,3	Андора-ла-Вейха
Аврупои Марказию Шарқӣ								
Албания	28,7	2,8	0,5	72	76	37	5,2	Тирана
Булғория	111,0	6,9	-0,9	68	75	68	4,3	София
Босния ва Герцоговина	51,1	3,2	1,6	65	72	36	6,07	Сараево
Венгрия	93,0	9,6	-0,3	67	76	63	18,5	Будапешт
Лагвия	64,6	1,8	-0,7	65	76	71	17,7	Рига
Литва	65,2	2,7	-0,3	68	78	69	19,4	Вилнюс
Македония	25,3	2,08	0,3	70	75	54	6,1	Скопе
Польша	312,6	37,8	-0,1	70	78	61	15,6	Варшава
Руминия	237,5	18,9	-0,1	67	74	54	36,4	Бухарест

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табiiй	Давомнокии умр, сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Сербия	77	7,1	-	69	73	-	4,6	Белград
Словакия	49,0	5,4	0,2	69	77	67	19,3	Братислава
Словения	20,3	2,08	-0,1	72	79	42	25,9	Люблина
Хорватия	56,6	5,1	-0,03	70	77	41	14,8	Загреб
Черногория	13,8	0,7	3,5	-	-	-	22,3	Подгоритса
Чехия	78,9	10,5	-0,1	72	78	79	23,5	Прага
Эстония	45,2	1,3	-0,6	65	76	71	23 758	Таллин
Мамлакатҳои пасошӯравӣ (ғайр аз кишварҳои Балтик)								
Русия	17075,4	14,4	-0,4	60	72	74	11 273	Маскав
Украина	603,7	41,2	-0,6	62	74	68	4 960	Киев
Беларус	207,6	9,3	-0,1	63	75	67	6 658	Минск
Молдова	33,8	2,5	0,3	64	71	48	4 791	Кишинёв
Гурҷистон	69,7	3,7	-0,3	69	77	56	4 765	Тифлис
Озарбойҷон	86,6	10,1	0,7	69	75	53	4 760	Боку
Арманистон	29,8	2,9	-0,2	70	74	68	4 605	Ереван
Қазокистон	2717,3	19,1	0,3	60	71	58	9 750	Остона
Тоҷикистон	141,4	9,8	2,2	66	71	31	826	Душанбе
Ўзбекистон	447,4	35,6	1,7	68	73	40	2 348	Тошканд
Қирғизистон	198,5	6,5	1,3	65	72	38	1 313	Бишкек
Туркменистон	488,1	6,2	1,8	63	70	45	7 065	Ашқобод
Осиёи Шарқӣ								
Чин	9596,9	1411,7	0,6	69	73	31	10 287	Пекин
ҚХДК	121,0	25,9	0,8	62	67	64	685	Пхенянь
Муғулистон	1564,0	3,2	1,5	61	65	42	4 202	Улан-Батор
Ҷумҳурии Корея	99,2	51,2	0,4	72	80	74	35 239	Сеул
Ҷопон	377,8	125,5	0,02	78	85	77	40 256	Токио
Осиёи Ҷанубу Шарқӣ								
Бруней	5,8	0,46	1,9	71	76	59	29 314	Бандар-Сери- Бегаван
Ветнам	330,0	9,7	1,0	67	70	20	3 416	Ханой
Индонезия	1919,4	270,2	1,4	66	70	31	4 197	Ҷакарта
Камбоча	181,0	16,9	1,8	54	58	13	24 444	Пномпен
Лаос	237,0	7,1	2,4	52	55	16	7 777	Вентян
Малайзия	329,8	32,7	1,8	70	75	35	11 193	Куала-Лумпур
Мянма	678,5	55,1	0,8	54	59	24	1 299	Мандалай
Сингапур	0,6	5,8	1,4	76	80	100	65 234	Сингапур
Тайланд	514,0	70,2	0,7	70	75	18	7 294	Банкок
Тимори Шарқӣ	14,9	1,3	2,1	-	-	-	1 237	Дили
Филиппин	298,1	112,3	1,8	65	71	43	3 512	Манила

Мамлакат	Масоҳат, хаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табий	Давомнокии умр, сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Осиёи Ҷанубӣ								
Бангладеш	144,0	167,8	2,1	59	59	14	1 816	Дакка
Бутан	46,5	0,8	2,1	66	66	13	3 357	Тхимпху
Ҳиндустон	3288,0	1408,1	1,4	62	64	26	1 877	Деҳли
Малдив	0,3	0,55	2,8	67	66	28	15 505	Мале
Непал	147,1	29,5	2,2	58	57	8	1 079	Катманду
Покистон	804,0	228,0	2,1	63	63	28	1 349	Исломобод
Шри-Ланка	65,6	21,5	0,8	70	74	22	3 852	Коломбо
Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ								
Афғонистон	652,8	39,8	2,7	46	44	18	507	Кобул
Баҳрайн	0,7	1,7	1,5	75	75	81	25 998	Манама
Исроил	26,9	9,1	1,2	76	81	91	43 603	Иерусалим (Байтулмақаддас)
Урдун	92,3	10,7	2,5	69	71	70	4 426	Амман
Ирок	437,0	42,4	2,7	56	59	73	5 929	Бағдод
Эрон	1648,0	85,5	1,1	68	70	54	7 555	Техрон
Яман	528,0	30,5	3,5	57	61	25	713	Саъно
Қатар	11,4	3,1	2,5	79	75	90	62 919	Доха
Кипр	9,3	1,2	0,5	74	79	62	28 049	Никосия
Қувайт	17,8	4,6	3,5	79	75	-	2 904	Ал-Қувайт
Лубнон	10,4	7,6	1,2	72	75	84	8 013	Бейрут
АМА	83,6	10,2	1,5	73	74	78	39 180	Абузаби
Уммон	309,5	5,6	3,3	72	75	11	18 198	Маскат
Арабистони Саудӣ	2218,0	34,2	2,2	71	73	77	26 266	Ар-Риёз
Сурия	185,1	16,5	2,3	70	70	50	2 802	Димишқ
Туркия	780,6	83,6	1,1	67	72	59	9 151	Анкара
Африқои Шимолӣ								
Алҷазоир	2381,7	45,1	1,2	68	71	50	3 815	Алҷазоир
Миср	1001,4	100,7	1,8	65	68	45	2 577	Қоҳира
Саҳараи Ғарбӣ	266,0	0,6	2,8	-	-	-	-	Эл-Аюн
Либия	1759,5	7,2	2,3	73	77	83	4 685	Триполи
Мавритания	1030,7	4,8	2,9	53	55	41	5 727	Нуакшот
Мароқаш	446,6	37,7	1,6	67	71	46	3 332	Работ
Тунис	163,6	12,0	2,7	53	57	24	3 293	Тунис
Африқои Ғарбӣ								
Бенин	112,6	12,6	2,7	53	56	39	1 136	Порто-Ново
Буркино-Фасо	274,4	21,8	3,0	46	47	18	792	Уагадугу
Гамбия	11,3	2,5	2,8	51	55	22	713	Банжул

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табий	Давомнокии умр, сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Гана	238,5	32,2	2,1	56	59	32	2217	Аккра
Гвинея	245,9	13,6	2,6	47	48	22	2322	Конакри
Гвинея-Бисау	36,1	2,0	2,4	43	46	27	822	Бисау
Кабо-Верде	4,0	0,5	0,6	66	72	33	7320	Прая
Кот-д'Ивуар	322,5	27,3	2,0	44	47	43	1681	Ямусукро
Либерия	111,3	5,2	4,9	49	52	44	728	Монровия
Мали	1240,0	21,1	2,6	48	48	22	927	Бамако
Нигер	1267,0	25,6	2,9	45	46	15	414	Ниамей
Нигерия	923,8	214,5	2,4	52	52	16	2033	Либревил Абуджа
Сенегал	196,7	17,5	2,3	52	55	37	1455	Дакар
Серра-Леоне	71,7	8,2	2,3	38	40	30	518	Фритаун
Того	56,8	8,6	2,7	53	57	24	670	Ломе
Африкон Марказӣ								
Ангола	1246,7	34,5	2,5	44	47	26	4 101	Луанда
Бурунди	27,8	12,5	3,7	40	41	25	307	Гитега
Габон	267,7	2,2	2,1	49	51	43	8220	Либревия
Камерун	475,4	27,5	2,0	54	56	42	1556	Яунде
Конго	342,0	5,6	3,0	47	51	41	2618	Бразавил
ҶД Конго	2345,4	105,1	2,6	49	53	40	496	Киншаса
Руанда	26,3	13,4	2,4	39	40	7	873	Кигали
Сан-Томе ва Принсипи	1,0	0,2	3,2	64	67	38	1943	Сан-Томе
ЧАМ	622,9	4,9	1,5	42	46	43	480	Банги
Чад	1284,0	17,4	2,9	49	53	30	640	Нчамена
Гвинеяи Экваторӣ	28,1	1,4	2,6	49	53	28	10453	Малабо
Африкон Шарқӣ								
Чибути	23,2	1,0	2,0	42	44	79	2872	Чибути
Кения	582,7	56,0	2,6	47	49	22	1831	Найроби
Ҷазираҳои Камор	2,2	0,9	2,9	54	59	26	13,91	Морони
Малави	118,5	20,0	2,4	37	38	15	350	Лилонгве
Ҷазираҳои Сейшел	0,4	0,9	1,5	65	76	-	16575	Виктория
Сомали	637,7	16,4	2,9	45	48	24	314	Могадишо
Судон	2505,8	45,2	2,6	55	57	20	727	Хартум
Танзания	945,1	62,6	1,8	41	53	21	1106	Додома
Уганда	236,6	47,9	3,4	42	44	10	724	Кампала
Эритрея	121,3	6,0	2,5	53	58	16	545	Асмэра
Эфиопия	1104,3	119,3	2,3	51	53	12	853	Аддис-Абеба
Африкон Ҷанубӣ								
Ботсвана	600,4	2,4	-0,04	39	40	24	6558	Габороне

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табий	Давомнокии умр, сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Замбия	752,6	19,2	2,1	37	37	49	1 001	Лусака
Зимбабве	390,5	15,4	0,6	39	36	26	1 434	Хараре
Лесото	30,4	2,1	-0,5	50	52	19	1 333	Масеру
Маврикий	2,0	1,2	0,8	68	75	41	11 228	Порт-Луи
Мадагаскар	587,0	28,8	3,0	53	57	23	459	Антананариву
Мозамбик	801,5	32,5	2,8	38	37	23	475	Мапуту
Намибия	825,4	2,6	0,6	44	41	27	6 013	Виндхук
(Свазиленд) Эсватини (2018)	17,4	1,1	-0,2	40	41	23	4 267	Мбабане
ЧАЧ	1221,0	60,2	-0,4	50	52	56	6 354	Претория
Австралия ва Укёнусия								
Австралия	7687,8	26,1	0,9	77	82	85	54 348	Канберра
Зеландия Нав	268,7	4,8	1,0	76	81	84	4 1667	Веллингтон
Вануату	12,2	0,3	1,5	66	69	18	3 252	Порт - Вила
Кирибати	0,7	0,1	2,2	59	65	-	1 672	Травии Чанубӣ
Науру	0,02	0,01	1,8	57	65	-	9 365	Ярен
Папуа-Гвинеяи Нав	462,8	9,2	2,2	56	58	13	2 884	Порт-Морсби
Ҷазираҳои Соломон	28,9	0,7	2,6	67	68	9	2 494	Хониара
Самоа	2,8	0,2	-0,2	65	72	-	4 231	Апия
Тонга	0,7	0,1	2,0	70	72	-	5 151	Нукуалофа
Тувалу	0,03	0,11	1,5	64	70	-	4 231	Фунафути
Фиджи	18,3	0,9	1,4	65	69	39	6 223	Сува
Амрикои Англо-Саксонӣ								
ИМА	9834,0	337,4	0,9	74	80	75	65 254	Вашингтон
Канада	9984,6	38,6	0,9	76	81	78	52 791	Оттава
Амрикои Латинӣ: Мексика, Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия								
Мексика	1972,5	131,7		73	78	71	9 862	Мехико
Белиз	23,0	0,4	2,3	70	74	52	4 498	Белмопан
Гватемала	108,9	18,4	2,3	63	69	39	4 354	Гватемала
Гондурас	112,1	10,1	2,2	64	68	29	2 551	Тегусигалпа
Ҷумҳурии Доминикан	48,7	11,0	1,5	67	71	58	8 341	Санто-Доминго
Коста-Рика	51,1	5,1	1,5	75	79	45	12 244	Сан-Хосе
Никарагуа	129,4	6,7	1,9	66	71	57	1 920	Манагуа
Панама	75,6	4,4	1,6	72	77	53	15 834	Панама
Салвадор	21,4	6,4	1,7	67	73	48	4 187	Сан-Салвадор
Антигуа ва Барбуда	0,4	0,1	0,6	68	73	-	13 426	Сент-Джоис
Ҷазираҳои Бағам	13,9	0,4	0,6	70	75	75	35 664	Нассау
Барбадос	0,3	0,3	0,4	70	76	32	18 133	Бричтаун

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табий	Давомнокии умр, сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Гаити	27,7	11,6	2,3	48	51	29	714	Порт-о-Пренс
Гренада	0,3	0,1	0,3	71	71	-	11 193	Сент-Ўрчес
Доминика	0,8	0,07	-0,1	71	76	-	7 542	Розо
Куба	110,9	11,3	1,1			73	12 300	Гавана
Сет-Винсет ва Гренадини	0,4	0,01	0,3	71	74	21	7 463	Кингстаун
Сент-Китс ва Невис	0,3	0,06	0,5	68	74	-	18 854	Бастер
Сент-Люсия	0,6	0,01	1,3	69	74	-	11 561	Кастри
Тринидад ва Тобаго	5,1	1,4	-0,9	68	73	64	17 130	Порт-оф-Спейн
Ямайка	11,0	2,9	0,8	73	77	51	5 826	Кингстон
Амрикои Лотиний: минтақаи Анд								
Венесуэла	916,4	29,2	1,4	71	77	84	1627,353	Каракас
Колумбия	1139,0	51,6	1,5	68	74	68	6 423	Санта-Фе-де- Богота
Эквадор	283,6	18,0	1,5	68	73	55	6 222	Кито
Перу	1285,2	33,6	1,3	66	71	70	6 958	Лима
Боливия	1098,6	11,9	1,5	61	64	51	3 566	Сукре (Ла-Пас)
Чили	756,9	19,4	0,9	72	78	85	16 277	Сантяго
Амрикои Лотиний: минтақаи уқёнуси Атлантика (хавзаи Ла-Плата ва Амазонка)								
Аргентина	2777,0	45,9	1,0	70	77	50	9 054	Буэнос-Айрес
Бразилия	8547,0	215,6	1,0	65	73	74	8 751	Бразилия
Гайана	215,0	0,8	0,3	59	67	35	6 594	Ўорчтаун
Парагвай	406,8	7,2	2,5	69	73	43	6 229	Асунсон
Суринам	163,6	0,6	0,2	68	74	48	5 871	Парамарибо
Уругвай	176,6	3,4	0,5	71	79	89	15 331	Монтевидео

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
-----------------	---

ФАСЛИ I. ТАВСИФИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲО ВА МИНТАҚАҲО

§1.1 Зарурати тақсимои минтақавӣ	5
§1.2. Марказҳои рушдфтои иқтисодӣ ва кишварҳои камбизоат	10

ФАСЛИ II.

МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

§2.1 Осӣ. Тавсифи умумӣ.....	13
§2.2 Мамлақати пуриқтисодии индустриалию аграрӣ ва вазъи мураккаби демографӣ	17
§2.3 Рушди иқтисодиёт бе манбаъҳои бузурги сарватҳои табиӣ	26
§2.4 Географияи минтақаи Осӣи Марказӣ.	32
§2.5 Географияи минтақаи Кафкази Ҷанубӣ	49
§2.6 Осӣи Ҷанубу Шарқӣ.	50
§2.7 Осӣи Ҷанубӣ	54
§2.8 Осӣи Ҷанубу Ғарбӣ	59
§2.9 Сарзамине, ки беш аз 40 сол дар оғуши даргирихост	68
§2.10 Сарзамини шеърӯ шоирон	72
§2.11 Ҷумҳурии Покистон	78

ФАСЛИ III.

МАМЛАКАТҲОИ ҚИТЪАИ АВРУПО

§3.1 Аврупои Ғарбӣ	83
§3.2 Мухарриқи асосии иқтисодиёти Аврупо	90
§3.3 Ватани аввалин инқилоби саноатӣ ва футбол	95
§3.4 Кишваре, ки манораи Эйфел дар он ҷост	102
§3.5 Мамлақатҳои Аврупои Шимолӣ, Марказӣ ва Ҷанубӣ	108
§3.6 Мамлақатҳои Аврупои Шарқӣ	111
§3.7 Федератсияи Русия	118
Украина	123
Беларус	127

ФАСЛИ IV.

ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АФРИҚО

§4.1 Тавсифи умумии мамлақатҳои Африқо	132
§4.2 Кишвари Фиръавну аҳромҳо	142

ФАСЛИ V.

ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ ҚИТЪАИ АМРИКО

§5.1 Давлати абаркудрат дар ҷаҳон	147
---	-----

§5.2 Сарзамини ачдодии эскимосҳо	156
§5.3 Амрикои Лотинӣ	162
§5.4 Мамлакати футболи муосир ва содироти қаҳва	170

ФАСЛИ VI.

АВСТРАЛИЯ ВА УҚЁНУСИЯ

§6.1 Кишвари ба ном давлату қитъа	176
Иловаҳо	184

МУҲАББАТОВ ХОЛНАЗАР, ДИЛОВАРОВ РАҲМАТШО
АКОБИРОВ ШОСАФАР, РАҲИМОВ МУҲИДДИН,

ГЕОГРАФИЯ

(мамлакатҳо ва минтақаҳо)

Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Мухаррир
Мусахҳех
Мухаррири техникӣ
Тарроҳ

Қ. Сагторӣ
М. Мунавваров
Қ. Назаров
М. Чунайздода

Ба матбаа 16.09.2022 супорида шуд.
Ба чоп 16.09.2022 иҷозат дода шуд. Чопи офсет.
Андозаи 60x90 $\frac{1}{16}$. Чузъи чопӣ 12,0.
Адади нашр 50000 нусха.
Супориши № 88/2022

Нархи китоб 23.75 сомонӣ

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел: 222-14-66, E-mail: nashriya@maorif.tj

Дар матбааи ҶДММ “Паёми ошно” ба таъб расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 54.